

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 64 • Nisan/April 2023

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Prof. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Dr. Kubilay KAVAK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA	Prof. Dr. Okan TAŞAR
Prof. Dr. Birol AKGÜL	Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Prof. Dr. Turgay UZUN
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN	Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA	Doç. Dr. Alparslan A. BAŞARAN
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Prof. Dr. Mehmet EKİZ	Doç. Dr. Hayri KESER
Prof. Dr. Ruhi ERSOY	Doç. Dr. Hatice MUMYAKMAZ
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL	Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI
Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU	Doç. Dr. Arif SARI
Prof. Dr. Ali GÜRSEL	Doç. Dr. Hasan Sencer PEKER
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Dr. Atilla BEDİR
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Dr. Kürşat KORKMAZ
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Emre ÖZSOY

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714
Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Nisan/April 2023

İÇİNDEKİLER

- Yalçın SARIKAYA** 7
Editörün Notu / *Editor's Note*
- Muhammed Ebrar UZUNÖNER & Tolga ÇIKRIKÇI** 11
Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik
Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi
*Comparative Analysis of Turkey, USA and Russia's
Policies towards the Libyan Civil War*
- Serdar KESGİN** 57
Ukrayna Krizi Çerçevesinde Gelişen Enerji Sorunu:
Türkiye ve Avrupa Üzerine Bir İnceleme
*The Energy Problem Developed in the Framework of Ukraine Crisis:
A Review on Turkey and Europe*
- Gökhan GÜNEYSU** 81
Yeni Silahların Tabi Tutulması Gereken
Hukukîlik Denetimi ve Otonom Silah Sistemleri
The Legal Review of Weapons and the Autonomous Weapon Systems
- Selda ASLAN** 107
Çınaraltı Dergisinde Türkçülük Anlayışı
The Idea of Turkism in Çınaraltı Journal
- Meysel GÜNGÖR** 131
Doğal Gaz Jeopolitiği: Doğu Akdeniz
Geopolitics of Natural Gas: Eastern Mediterranean

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ Dergisinin 2023 yılındaki ilk sayısı, ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler araştırmalarını içeren bir sayı oldu. Herhalde, Türkiye'nin yakın çevresindeki dış politika olaylarının yoğunluğu ve bunların Türk dış politikasına tesiri, siyasal ve sosyal bilimlerin bu kısmına akademik ilgiyi artırdı. Kafkasya, Hazar, Karadeniz, Akdeniz havzalarındaki krizlerin ve çatışmaların 2020 yılından itibaren yoğunlaşması, bu kapsamda Azerbaycan'ın Karabağ'daki Ermenistan işgalini sonlandırdığı 44 Günlük Savaş, Libya'daki iç savaş ve dış aktörlerin müdahil oluşu, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki oldu-bitti girişimlerini engelleyen adımları, Şubat 2022'de başlayan Rusya'nın Ukrayna işgali sadece Türkiye'nin değil dünyanın da gündemini belirleyen başlıklar olmuştur.

Böylesine yoğun bir dış politika gündemi, hem araştırmacılar hem okurlar için anlaşılmayı, keşfedilmeyi veya farkedilmeyi bekleyen yeni alt başlıklar oluşturmuştur. Uluslararası ilişkilerin; hukuk, siyaset bilimi ve tarih alanlarının her biriyle temelden münasebeti olduğu düşünüldüğünde, meselâ, "müdahale" kavramının uluslararası hukuk açısından anlamı, deniz yetki alanları ve münhasır ekonomik bölge kavramlarının içeriği, işgal ve ilhak kavramlarından tutun da, ABD'nin 21. yüzyılda küresel hegemonyasını sürdürme isteğine veya hızlanan enerji diplomasisine kadar her bir husus dikkat odağı haline dönüşmektedir.

Bu itibarla, dergimizde yayımlanmak üzere gönderilen makalelerde de bu konulara yoğunlaşıldığı görülmüştür. Yayın heyetimizin ve hakemlerimizin titiz çalışmaları sonucu husûle gelen bu sayımızın ilk makalesi, M. Ebrar Uzunöner ve Tolga Çıkrıkçı tarafından kaleme alınan "Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı eserdir. Bu çalışma adından anlaşılacağı üzere karşılaştırmalı bir dış

politika analizi makalesidir. Yazarlar, ikisi daha doğrudan biri ise dolaylı olarak Libya iç savaşına müdahil olan üç aktörün politikalarını çeşitli objektif araçlarla kıyaslamaktadır. Her birinin önceliklerini, hedeflerini, araçlarını ve ulaştıkları sonuçları dikkatle tahlil eden bu makalenin hem mukayeseli analiz çalışmaları için hem Türk dış politikası araştırmaları için hem de münhasıran Libya çalışmaları için katkı sunduğu kanaatindeyiz.

İkinci makalemizin başlığı ise “Ukrayna Krizi Çerçevesinde Gelişen Enerji Sorunu: Türkiye ve Avrupa Üzerine Bir İnceleme”. Yazar Serdar Kesgin, bu makalesinde, esasen 2014’te başlayan ancak 2022 Şubat’ında topyekûn bir savaşa dönüşen Rusya-Ukrayna krizinin bu yeni boyutunun Avrupa’nın enerji görünümüne etkileri üzerinde durmaktadır. Rusya’ya uygulanan yaptırımlar, Avrupa’nın alternatif kaynak arayışları, ABD’nin Avrupa’nın enerji ihtiyacını karşılamak üzere attığı adımlar, Rusya’nın tüm bu gelişmelere reaksiyonu ve karşı tedbirleri gibi hususları okurların dikkatine sunmaktadır.

Dergimizin üçüncü makalesi, üzerinde az durulan ama son derece önemli olan bir konuya odaklanmaktadır. Gökhan Güneysu tarafından kaleme alınan eser, “Yeni Silahların Tabi Tutulması Gereken Hukukîlik Denetimi ve Otonom Silah Sistemleri” başlığını taşımaktadır. Güneysu, çatışma dönemlerinde daha çok akla gelen ancak daha çok barış zamanlarındaki iki taraflı ve çok taraflı diplomatik girişimlerle ilerleme kaydedilebilmiş olan silahların denetimi meselesini masaya yatırmaktadır. Silahların denetimi, “sınırlandırma”, “azaltma” gibi bir silahsızlanma alt başlığıdır. Uluslararası hukukun netameli hususlarından biri olup son derece geniş bir araştırma alanıdır. Ancak yazar bu çalışmada otonom silah sistemlerinin hukuki denetimi konusuna odaklanmakta, konunun bu yönünü epeyce aydınlatmakta ve yeni çalışmalar için ilham verici sorular da sormaktadır.

“Doğal Gaz Jeopolitiği: Doğu Akdeniz” başlıklı makalede Meysie Güngör, Libya’dan Lübnan ve Filistin’e kadar geniş bir deniz alanında ve dolaylı olarak bu sahanın karalardaki uzantısında son yıllarda

temayüz eden mücadeleye odaklanmıştır. Doğalgazın enerji kaynakları arasındaki yerine ve özelliklerine ilişkin temel bilgilerin ardından, yakın zamanda keşfedilen rezervlerin teknik bilgilerini ve bölgedeki siyasi rekabet ile işbirliği imkânlarını değerlendirmektedir.

Sayımızın uluslararası ilişkiler alanının bütünüyle dışında kalan tek yazısı Seda Aslan tarafından yazılan “Çınaraltı Dergisinde Türkçülük Anlayışı” başlığını taşıyor. Çalışma, 1940’lardaki Türk yayın hayatında önemli bir iz bırakmış olan Çınaraltı dergisinin fikir yönünü incelemekte, bu itibarla siyaset bilimini ve Türk siyasi hayatını ilgilendiren hususları da içermektedir.

Uluslararası ilişkiler konularına ağırlık vermiş olduğumuz 64. Sayımızın okurlarımız ve akademik hayatımız açısından faydalı olmasını ve dergimiz açısından da 2023 yılına iyi bir başlangıç teşkil etmesini diliyoruz. Bu itibarla, çalışmalarıyla okurlarımızın ve konuyla ilgili akademisyenlerin istifadesini temin edecek kıymetli yazarlarımıza, Yazı İşleri Müdürümüz Sayın Konur Alp KOÇAK’a, başta Doç Dr. Mehmet Şahin olmak üzere Yayın Kurulu üyelerimize, sayı hakemlerimize, dergimizin tasarım ve basım işlerini gerçekleştiren kıymetli çalışanlara şükranlarımı sunuyor, bir sonraki sayımızda buşuşmak üzere iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

TÜRKİYE, ABD VE RUSYA'NIN LİBYA İÇ SAVAŞINA YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Comparative Analysis of Turkey, USA and Russia's Policies towards the Libyan Civil War

Muhammed Ebrar UZUNÖNER

Serbest Araştırmacı.
ebrruzner@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1279-5210

Tolga ÇIKRIKÇI

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Giresun.
tolga.cikrikci@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5102-0907

Özet

2010 yılında başlayan Arap Baharı olayları, 2011 yılında Libya'ya da sirayet etmiş ve halk Muammer Kaddafi yönetimine karşı protestolara başlamıştır. Kaddafi ile halk arasında yaşanan çatışmalar ilerleyen günlerde kanlı bir hal alarak Libya İç Savaşı'na evrilmiştir. Libya İç Savaşı'na birçok devletin müdahil olmasına rağmen Türkiye, ABD ve Rusya, bu dönemde önemli aktörler olarak ön plana çıkmış ve iç savaşın gidişatını etkilemiştir. Bu çalışmada Türkiye, ABD ve Rusya'nın 17 Şubat 2011 tarihinde başlayıp 23 Ekim 2020 tarihinde sonlandığı varsayılan Libya İç Savaşı'nın gidişatını etkileyen politikaları ilk olarak bahsi geçen devletler özelinde açıklanmaya daha sonra karşılaştırmalı dış politika analizi metoduyla betimlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Rusya, Libya İç Savaşı, Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi.

Abstract

The Arab Spring, which started in 2010, spread to Libya in 2011 and the society started to protest against Muammar Gaddafi's rule. The clashes between Gaddafi and the society turned bloody in the following days and evolved into the Libyan Civil War. Although many states were involved in the Libyan Civil War, Turkey, the United States and Russia came to the fore as important actors in this period and influenced the course of the civil war. In this study, the policies of Turkey, the United States and Russia, which have influenced the course of the Libyan Civil War assumed to have started on February 17, 2011 and ended on October 23, 2020, are first explained in terms of the aforementioned states, and then tried to be described with the method of comparative foreign policy analysis.

Keywords: Turkey, USA, Russia, Libyan Civil War, Comparative Foreign Policy Analysis.

Giriş

Geçmişten günümüze hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Libya toprakları, Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin beraberinde getirdikleriyle günümüzde politik açıdan karmaşık bir hale gelmiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 178). Arap Baharı sürecinin bir yansıması olan Libya İç Savaşı'na birçok uluslararası aktörün dolaylı etkilerinin olması, iç savaş sürecini çözümlenmesi güç ve çok katmanlı bir hale getirmiştir. Bu aktörlerden ABD, Rusya ve Türkiye'nin iç savaşa yönelik politikalarının analiz edilmesi, bahsedilen çok katmanlı yapının anlaşılmasında bilgisel açılım sağlayabilecek durumdadır. Libya'daki politik görünümün günümüzde yeniden ihtilafli hale ulaşması ve geçmişte Libya İç Savaşı'nın uluslararası kamuoyunu oldukça meşgul etmesi Libya İç Savaşı'nın farklı boyutlarıyla incelenmesini gerekli kılmaktadır ki bu durum araştırmayı önemli kılan hususlardan biridir. Libya'da iç savaşın şiddetini yeniden arttırması durumunda, Türkiye, ABD ve Rusya'nın bu gelişmeye yönelik olası

politikalarının ve bu politikaların iç savaş sürecini nasıl etkileyeceğinin öngörülmesine yönelik öncül bilgiler sağlaması, araştırmayı önemli kılan diğer hususlardır. Ayrıca araştırmada problemi oluşturan şu soruya cevap verilmeye çalışılmıştır: “Libya İç Savaşı sürecinde Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya üzerindeki politikaları ve bu politikaların benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?”

Dış Politika genel olarak bir devletin başka bir devlete yönelik tutumlarının bütünü olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu tutumlar ekonomik, kültürel, hukuki ve siyasi (politik, diplomatik) olmak üzere çeşitli alt başlıklara ayrılabilir (İskit, 2021: 3). Dış politikanın genel olarak bir devletin başka bir devlet üzerinde egemen olma amacıyla bir araç olarak kullanıldığı ifade edilir (Sönmezoğlu, 1987: 52-53). Sönmezoğlu, dış politikayı amaçlar ve yönelimler olarak ikiye ayırmıştır. Sönmezoğlu'na göre amaçlar bir devletin genel olarak başka devletler üzerinde üstün olma arzusuna dayanırken yönelimler ise amaçlara ulaşma yolundaki politikaları kapsamaktadır (Sönmezoğlu, 1987: 52-53). Uluslararası ilişkiler disiplinine göre dış politikada karşılaştırma, Macridis'in tanımıyla farklı devletlerin örnek olaylar üzerinden bu devletlerin dış politikalarındaki benzeşmelerini bir araya getirmektir (Macridis, 1968: 79-80). Benzer şekilde Gould, karşılaştırmayı benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkaran prosedürel bir metot olarak tanımlamıştır (Gould ve Kolb, 1964: 116). Bu bağlamda karşılaştırmalı dış politika analizinin devletlerin dış politika yapımındaki karar verme sürecinin ve devletlerin ortak gelişmeler karşısında vermiş olduğu tepkilerin benzerlik ve farklılıklarının anlaşılmasını sağlayan bir analiz yöntemi olduğu söylenebilir. Rosenau, her ne kadar ortaya çıkan verilerden genellemeler yapılmaması gerektiğini söylese de analiz edilen devletlerin geleceğe yönelik uygulamaya koyacak oldukları dışa yönelik politikaları hakkında fikir sahibi olunabilir (Kalaycı, 2017: 65).

Dış politika analizine yönelik çalışmaların geçmişi ise 1950'li yıllara kadar dayanmaktadır. 1950 ve 1960 yılları arasında Snyder, Bruck ve Sapin'in "Uluslararası Politika Çalışması Yaklaşımı Olarak Karar Verme" (Decision Making as an Approach to the Study of International Politics) ve Harold ve Margaret Sprout'un "Uluslararası Politika Bağlamında İnsan-Çevre İlişkisi Hipotezleri" (Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics) isimli çalışmaları bu dönemin önemli eserlerindedir. (Efegil, 2018: 36) Snyder, Bruck ve Sapin yukarıda bahsi geçen çalışmada karar verme sürecini örgütsel bir süreç olarak ele almakta ayrıca dış politika sürecini titizlikle incelemekte ama ulaşılan sonuçların genellenmesinin doğru olmayacağını ifade etmektedirler (Snyder vd. 2002: 23-33, 50-75; Efegil, 2018: 36). Harold ve Margaret ise karar vericilerin psikolojik çevre diye tabir ettikleri kültür, tarih, coğrafya, ekonomi, siyasi kurumlar ve ideoloji gibi unsurlar tarafından etkilendiklerini vurgulamışlardır (Sprout vd. 1956: 1-101; Efegil, 2018: 37). 1974 ve 1980 yılları arasında ise Janis, grup üyelerinin fikir birliğinin ve kişisel kabullerin kararların kalitesini bozabilecek olduğuna; Hermann, karar verme gruplarına, karar vermeye yönelik ilişkin kurallara, liderin rolüne vurgu yapmaktadır (Janis, 1972: 1-277; Hermann vd. 1987: 309-338). Yine bu dönemde araştırmalar yapmış olan Boynton, grup üyelerinin uzlaşmalarının karar vermeyi etkilediğini; Khong ise tarihsel olayların karar vericilerin dış politika sorunlarını belirlemesinde örnek teşkil ettiğini vurgulamaktadır (Boynton, 1971; Khong, 1992: 1-304). 1980-1993 yılları arasındaki dönemde dış politika analizine yönelik çalışmalarda psikolojik ve sosyolojik faktörlere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Örneğin Lasswell, siyasi liderlik; Rivera, dış politikanın psikolojik boyutu üzerine çalışmalar yapmıştır (Lasswell, 1936: 1-264; De Rivera, 1968: 1-441). Yine bu dönemde Holsti, ulusal ve sosyal özellikler çerçevesinde ulusal rol kavramını incelemiştir (Holsti, 1994: 1-432). Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadarki

süreçte ise yapılan çalışmalar geçmişteki çalışmalara göre daha detaylandırılmış ve karar verme sürecini etkileyen faktörler mikro seviyelere indirilmiştir. (Efegil, 2018: 38, 40-42)

Karşılaştırmalı dış politika analizi ise temelde James N. Rosenau'nun 1966 yılında bir kitap bölümü olarak yayımlanan "Pre-theories and Theories of Foreign Policy" (Dış Politika Ön Teorileri ve Teorileri) başlıklı çalışmasındaki "ön kurama" dayanmaktadır (Yeşilyurt, 2020). Rosenau ön kuramında devletlerin dış politikalarının farklılıklar göstermesini sadece dışsal faktörlere bağlamamış ve dış politika yapımı sürecini kişi, rol, toplum, yönetim ve sistem faktörleri üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Kişi faktöründe karar verici nitelikteki bireylerin olaylar karşısında gösterdikleri davranışlar, liderlerin tecrübeleri ve yetenekleri gibi özellikleri ele alan Rosenau, rol faktöründe karar verme sürecindeki liderlerin sorumlulukları ve pozisyonları ile ilgili incelemeler yapmıştır. Rosenau, yönetim faktöründe hükümetin yapısı ve yasama ve yürütme ilişkisiyle; toplum faktöründe ekonomik yapı, kültür ve ulusal değerler gibi hükümet dışındaki aktörlerle; sistem faktöründe ise liderin karar verme sürecini etkileyen hatta sınırlayabilen uluslararası çevreyle ilgilenmiştir. (Rosenau, 1966: 115-169) Kısaca Rosenau, ortaya attığı "ön kuramda" ilk olarak devletin genel olarak yapısını ikinci olarak devletin dış politika başlıklarını son adım olarak ise devletin dış politika başlıklarını şekillendiren etkenleri önemine göre sıralayarak değerlendirmesini sonuçlandırmaktadır. Rosenau'nun öncülüğünde 1960'lı yıllarda araştırmacılar birçok devletin farklı dönem ve alan içerisindeki politikalarını incelemiş, bu şekilde benzerliklerin ve farklılıkların tespitini yapmaya çalışmış, bu sayede karşılaştırmalı dış politika analizi metodu ortaya çıkmıştır (Yeşilyurt, 2020). Bu çalışmada, ABD, Rusya ve Türkiye'nin Libya İç Savaşı'na yönelik politikaları bu "ön kuramın" üçüncü aşaması takip edilerek analiz edilmektedir.

Libya İç Savaşı bu çalışmada, 2011- 2020 yıllarını kapsar şekilde, hem Libya siyasetini şekillendiren güç dengelerindeki

hem de bölge üzerinde etkili olan devletlerin dış politikalarındaki değişimlerle karakterize olan belirli kırılma noktalarını içeren bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, çalışmada Libya İç Savaşı, Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin başlangıcında, kaos ortamının bütünüyle bittiğini kanıtlamasa bile 23 Ekim 2020 tarihinde iç savaşın yerel taraflarının oluşturmuş olduğu 5+5 Ortak Askeri Komiteler aracılığıyla ateşkes anlaşması imzalanmasına kadarki süreci ifade eder şekilde kullanılmaktadır. Bahsedilen süreç hem iç hem de dış siyaset bağlamında farklı yapısal özellikler sergileyen dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu yolla araştırmaya konu olan politikaların ayırt edici özellikleri bakımından daha ayrıntılı incelenmesine çalışılmıştır. Bunun için çalışmada öncelikle, Libya İç Savaşı'nın yapısal özellikleri incelenmiş ve iç savaş dönemselleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun ardından Türkiye, ABD ve Rusya'nın bu döneme yönelik politikaları incelenmiş ve bu politikaları şekillendiren etkenler yorumsamacı bir yaklaşımla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

1. Libya İç Savaşı

Tunus'ta işsiz bir bilgisayar mühendisi olan Muhammed Buazizi'nin seyyar satıcılık yaptığı tezgahına görevliler tarafından el konulmasından sonra kendisine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle 17 Aralık 2010 tarihinde belediye binası önünde kendini yakması ile başlayan ayaklanmalar, Arap Baharı olarak adlandırılan bir olaylar zincirinin ilk halkasını teşkil etmektedir (Koraltan, 2016: 30). Buazizi'nin kendini yaktığı görüntüler sosyal medya ve uluslararası kanallar aracılığıyla -Al Jazeera gibi- Tunus halkına yayılmış ve halk, 24 yıllık Tunus Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali'ye sert protestolara başlamıştır. Zeynel Abidin, Tunus halkının protestolarına dayanamayarak 14 Ocak 2011 tarihinde Suudi Arabistan'a kaçmıştır (Tan, 2021; Hürriyet, 2021) . Protestolar kısa süre içerisinde Kuzey Afrika ülkelerinden Ortadoğu'ya yayılmış ve pek çok ülkede otoriter yönetimlere karşı benzer ayaklanmalar

gerçekleşmiştir. 15 Ocak 2011 tarihinde Mısır'a sirayet eden bu süreç Mısır'daki 30 yıllık Hüsnü Mübarek yönetiminin ve 27 Ocak 2011 tarihinde Yemen'deki 33 yıllık Ali Abdullah Salih yönetiminin sonunu getirecektir. Arap Baharı olayları, zincirleme olarak yayılmaya devam ederken 14 Şubat 2011 tarihinde Bahreyn'de ve 15 Mart 2011 tarihinde ise Suriye'de de patlak vererek buralardaki halklar için yıkıcı bir hal almıştır. (İHH, 2014; Koca, 2021: 230; Cihangir, 2018: 173-174; Canlı, 2021; Karkın vd. 2015: 206-207)

Arap Baharı olaylarının başlangıcının temel sebeplerinden ilki otoriter yönetimler altında halkın eziliyor oluşu ikincisi ise ekonomik zorlu koşullar sebebiyle halkın refah seviyesindeki düşüklüktür denilebilir. Buazizi'nin kendini yakması da aynı koşullar altında yaşayan komşu ülkelerdeki vatandaşların protestolara başlamasına yol açmıştır. Arap Baharı kavramı da bu koşullar altında yeniden refah seviyesini yükseltmek isteyen halkın otoriter rejimlerin değişmesi mottosuyla harekete geçmesiyle ortaya çıkmıştır. (Nebati, 2019: 184; ILO, 2011)

15 Şubat 2011 tarihinde Ebu Selim Hapishanesinde katledilen Kaddafi muhalifi mahkumların avukatı olan Fethi Terbil'in tutuklanması ile Arap Baharı süreci Libya'ya da sirayet etmiş ve Bingazi'de protestolar başlamıştır (Kuşoğlu, 2012: 107; Mepa News, 2022). Halkın protestoları sonucunda Fethi Terbil serbest bırakılmış ama istenildiği şekilde Libya halkı protestoları sonlandırmamıştır. 17 Şubat 2011 tarihinde Ebu Selim Hapishanesi katliamının yıl dönümü olduğu bilgisi doğruluğuna bakılmadan yayılmış ve halk o günü "öfke günü" olarak adlandırmıştır. Bu bilgi halkın protestoları şiddetlendirmesini sağlarken protestoların boyutu Bingazi'nin ele geçirilmesine kadar varmıştır. Protestoların şiddetlenmesine karşılık Kaddafi'nin de protestoculara müdahalesi sertleşmiş bu sebepten Libya'daki karışıklık hızlı bir şekilde iç savaşa dönüşmüştür. (Saidakhmedova, 2019: 31; Karakaya ve Çelik, 2021: 182)

Libya’da iç savaş başladığında Kaddafi, muhalif liderler ile iletişime geçip müzakereler yapılmasını talep etmiş, araya halk tarafından saygı gören isimleri de sokmuş ama muhalif liderler bu teklifi kabul etmeyerek çatışmaya dönen protestolara hız kesmeden devam etmiştir (Saidakhmedova, 2019: 31-32). Kaddafi’nin muhaliflere karşı müdahaleleri sonucunda ölümler yaşanırken, ölen kişilerden bazılarının Libya’nın güçlü kabilelerinin üyesi olması kabilelerin Kaddafi’ye karşı cephe almasına neden olmuştur. Kaddafi’nin bir zamanlar müttefiki olan ve Libya’nın en büyük kabilesi olan Varfalla Kabilesi ve Libya’nın yine güçlü kabilelerinden biri olan Zintan Kabilesi, Kaddafi karşısında yer alırken, muhalif kabileler sayesinde protestolar muhalif kabilelerin yoğun olduğu Derne, Kufra ve Tobruk gibi şehirlere yayılmıştır. (Ayhan, 2011: 10; Ayhan, 2011a: 9) İlerleyen süreçte protestolar, Kaddafi’nin yönetim yeri ve başkent olan Trablus’a da sıçramış ve Kaddafi buradaki muhaliflere oldukça sert karşılık vererek yerel halk ve uluslararası basından tepki toplamıştır. BBC’nin bir haberine göre Trablus’ta yapılan müdahaleler sonrası 2000 kadar kişinin öldürüldüğü iddia edilmiştir. (BBC, 2011) Çatışmaların şiddetini arttırmamasından ve sivil halkın zarar görmeye başlamasından dolayı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 26 Şubat 2011 tarihinde 1970 sayılı kararı alarak Kaddafi’ye “Koruma Sorumluluğunu” hatırlatmıştır (BMGK, 2011; Şentuna, 2019: 229-230). 1970 sayılı karar ayrıca Libya özelinde silah ambargosu, Kaddafi ve yakın çevresindeki üst düzey yetkililerin mal varlıklarının dondurulmasını ve seyahat yasağını, Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı’nın olayları soruşturmasını içermektedir (Sak, 2015: 141). BM cephesinde Libya ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, muhalifler Libya’nın doğusunu büyük oranda kontrol altına almış ve 25 Şubat 2011 tarihinde yerel konseyler oluşturarak 5 Mart 2011 tarihinde Bingazi’de Ulusal Geçiş Konseyini (UGK) kurduklarını açıklamışlardır (Ayhan: 2011: 10-11; Doğan vd. 2012: 81). Konsey başkanı, Kaddafi’nin de bir dönem Adalet Bakanı olan Mustafa Abdülcelil olmuştur (Bölme vd. 2011: 22). Muhalifler çatışmaların

artık barışçıl şekilde sona ermesi ve UGK'nin de işlevsel olması adına 6 Mart 2011 tarihinde Kaddafi'nin 72 saat içerisinde Libya'dan ayrılmasını istemiştir (Euronews, 2011). 23 Mart 2011 tarihine gelindiğinde UGK, Kaddafi'nin son zamanlarındaki reform döneminden tanıdık olan Mahmud Cibril başkanlığında yeni bir hükümet oluşturmuş; uluslararası arenada UGK, Cibril tarafından temsil edilmeye başlanmıştır (Bölme vd. 2011: 22). UGK'nin kurulması uluslararası arenada temsil açığını kapatırken askeri açıdan muhalifler arasında koordineyi sağlayamamış ve çatışmalar şehir düzeyinde Kaddafi güçleri ve kabile milisleri arasında devam etmiştir (Ayhan, 2011: 11). Kaddafi, BMGK'nin 1970 sayılı kararına uymayıp çatışmalarda asker-sivil ayırt etmeden muhalif şehirleri bombalamış ve Libya'nın batısında kontrolü arttırarak muhaliflerin kalesi olan Bingazi'nin ele geçirilmesi için harekete geçmiştir (Ayhan, 2011: 12). Kaddafi'nin çatışmalardaki şiddeti arttırması ve sivillere de zarar vermesi sebebiyle BMGK, 17 Mart 2011 tarihinde New York'ta toplanarak 1973 sayılı yeni bir karar almıştır. 1973 sayılı BMGK kararı çerçevesinde Libya hava sahası insani müdahale haricinde kapatılmış ve 1970 sayılı karar içerisindeki ambargolar genişletilmiştir.

1973 sayılı kararlar Libya hava sahasının kapatılmasının, aslında askeri müdahalede bulunulmasının önünü açan bir madde olduğu söylenebilir (BMGK, 2011a). Bu düşünceyi destekler nitelikte, 19 Mart 2011 tarihinde o dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy öncülüğünde Paris Zirvesi toplanmış ve zirve içerisinde Libya'daki çatışmaların sonlandırılması için askeri müdahalede bulunulması tartışılırken Fransa güçlerine ait uçaklar hava sahası kapalı olan Libya'nın Kaddafi cephesini bombalamıştır. Böylelikle Libya'ya askeri müdahale, Fransa'nın hava harekatı ile başlamış, ilerleyen süreçte bu harekat; ABD, Kanada, İtalya ve İngiltere'nin de katılımıyla koalisyon müdahalesine dönüşmüştür. (Madak vd. 2011: 7-8) Koalisyon güçlerinin müdahalesi devam ederken 29 Mart 2011 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Libya'daki krizi çözmek için dünya devletlerini Londra'ya davet etmiş ve

Londra'da görüşmeler devam ederken Kaddafi'nin Sirte'yi ele geçirmesi üzerine Kaddafi'nin Libya yönetiminden kesin olarak uzaklaştırılması kararlaştırılmıştır (Saidakhmedova, 2019: 37-39). Koalisyon güçlerinin müdahalesi 31 Mart 2011 tarihinde NATO bünyesine geçmiş ve bu tarihten itibaren operasyonlar NATO üyesi devletler tarafından gerçekleştirilmiştir (Deutsche Welle, 2011; Bağbaşıoğlu, 2017: 515). Kaddafi bu gelişmeler karşısında gündün güne güç kaybederken 1 Nisan 2011 tarihinde oğlu Seyfülislam'ı gizlice İngiltere'ye göndermiş ve uzlaşma isteğinde olduğunu belirtmiş ama bu istek sonuçsuz kalmıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 183). Nitekim NATO operasyonları ile güç kazanan muhalifler, 23 Ağustos 2011 tarihinde Trablus'u ele geçirmiş; 20 Ekim 2011 tarihinde Kaddafi, muhalif güçler tarafından yakalanmış ve öldürülmüş; Seyfülislam Kaddafi ise 19 Kasım 2011 tarihinde Sebha şehrinde UGK güçleri tarafından tutuklanmıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 183; Habertürk, 2020; Sondakika: 2021).

Kaddafi'nin yönetimden düşürülmesi Libya'da iç savaşın bitmesini sağlamamış, Kaddafi döneminde geri planda kalan kabileler, yeni dönemde Kaddafi döneminin ayrıcalıklı kabilelerini dışlamış ve hükümette söz sahibi olmaya çalışmıştır (Güler, 2015: 69). Kaddafi'nin öldürülmesinden yaklaşık iki gün sonra NATO, 31 Ekim 2011 tarihinde operasyonları durduracağını; 23 Ekim 2011 tarihinde ise UGK Başkanı Abdülcelil, 8 ay sonra demokratik bir şekilde genel seçimlere gidileceğini açıklamıştır (The Guardian, 2011; Erdurmaz, 2012: 134). Hükümet başkanı Cibril ise seçimlere kadar görevini Trabluslu iş adamı Abdurrahim El-Kib'e devrettiğini açıklamış ve El-Kib'in göreve gelmesiyle Kaddafi döneminin ayrıcalıklı aşiret üyelerini, oligarklarını ve Kaddafi destekçilerini tutuklaması ile Libya'da Kaddafi sonrası ilk siyasi çatışmalar ortaya çıkmıştır. El-Kib hükümeti döneminde kabilelere silahları bırakma çağrısı yapılmış ama istenilen etki oluşmamış hatta kabileler Libya siyasetinde daha etkili olmak istemiştir. (Demir, 2020: 47) Kaddafi'ye karşı mücadele esnasında kazanılan silahları geri vermeyen kabileler yeni dönemde daha güçlü ve demokrasi

inşasına tehdit oluşturacak bir konuma gelmiştir. Kabileler ile yapılan uzlaşmalar sonucunda Libya Savunma Bakanlığına Zintan Kabilesi'nden Usame El Cuvali gelirken İçişleri Bakanlığına Kaddafi'yi yakalayan Mısıralı milislerin lideri Fevzi Abdelal gelmiştir (BBC, 2011a). Kabilelerin etkisi altında Libya, şehir devletlere bölünmüş bir ülke izlenimi vermeye başlamışken; 17 Kasım 2011 tarihinde UGK Başkanı Abdülcelil'in Müslüman Kardeşler'in Bingazi'de yapılan 9. toplantısına katılarak şeriat rejimine geçileceğine yönelik ifadeler kullanması Libya'daki süreci takip eden devletler tarafında ülkedeki demokrasi inşası süreci konusunda endişe yaratmıştır (Düzsöz, 2021: 309; Doğan vd. 2012: 82).

Siyasi karışıklıklar içerisinde geçiş sürecini tamamlamaya çalışan Libya'da 7 Temmuz 2012'de genel seçimlere gidilmiş ve UGK, tüm yetkilerini yeni oluşturulan Milli Genel Kongreye (MGK) devretmiştir. Yapılan seçimlerde 200 vekilin seçilmesi kararlaştırılırken 120 kota bağımsız vekillere, 80 kota ise partili vekillere ayrılmıştır. 80 partili vekil kotasının 39'unu Mahmut Cibril'in yönetiminde olan Ulusal Güçler İttifakı Partisi (UGİ), 17'sini Müslüman Kardeşler ile yakın ilişkilerde olduğu bilinen Adalet ve İnşa Partisi (AİP), 3'ünü Yusuf Magariyef'in Ulusal Cephe Partisi doldurmuştur. Abdurrahman Suveyhli'nin başkanı olduğu Vatan İçin Birlik Partisi ve Ali Tarhuni'nin başkanı olduğu Milli Merkez Partisi ikiye vekil, Ali Zeydan'ın başkanı olduğu Refah Partisi ise 1 vekil çıkarmıştır. Bu partiler haricinde daha birçok parti, vekil çıkartmıştır ama MGK'de ön plana çıkan partilerin yukarıda bahsedilen partiler olduğu görülmektedir. (Kekilli, 2016: 9) MGK'nin toplanmasıyla yeni hükümeti oluşturma girişimlerine başlanmıştır. Hükümet MGK içerisinde yapılan güven oyuyla belirlendiğinden her grup kendi hükümet listesini konseye sunmuştur. Kaddafi karşıtı olan Yusuf Magariyef mecliste yapılan oylama ile MGK başkanı seçilmiştir. Hükümet oluşturmaya yönelik oylamada ise laik kanada yakın olan Mahmud Cibril ve Müslüman Kardeşler ile yakınlığı bilinen Mustafa Ebu Şagur'un hükümet

listeleri arasında 2. tur oylamaya gidilmiş ve Şagur, 2. turu kazanırken güven oyu alamadığından hükümet oluşturamamıştır. Daha sonra yeniden yapılan seçimlerde Laik kanada yakın olan Ali Zeydan ile Müslüman Kardeşler'e yakın olan Abdullah Harari'nin listeleri arasında oylama yapılmış ve Zeydan yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. MGK içerisinde Kaddafi'nin eski diplomatlarına karşı duyulan güvensizlik sebebiyle Müslüman Kardeşler ve devrimci İslami kesimlerin Cibril'e karşı örgütlenmesi, Cibril'in genel seçimlerde en yüksek sayıda milletvekilini çıkartmasına rağmen hükümet kurmakta başarısız olmasının nedenleri arasında gösterilebilir. (Kekilli, 2016: 9-10) MGK içerisinde siyasi çatlaklar ortaya çıkarken Beni Velid kenti içerisinde Mısralalı bir muhalifin rehin alınıp öldürülmesinden sonra bahsi geçen kente Tacura, Zaviye ve Mısrala zırhlı birlikleri tarafından askeri müdahalede bulunulmuş ve bu müdahaleden sonra kabileler arasındaki ayrışma silahlı çatışmalara dönüşmeye başlamıştır. Ayrıca Kaddafi döneminde görev yapan üst rütbeli askerlere suikast düzenlenmesi Libya'daki ayrışmaların daha keskin bir hal almasını sağlamıştır. (Lacher, 2013: 13; Kekilli, 2016: 8, 14; Lacher vd. 2015: 60-61) 2013 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Kaddafi dönemi politikacılarının Libya siyasetinden uzaklaştırılması için çıkarılan "Siyasi İzolasyon Yasası", laik kanat tarafından tepki ile karşılanmıştır (Mzioudet vd. 2014: 47-48). Yasa sonrası istifa etmek zorunda kalan Magariyef yerine Müslüman Kardeşler destekli Nuri Ebu Suheyman gelirken MGK'de de sağ kesim oldukça güçlenmiştir (Kekilli, 2016: 11). Yaşananların üstüne 10 Ekim 2013 tarihinde Ali Zeydan'ın kaçırılması ülke siyasetinde büyük bir infial yaratmış ayrıca Zeydan'ın kaçırılmasından Suheyman'ın sorumlu tutulmasının üzerine Libya'da iç savaşın yeniden şiddetlenmeye başlayacağı net bir şekilde anlaşılmıştır (Demir, 2020: 53). MGK'nin 2014 yılının Şubat ayında dolacak görev süresini uzatmak istemesinin üzerine sağ kesime karşı tepkiler artmış hatta sağ kanada muhalif Zintan Kabilesi, MGK'yi hedef almaya başlamıştır (Yıldırım, 2014: 384-385; Lacher vd.

2015: 62-63). Libya'daki siyasi kaos ortamı yeniden silahlı çatışmaların şiddetini arttırmasına yol açarken 14 Şubat 2014 tarihinde Kaddafi döneminin üst rütbeli askerlerinden biri olan Halife Hafter, kendi gibi olan subayları da yanına çekerek el-Arabiya televizyonunda MGK'ye darbe yapıldığını ilan etmiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 184). İlk dönemlerde Hafter'in darbe girişimine tepki gösteren Zeydan, doğudaki Libya Ordusu ve Libya Özel Kuvvetleri de Hafter'e destek verince Hafter'e yakınlaşmaya başlamış ve bu sebepten Zeydan hükümetinden 11 Mart 2014 tarihinde güven oyu çekilmiş, yerine Müslüman Kardeşler destekli Ahmet Maatik gelmiştir (Kekilli, 2016: 12).

Libya'daki siyasi karışıklık her geçen gün dozunu arttırırken ülke içerisinde IŞİD ve Ensar üş-Şeria gibi radikal terör örgütleri güçlenmeye ve bazı bölgelerde etkili olmaya başlamıştır. Nitekim Hafter, bu bahane ile 16 Mayıs 2014 tarihinde "Onur Operasyonu" adını verdiği hareket ile MGK'yi de hedef alacak şekilde terör örgütlerini temizlemek adına harekete geçtiğini duyurmuştur (Kilani, 2019; Domazeti vd. 2018: 5). Ülkede iç savaş şiddetini tam anlamıyla arttırmış ve kabileler, Hafter ve MGK arasında kamplaşmaya başlamışken 24 Haziran 2014 tarihinde genel seçimlere gidilmiş ve bu seçimler sonucunda oluşan yeni Temsilciler Meclisi (TM) güvenlik sorunları nedeniyle Hafter'in hakim olduğu Tobruk'a taşınmış, böylelikle artık Libya'daki bölünme çok net bir hal almış; ülkede 2 farklı meclis ortaya çıkmıştır (Emir: 3). Hafter'in darbe girişimi kabileler arasındaki çekişmeyi arttırıp MGK'nin işleyişini de suistimal ettikten sonra radikal terör örgütleri daha hızlı bir şekilde güçlenmeye devam etmiş ve Libya güvenlik güçleri ile bahsi geçen gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 184). Libya'da artan güvenlik tehditleri bölge güvenliğini de etkilemeye başlayınca BM, Libya'daki karışıklığı gündemine almıştır.

BM'nin öncülüğünde ve Libya'nın demokrasi inşasına yardımcı olması için kurulan Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu'nun (UNSMIL) yardımları ile MGK ve TM arasında uzlaşma görüşmelerine

başlanmış ve ilk dönemlerde istenilen başarıya ulaşamamış olunsada 17 Aralık 2015 tarihinde nihayet taraflar arasında “Libya Siyasi Anlaşması” (LSA) imzalanmıştır (Polat, 2015: 386; Demir, 2020: 60). LSA uyarınca kurulan Başkanlık Konseyi, Temsilciler Meclisi ve Devlet Yüksek Konseyi (DYK) adını alan MGK’den dörder üye ve bir başkan olmak üzere Libya’nın yürütme organı olan Ulusal Mutabakat Hükümetini (UMH) oluşturacaktır (UNSMIL, 2015). 23 Aralık 2015 tarihinde ise BMGK’de 2259 sayılı karar alınarak meşru hükümetin Başkanlık Konseyi bünyesinde oluşturulan UMH olduğu açıklanmış ve BM üyesi ülkelerden Libya’nın terörden arındırılması için UMH’ye yardımda bulunulması istenmiştir (BMGK, 2015). LSA sonucunda 19 Ocak 2016 tarihinde UMH başkanlığına, MGK’ye bağımsız aday olarak seçilen ve eski Libya Kamu Hizmetleri ve İskan Bakanı Olan Fayiz El Serrac gelmiştir (Mepa News, 2020). ABD, İtalya ve İngiltere’nin yardımlarıyla UMH, 2016 yılının Nisan ayında IŞİD’in elinde bulunan Sirte’yi terör unsurlarından temizleyip, kontrol altına almıştır. Hafter cephesi de Libya’da önemli bir aktör olduğu kanıtlamak istercesine benzer şekilde Libya’nın doğusundaki terör unsurlarını temizlemeye yönelik harekate başlamıştır. (Karakaya ve Çelik, 2021: 184; Göksedef, 2020)

MGK ve Hafter arasındaki mücadelenin içerisine doğrudan veya dolaylı olarak birçok devlet de girmiş ve bu mücadelede taraf olmuştur. Örneğin Fransa, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkeler Hafter’in gücünü hafife almayarak askeri ve ekonomik yardımlarda bulunurken Türkiye ve Katar gibi ülkeler UMH cephesine aynı şekilde yardımlarda bulunmakta; özellikle Türkiye, UMH’nin BM tarafından tanınan meşru hükümet olduğunu vurgulamaktadır (Deutsche Welle, 2020). Nitekim verilen destekler sayesinde 2017 yılı içerisinde Hafter, terörle mücadeleyi de bahane ederek Libya’nın doğusundaki önemli petrol yataklarının kontrolünü ele geçirmiştir (Düzsöz, 2021: 312). 25 Temmuz 2017 tarihinde dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron öncülüğünde Serrac ve Hafter Paris’te bir araya getirilmiş uzlaşya

da varılmış ama TM'nin UMH'ye güven oyu vermemesi ve bu dönem sonunda UMH'nin tanınmadığını açıklaması ile ilk görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (Faytre, 2020: 4-5; Semerci, 2020; Duman, 2022). Daha sonra yeniden Fransa öncülüğünde 29 Mayıs 2018 tarihinde düzenlenen "Paris Uluslararası Konferansı" görüşmelerinde 10 Aralık 2018 tarihinde genel seçimlere gidilmesi konusunda uzlaşıya varılmış ama Hafter'in çatışmaları devam ettirmesi ve Fransa'nın açık bir şekilde Hafter'i desteklemesi üzerine bu görüşmeler yeniden sonuçsuz kalmıştır (Duman, 2020: 303-304). Daha sonra 12 ve 13 Kasım 2018 tarihlerinde İtalya'nın Palermo kentinde görüşmeler yapılırsa da Libya Zirvesi içerisinde gizli görüşmelerin yapılması zirvenin etkili olmasını engellemiştir (Domazeti, 2019). Uzlaşma görüşmelerinin hiçbirisi başarıya ulaşamazken Hafter aldığı destekler sayesinde "Kum Fırtınası" adını verdiği operasyonla etki alanını Libya'nın güney bölgelerine kadar taşımış 4 Nisan 2019 tarihinde de "Saygınlık Seli" adını verdiği operasyonla UMH'ye savaş açtığını ilan etmiştir. UMH cephesi ise 7 Nisan 2019 tarihinde "Öfke Volkanı" adını verdiği operasyonla Hafter'e karşılık vereceğini açıklamıştır (Yılmaz, 2020: 2020). Yaşanan gelişmeler neticesinde Serrac, siyasi çözüme kavuşmanın oldukça zorlaştığını belirterek 2019 yılının Mayıs ayı içerisinde Almanya ve İtalya'ya ziyaretlerde bulunmuş ve Hafter'e destek veren devletlerin bu desteği kesmesini istemiştir (Demir, 2020: 64). Serrac'ın açıklamaları Hafter'in hızını kesmeye yaramamış UMH'nin nadiren öne çıktığı çatışmalar haricinde Hafter, 2019 sonlarında Trablus'un oldukça yakınına ilerlemeyi başarabilmiştir (Deutsche Welle, 2019).

Libya topyekun bir iç savaş yaşamaya başlamışken 8 Ocak 2020 tarihinde Türkiye ve Rusya öncülüğünde 13 Ocak 2020 tarihinde Libya'daki tarafların Moskova'da bir araya getirilmesi planlanmıştır (Alemdar, 2020). 13 Ocak'ta Serrac ve Hafter bir araya gelmiş olsa da görüşmelerde ortaya çıkan ateşkes metnini Serrac'ın imzalamasına rağmen Hafter imzalamadan Moskova'dan ayrılmıştır (Abay, 2020). Bu görüşmelerin de başarısız olmasının üzerine

dönemin Almanya Şansölyesi Angela Merkel, Rusya ve Türkiye'deki mevkidaşları ile iletişime geçerek Moskova'daki görüşmelerin devamı niteliğinde olan Berlin Konferansı'nın 19 Ocak 2020 tarihinde yapılmasını planlamıştır (BBC, 2020). Berlin Konferansı'nda ateşkes konusunda uzlaşmaya varılmış olmasına rağmen Hafter'in ilerleyen günlerde saldırgan tutumlara devam etmesi sonucunda UMH, savunma taktiklerini bıraktığını açıklayarak 25 Mart 2020 tarihinde "Barış Fırtınası Operasyonu'na" başlamış ve operasyon kapsamında Türkiye'nin de yardımları ile Hafter, ağır yenilgiler almaya başlamış hatta UMH güçleri Libya petrollerinin %60'ının ve Libya'nın en büyük hava üssünün bulunduğu Sirte-Cufra hattına doğru harekete geçmiştir (Topçu, 2020; Göksedef, 2020; Aslan, 2021: 9). UMH'nin Sirte ve Cufra'ya yönelmesi ve savaş alanlarında öne geçmesi ile beraber 6 Haziran 2020 tarihinde Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah es-Sisi, Halife Hafter ve TM Başkanı Akile Salih Kahire'de toplanarak ateşkes yapılmasını dile getirmiştir (Canlı vd. 2020). Kahire açıklaması sonrasında UMH sözcüsü Mustafa Mecai'nin de Sirte-Cufra'dan vazgeçemediklerini açıklamasının üzerine Mısırlı yetkililer, Mısır'ın batı sınırlarını korumak adı altında bölgeye askeri müdahalede bulunulabileceklerini açıklamıştır (Saka, 2020; Deutsche Welle, 2020a). Mısır'ın yeni bir savaş başlatma ihtimalinin bulunmasının üzerine UNSMIL öncülüğünde barış görüşmeleri yapılması konusunda Libya İç Savaşı'ndaki taraflara BM tarafından baskı yapılmıştır. 2020 yılının Ağustos ayına gelindiğinde Trablus halkı sonlanmayan çatışmalar ve yetersiz altyapı nedeniyle protestolara başlamış bu sebepten Serrac, 24 Ağustos 2020'de ateşkes yapılmasını ve uzlaşılara başlanması için komite kurulmasını istemiş, TM de bu görüşe desteklerini bildirmiştir. (Aslan, 2021: 9, 11-12)

Barış adına yaşanan bu iyi yöndeki gelişmelerden sonra dönemin BM Libya Özel Temsilcisi Stephanie Williams süreci ele alarak Berlin Konferansı'nda kurulması planlanan 5+5 Ortak Askeri Komisyonu'nu 19 ve 23 Ekim 2020 tarihleri arasında bir araya getirmiş ve nitekim

23 Ekim 2020 tarihinde nihai ateşkes konusunda uzlaşmış ve ateşkes anlaşması UMH ve Hafter tarafları arasında imzalanmıştır (UNSMIL, 2020; Aşkın, 2022). 24 Ekim 2020 tarihine gelindiğinde 75 temsilciden oluşan “Libya Siyasi Diyalog Forumu” düzenlenmiş ve forum içerisinde 24 Aralık 2021 tarihinde genel seçimlere gidilmesi ve o zamana kadar Ulusal Birlik Hükümeti'nin (UBH) yürütmeyi oluşturmaya karar verilmiş ayrıca Abdülhamid Dibeybe, UBH geçici başkanı seçilmiştir (UNSMIL; Deutsche Welle, 2021). 24 Aralık 2021 tarihinde yapılması planlanan seçimlerin Yüksek Seçim Komisyonu tarafından 1 ay ertelenmesinin üzerine TM, bu karara karşı çıkarak Fethi Başağ'a'yı başbakan olarak seçmiş açıklama olarak ise 24 Aralık 2021 tarihinde UBH'nin görevinin sona erdiğini söylemiştir (Dalaa, 2022). Günümüzde Libya'da hala diplomatik bir şekilde seçimlere gidilememiştir ve bir bölünme söz konusudur. Yakın zamanda BM'nin seçim konusundaki baskılarına ve DYK'nin kısa zamanda ülkedeki bölünmeyi sonlandıracağını açıklamasına rağmen hala genel seçimlerin yapılması konusunda bir gelişme kaydedilememiştir. Yukarıdaki bilgiler ışığında, Libya İç Savaşı'nın ülkenin iç dinamiklerinin ve uluslararası aktörlerin dahliyle şekillenilen üç farklı dönemi içerdiği görülmektedir. Bunlardan ilki Arap Baharı sürecini başlatan olaylar ile NATO müdahalesini içeren dönemdir. İkincisi UGK MGK Hükümetleri dönemi ve üçüncüsü de Hafter'in MGK Hükümetine yönelik darbe girişimi ile 23 Ekim 2020 Ateşkesi arasındaki dönemdir. Takip eden bölümde Türkiye, ABD ve Rusya'nın iç savaşa yönelik politikaları bu üç dönem üzerinden analiz edilmektedir. İç Savaş öncesi dönemdeki ikili ilişkiler, bu devletlerin iç savaş dönemlerindeki politikalarının oluşumunda belirleyici olması bakımından analize dâhil edilmiştir.

2. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikaları

2.1. Türkiye'nin Libya İç Savaşına Yönelik Politikaları

Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerin Osmanlı mirasına dayandığını ve bu sebepten iki ülke arasında yakın ilişkiler tesis

edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Libya'nın 1951 yılında bağımsızlığını kazanması sürecinde Türkiye, Libya'ya destek vermiş ve BM içerisinde Libya'nın bağımsız olması lehine oy kullanmıştır (Özgizep, 2022; 46; Üstün, 2020: 75). Libya'nın bağımsızlığından sonraki dönemde de devam ettirilen ilişkiler Libya'da petrol bulunması ile farklı bir boyut kazanmış ve 1975 yılında imzalanan "Türkiye-Libya İşgücü Anlaşması" ile Libya'nın inşaat sektöründe Türk şirketler, günümüze kadar önemli bir yer edinmiştir (BCA, BKDB: 326/11/3; Aydemir, 2019: 79). Kaddafi'nin iktidarda olduğu dönemde ülke arasındaki liderler arasında sözlü atışmalar yaşanmış olsa da ikili ilişkilerde ticaret ön planda kalmıştır (Oran, 2010: 562-563, 566).

2010 yılında Arap Baharı olaylarının ortaya çıkmasıyla Türkiye'nin ani bir tepki vermeyerek halk ve yönetim arasında arabulucu bir pozisyonda kalmaya çalıştığı görülmüştür (Gözen, 2011: 2). Benzer şekilde Libya'daki iç savaşın ilk dönemlerinde de uzlaştırmacı bir yaklaşıma sahip olan Türkiye'nin bu politikasının temelinde 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) 2009 ve 2014 yılları arasında Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun görüşlerine dayandığını belirtmekte fayda vardır. Davutoğlu "Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu" adlı kitabıyla o dönem Türk dış politikasına yön vermiş ve bu dönemde Türk dış politikasında Yeni Osmanlılık, Komşularla Sıfır Sorun, Bölgesel Liderlik kavramları ön plana çıkarılmıştır (Davutoğlu, 2001). Türkiye'nin Ak Parti öncesindeki iktidarlar döneminde çoğunlukla batı yanlısı ve statükocu bir politika izlediği söylenebilir ama Ak Parti'nin politik yaklaşımları ile Türkiye aktif ve çok yönlü bir dış politika anlayışına geçiş yapmıştır. (Kaya, 2015: 87-89; Özgizep, 2022: 54) Davutoğlu kitabında ilk olarak devletlerin gücünü konum ve tarihsel arka plan ile ilişkilendirmiş ikinci bölümde ise Türkiye'nin soğuk savaş sonrasında daha rahat hareket alanı bulmasını da göz önüne alarak dış politikadaki kavramsal eksikliği bu kavramlar ile doldurmaya çalışmıştır (Davutoğlu, 2001: 17-24, 45-48). Kısaca Yeni Osmanlılık temelinde

Türkiye'nin Osmanlı mirası olan bölgesel ilişkilerini yeniden canlandırmayı hedeflemektedir. Yeni Osmanlılık içerisinde kurulacak ilişkilerin genel görüntüsüne bakıldığında hedeflenen coğrafyanın çoğunlukla Müslüman olması siyasal İslam'ın da bahsi geçen kavram içerisinde önemli olmasını sağlamıştır.

“Komşularla Sıfır Sorun” kavramı ise ABD öncülüğünde 2001 yılında NATO'nun Afganistan'a müdahalesi ve yine ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesi sonrasında bölgede oluşan kaos ortamından Türkiye'nin de etkilenmesi sonucu ortaya çıkmıştır denilebilir. Yakın çevresindeki güvenlik sorunlarını çözmeye çalışan Türkiye, bu doğrultuda çevre ülkelerle karşılıklı bağımlılık ile ülkenin genel çıkarları üzerine odaklanmış ve bölgedeki kaosu minimal seviye indirmeye çalışmıştır. Böylelikle Türkiye ve yakın çevresinin bütüncül bir kalkınma yaşayacağı öngörülmüştür (Oğuzlu, 2012: 9; Doğan, 2021: 78). Arap Baharı'nın ortaya çıkışıyla bu kavram pratikte başarısız olsa da dış politik çizgideki genel eğilim değişmemiştir.

Libya'da Arap Baharı sürecinin ilk rüzgarları esmeye başladığında Türkiye'nin rasyonel davranarak arabuluculuk yönünde politikalar izlemiş olduğu daha sonra normatif popüler liderlik kapsamında Arap halkın sempatisinin kazanılmasına önem verdiği görülmektedir (Sağsen, 2021: 61). Türkiye, Arap Baharı ülkelerine kendini demokratik İslami bir model olarak ortaya çıkartmış ve böylelikle bölgesel liderlik üstlenmeye çalışmıştır denilebilir (Özyürek, 2016: 120). Bu doğrultuda Davutoğlu ve diplomat grubu, Kaddafi ve muhalifler arasında uzlaşma görüşmeleri yapılmasını planlarken dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ise NATO'nun müdahalesine karşı çıkmış ve bu şekilde Türkiye'nin emperyalizm karşıtı ve Arap dünyasına dost bir görünüme kavuşmasını sağlamaya çalışmıştır denilebilir (Gözen, 2011: 3; NTV, 2011). 200'ü aşkın Türk inşaat şirketinin Libya'da değeri 20 milyar ABD dolarını bulan yatırımlara sahip olması Libya İç Savaşı'nın ilk dönemlerinde Türkiye'nin Kaddafi ve muhalifler arasında taraf olamamasına sebep olmuştur (Göçer vd. 2015: 60). Kaddafi ile

yakın ilişkilere sahip olan Türkiye'nin Kaddafi iktidarını kaybederse ortaya çıkabilecek ekonomik zarardan çekindiği için ani tepki vermediği söylenebilir. Diğer bir sebep olarak Libya'da sayıları 25.000'ini bulan Türk vatandaşının tehlike altında bulunması gösterilebilir. Bu durum, bu vatandaşlar Libya'dan tahliye edilene kadar Türkiye'nin arabulucu pozisyonunda kalmasına sebep olmuştur (Işık, 2010: 947).

Ne var ki Fransa'nın Libya'yı bombalamaya başlaması ve 19 Mart 2011'de Paris Zirvesi'ne davet edilmemesi üzerine Libya'daki gelişmelerden dışlanmak istemeyen Türkiye, Kaddafi'nin sivillere yönelik şiddeti de arttırması ile NATO'nun Libya müdahalesine daha sıcak bakmaya başlamış ve 31 Mart 2011 tarihinde başlayan NATO operasyonu İzmir Çiğli'deki merkez üssünden yönetilmiştir (Deutsche Welle, 2011a; CNN Türk, 2011; Danışman, 2011). NATO'nun operasyonları sayesinde muhaliflerin öne geçmesi ile UGK hükümetinin kurulduğu dönemde Trablus'a ilk büyükelçi gönderen ülke olan Türkiye, Libya'da demokrasi inşası döneminde de Libya'ya destekte bulunmuş ve niyetinin Libya'daki yeraltı kaynaklarına erişmek olmadığını belirtecek şekilde dönemin Türkiye Başbakanı Erdoğan, "Biz yer altı zenginliklerin peşinde değiliz, biz bölgesel barış için çalışıyoruz" demiştir (TCDB, 2021; Radikal, 2011; Tekir, 2020: 204). 16 Eylül 2011 tarihinde UGK temsilcileri ile Libya'ya görüşmeye giden Erdoğan, imar ve altyapı ortaklıklarının korunması konularında Türkiye ve Libya arasında iş birlikleri kurmaya ve eskiden kalan iş birliklerini korumaya çalışmıştır (Kekilli, 2017: 8). İlerleyen süreçte MGK hükümetinin yanında olmaya devam eden Türkiye, Hafter'in 2014 yılındaki başarısız darbe girişiminde MGK ile yakın ilişkiler kurmaya devam etmiş ve 2016 yılında LSA uyarınca kurulan UMH hükümetine destek vermiştir. LSA sonucunda ortaya çıkan Libya Başkanlık Konseyine ilk ziyaret düzenleyen ülke olan Türkiye'nin tarafı net bir şekilde görülmektedir (TCDB, 2021).

Türkiye'nin iç savaşta UMH tarafında oluşunun temel sebepleri arasında birden fazla husus bulunmaktadır. İlk olarak Türkiye'deki

Ak Parti yönetiminin siyasi İslam konusunda MGK'deki Müslüman Kardeşler'e rol model olması ikili ilişkilerin gelişmesini sağlayan temel sebeplerden biridir (Durgun, 2017: 10; Efeğil, 2016: 45, 52). Hafter'in MGK'deki siyasi İslamcı kesimi de terörist ilan etmesi Ak Parti tarafından hoş karşılanmamış ve Hafter'e karşı cephe alınmasını sağlamıştır. Türkiye'nin UMH tarafını desteklemesini sağlayan önemli diğer bir sebep ise UMH hükümeti ile 27 Kasım 2019 tarihinde, "Doğu Akdeniz" sorunu kapsamında Türkiye'nin eline büyük koz sağlayan "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'nın" imzalanmasıdır. Türkiye ve Libya hükümetleri arasında imzalanan bu anlaşma ile Doğu Akdeniz'de önemli bir güç elde eden Türkiye, Hafter'in 4 Nisan 2019 tarihinde başlatmış olduğu saldırılar neticesinde UMH hükümetinin zor durumda kalması ve Hafter'in Türkiye ve Libya arasındaki "Münhasır Ekonomik Bölge (MEB)" anlaşmasını kabul etmediğini açıklamasının üzerine yine 27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye ve Libya arasında imzalanan "Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakatı'na" dayanarak 2 Ocak 2020 tarihinde Libya Tezkeresi'ni mecliste kabul ederek UMH'ye destek olması adına Libya'ya asker göndermiştir. Türkiye'nin destekleri sonucunda yukarıda da bahsedildiği üzere gücü zayıflayan Hafter, ateşkes yapılmasına daha sıcak bakmaya başlamıştır. (Özekin, 2020: 13; Polat, 2015: 1) Libya İç Savaşı'ndaki taraflar arasında 23 Ekim 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşması ile Libya'daki yabancı askerlerin ülkeden çıkartılmasının kabul edilmesi karşısında Türkiye anlaşmaya ilk başta tepkisiz kalmış ama 26 Ekim 2020 tarihinde DYK ve Libya Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklama ile Türkiye ile iş birliklerinin devam edeceğinin ifade edilmesinin üzerine Türkiye'nin Libya'daki konumunun değişmeyeceği görülmüştür (Aydemir, 2020).

2.2. ABD'nin Libya İç Savaşına Yönelik Politikaları

Kral İdris döneminde Libya ile yakın ilişkilere sahip olan ABD, 1954 yılında Libya'dan üs kiralayarak bölgede önemli bir karargâh görevi

görecek olan Wheelus'ı kurmuş ve bu üs üzerinden ödenen kiralar ile Libya'ya kalkınma alanı sağlamıştır (Chrekly, 2020: 3; Genugten, 2016: 61-62; El-Kihya, 2011: 202). 1959 yılında Libya'da petrol bulunması ile de birçok ABD menşeli şirket Libya'ya gelerek ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur (Vandewalle, 2016: 59-60). Libya ve ABD arasındaki bu yakın ilişkiler Kaddafi'nin iktidara geldiğinde petrolü millileştirmesi ve emperyalizm karşıtlığı altında ABD düşmanlığı yapması sonucunda oldukça kötü bir noktaya doğru ilerlemiştir. Ancak 2000'li yıllarda Kaddafi'nin ikili ilişkileri düzeltmek için harekete geçmesi ile ilişkiler bir parça normalleşmeye başlamıştır.

Arap Baharı olaylarının başlaması ile ABD, bu olaylara Türkiye'nin yapmış olduğu gibi ani tepki vermemiştir. ABD'nin tepkisizliğinin altında George W. Bush'ın başkanlığı döneminde yaşanan Irak ve Afganistan savaşlarının etkilerinin yatmakta olduğu düşünülebilir. Bush'un politikaları neticesinde Ortadoğu'da yaşanan kaos, askeri güç kullanımına rağmen istenilen başarının elde edilememesi ve savaşların getirmiş olduğu ekonomik yüklerin 2008 yılında yaşanan ekonomik krize kapı aralaması Arap Baharı olaylarının başladığı dönemdeki ABD Başkanı Barack Obama'yı Arap Baharı olayları karşısında temkinli davranmaya itmiştir. Kısaca Obama, başkanlık döneminin başlarında Bush'un yanlışlarının restore edilmesine odaklanmıştır. Lakin Arap Baharı olayları Libya'ya sıçradığında ABD, insan hakları, demokrasi ve askeri müdahale söylemleri ile ortaya çıkmıştır. Bunun altındaki temel sebebin Kaddafi'nin ABD için samimiyetsiz bir müttefik olmasıdır denilebilir. Zaten ABD ve Libya arasında yaşanan çoğu sorunun Kaddafi dönemindeki dinamiklerden kaynaklandığı görülmektedir (Bilensoy, 2018: 68-69; Kepsutlu, 2020: 66-67). Ayrıca Libya İç Savaşı'nın başlamasında ABD'nin dahlinin olduğu da iddia edilebilir. Zira 1980'li yıllardan itibaren Kaddafi'ye karşı iç ve dış muhalifleri CIA aracılığıyla destekleyen ABD, Libya İç Savaşı'nda önemli aktörler olacak olan birçok ismin bu dönemlerde ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Örneğin, Libya'nın eski

İngiltere Büyükelçisi Süleyman El-Maghrabi, 1978 yılında Libya Ulusal Grubu'nu ve 1980 yılında Müslüman Kardeşler Libya İslami Grubu'nu ABD içerisinde kurmuştur. 1981 yılına gelindiğinde ise ABD'nin de destekleri ile Libya'nın eski Hindistan Büyükelçisi Yusuf Magariyef, Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni kurmuş, daha sonra bu örgüte Halife Hafter, Mustafa Ebu Şagur ve Ali Zeydan gibi isimler de katılmıştır. (Genugten, 2016: 111; Demir, 2020: 30-31)

Kaddafi'nin muhaliflere uygulanan şiddeti arttırmasıyla Obama, 24 Şubat 2011 tarihinde "Libya'daki şiddet kabul edilemez" şeklinde bir açıklama yapmıştır (Bloomberg HT, 2011). 25 Şubat 2011 tarihinde ise 13566 sayılı başkanlık emri ile Kaddafi'nin ABD'deki 30 milyar ABD dolarına ulaşan mal varlığı dondurulmuş hatta bu varlıkların 150 milyon dolarlık kısmının muhaliflere fonlandığı iddia edilmiştir (The White House, 2011; Özkan, 2020: 176). Fransa'nın 19 Mart 2011 tarihinde Kaddafi cephesini bombalamaya başlaması ile ABD de Fransa'ya katılarak Libya'yı bombalamaya başlamış ve Kaddafi hükümeti düşene kadar Libya'ya yapılan müdahalelerde aktif olarak bulunmuştur. ABD'nin bu dönemde izlemiş olduğu politikalar "geriden liderlik" ve "sorumluluğu paylaşma" olarak nitelendirilebilir. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi Bush'un Ortadoğu'da ABD'yi Arap dünyasına düşman olarak göstermesi ayrıca askeri ve ekonomik açıdan yaşanan kayıplar Obama'yı tek başına müdahalelerden ziyade ortaklaşa müdahaleler yapmaya yöneltmiş böylelikle askeri ve ekonomik yükümlülük bölüşülürken ABD, göz önünde olmayarak anti-emperyalist tepkilerden uzak kalmıştır. Kaddafi'ye karşı girilen mücadelenin sonucunda Kaddafi'nin devrilmesi ile asıl problemler ortaya çıkacaktır. Obama'nın Kaddafi sonrası dönemde demokrasi inşasına yönelik planlı bir politikasının olmaması ve 2012 yılında Ensar üs-Şeria tarafından ABD Trablus Büyükelçisi Christopher Stevens'in öldürülmesi sonucunda ABD'nin Libya'yı demokrasi inşasından ziyade bir terör bölgesi olarak görerek uzaklaşması, Libya'daki demokrasi inşası sürecini bir kaosa çevirmiştir denilebilir. (Şebin, 2021: 48; Özdemir, 2018: 95)

MGK hükümeti döneminde Libya'yı terör bölgesi olarak nitelendirip pasif politikalar izlemeye devam eden ABD yönetimi, 5 Ocak 2012 tarihinde Savunma Bakanı Leon Panetta ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Martin Dempsey'in 5 Ocak 2012 tarihinde kamuoyuna sunduğu "ABD'nin Küresel Liderliğini Sürdürmek: 21. Yüzyıl Savunma Öncelikleri" isimli belge ile ilerleyen süreçte yabancı bölgelerdeki askeri güç kullanımını azaltacağını belirtmesinin üzerine Libya'nın demokrasi inşası sürecinden uzaklaşmaya başlamış, bu sebepten sürecin daha zorlu bir hal alacağı anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 2012; Kepsutlu, 2020: 227-228). ABD'nin Libya üzerinde pasif politikalar sergilemesini sağlayan diğer bir durumun ise 2014 yılına kadar Ortadoğu petrollerine olan ihtiyacın azaltılması olduğu söylenebilir ki 2014 yılı itibarıyla ABD'nin Ortadoğu petrollerine olan ihtiyacı son 20 yılın en düşük seviyesine gelmiştir (Yusein, 2021). Elbette ABD, Ortadoğu'ya yönelik enerji politikalarını rafa kaldırmıştır demek yerine bu kaynakların rakiplerinden ziyade müttefiklerinin egemenliğinde olmasını istemektedir demek daha doğru olacaktır (Göngen, 2014: 4).

Hafter'in 2014 yılındaki başarısız darbe girişiminden sonra bölgedeki diplomatik personelini geri çeken ABD, gözle görülür bir şekilde Libya'daki demokrasi inşasına yönelik yardımlarını sonlandırmıştır (Blanchard, 2016: 17). ABD, 2015 yılında LSA uyarınca kurulan UMH'yi meşru hükümet olarak tanıırken bölgede oluşan tehditlere karşı 50 askeri personeli "Odyssey Yıldırım Operasyonu" kapsamında Libya'ya yerleştirmiş ve 2016 yılında Libya'daki IŞİD hedeflerini hava yoluyla bombalamıştır (Oduncu, 2020: 91; Altunkaya, 2016). ABD'nin Libya'daki terörü bitirmeye yönelik politikaları terör temizlendikçe azalmaya başlamış ve ABD, Libya'da artık daha sili politikalar izlemeye başlamıştır. Ayrıca Mısır, Fransa, Türkiye, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi müttefiklerinin Libya İç Savaşı'nda farklı taraflarda olmaları ABD'nin Libya'da taraf olmasını engelleyen bir durum olmuştur.

Obama sonrası dönemde ABD Başkanı olan Donald Trump, 2016 yılındaki seçimlerde rakibi olan Obama döneminde Dışişleri Bakanlığı yapan Hillary Clinton'ı Libya'daki yanlış politikalar ve müdahale sonrası oluşan kaos ortamı nedeniyle eleştirmiştir (Sputnik, 2016; Chreky, 2020: 34). Trump seçim propagandalarında ifade ettiği gibi "Önce Amerika" mottosuyla hareket ederek Libya'yı ABD dış politikasında geri plana atmıştır (Kardaş, 2017: 9). 2017 yılında Trump ve dönemin ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, UMH Başkanı Serrac ile görüşmeler gerçekleştirmiş, Trump ve Tillerson Serrac'a terör örgütlerinin temizlenmesi konusunda yapmış olduğu iş birliklerinden dolayı teşekkür ederek UMH ve LSA'ya tam destek verdiğini belirtmiştir (The White House, 2017).

4 Nisan 2019 tarihinde Hafter'in UMH'ye karşı harekete geçmesiyle Trump'ın politikaları anlamsızlaşmaya başlamıştır. Hafter'in taarruza geçmesiyle bölgedeki askerlerini geri çeken ABD, artan güvenlik tehdidini sebep olarak göstermiş ve Trump, Hafter'in saldırılarına uzunca bir müddet sessiz kalmıştır (İleri, 2020; Chreky, 2020: 26). 9 Nisan 2019 tarihinde ABD, İngiltere tarafından BMGK'ye getirilen Hafter'in saldırılarını durdurmasına yönelik öneriyi veto etmiş ve 15 Nisan 2019 tarihinde Trump, Hafter ile telefonda görüşerek ABD'nin Libya'daki politikalarını oldukça karmaşıklaştırmıştır (Demir, 2020: 70; Blanchard, 2016: 7). Beyaz Saray üzerinden yapılan açıklamada Trump ve Hafter arasındaki telefon konuşmasında Hafter'in terörizme karşı mücadeleye destek vermeye devam edeceğinin, Libya'da barışa en kısa zamanda ulaşılmasının altının çizildiği belirtilmiştir (AP News, 2019). Beyaz Saray tarafından yapılan açıklama UMH'nin ABD'ye olan güveninin kırılmasını engelleyememiştir. ABD'nin bu tutumlarının altında nitelikli askeri gücünün olması ve Rusya, Mısır ve Fransa gibi devletlerden destek alması nedeniyle Hafter'in UMH'ye karşı galip geleceği düşüncesi yattığı; ayrıca Mısır, Suudi Arabistan ve BAE gibi müttefik devletlerin ABD'nin politikalarını etkilediği de iddia edilebilir.

Hafter ve UMH arasındaki çatışmalar şiddetlenip uzadıkça ABD'nin pasif politikaları karşısında Rusya, Libya içerisinde etkili olmaya başlamış ve silah ambargosunun yetersiz kalması sonucunda ABD'nin başka ülkelere satmış olduğu silahlar Libya'da görülmeye başlamış; bu sebepten ABD, Libya politikalarını yeniden aktifleştirmeye yönelmiştir (Bayar, 2020; Çopur, 2019). ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Libya'daki krizin diplomatik yollarla çözülmesi amacıyla Berlin Konferansı'na katılmış, bu sırada içerisinde ABD Orta Doğu ve Kuzey Afrika İşleri Ulusal Güvenlik Danışmanı Yardımcısı Victoria Coates'in de bulunduğu yüksek rütbeli bir heyet Hafter ile görüşmeye gitmiştir. Hafter ile görüşen heyet, Hafter güçlerinin daha fazla ilerlememesini ve Libya'nın toprak bütünlüğünün barış sağlanarak korunması gerektiğini belirtmiştir. (Chreky, 2020: 29; Allahverdi, 2019) 23 Ekim 2020 tarihinde yapılan ateşkes anlaşması sonrasında ABD'nin Libya'daki politikaları ABD Afrika Kuvvetleri Komutanlığı'nın (AFRICOM) önerileri üzerine Rusya'nın Libya'da etki alanını arttırmasına yoğunlaşmış ve ateşkes görüşmeleri sürerken Trump'ın yabancı askerleri Libya'dan ayrılmaya davet etmesiyle "tehlikenin farkındayız" mesajı verildiği görülmüştür (Independent, 2021; Chreky, 2020: 38, 46).

2.3. Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikaları

Kral İdris'in batı yanlısı olması nedeniyle SSCB ve Libya arasında ilk dönemlerde etkili ilişkiler kurulamamıştır. Kaddafi'nin iktidara geçmesi ile SSCB, Libya'nın önemli bir müttefiki ve silah tedarikçisi olmuştur (Erdoğan, 2015: 7; Barakanova, 2018: 28). İki devlet arasında geliştirilen ilişkiler 1991 yılında SSCB'nin dağılması, Rusya'nın 1993 yılında uyguladığı "yakın çevre doktrini" ve Libya'nın BM ambargoları altında ezilmesi nedeniyle uzunca bir süre kopukluk yaşamış olsa da 1996 yılında Yevgeni Primakov'un Rusya Dışişleri Bakanı olmasıyla yeniden toparlanmaya başlamıştır (Genugten, 2016: 120; Barakanova, 2018: 49-50; Arslan, 2022). Primakov'un Ortadoğu ve Avrasya'da Batı etkisini kırmaya yönelik

hamleleri sonucunda toparlanmaya başlayan Rusya ve Libya arasındaki ilişkiler, 2000 yılında Vladimir Putin'in Rusya Devlet Başkanı olmasıyla yeniden güçlü bir boyut kazanacaktır. 2007 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından dış politika raporu yayınlanmış ve Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin dünya siyasetinde tek kutup olarak hareket etmesi eleştirilmiştir (Kısacık, 2012). Böylelikle 2010'lu yıllarda Rusya'nın Putin liderliğinde yeniden çok kutupluluğa dönüş yapmaya ve Soğuk Savaş dönemindeki süper güç imajını toparlamaya çalıştığı söylenebilirken bu dönemde Putin'in düşmanlıklardan ziyade batı dünyası ile iş birlikleri kurarak çok kutupluluğa geçiş yapmaya çalıştığı görülmektedir. Arap Baharı olayları ve Libya İç Savaşı da Rusya'nın bu hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir araç olacaktır.

Arap Baharı olayları Tunus ve Mısır'da başladığında bu hareketleri güvenlik tehdidi olarak görmeyen Rusya, olaylar Libya'ya ulaştığında bu hareketi Batı'nın planı olarak yorumlamış ve Arap Baharı olaylarına karşıt bir tavır takınmaya başlamıştır (Suchkov, 2015: 3; Dersan Orhan, 2018: 7). Arap Baharı olaylarını İslami bir hareket olarak yorumlayan Rusya, 20 milyonluk Müslüman nüfusu barındırmasından, bu hareketleri yakın çevresine tehdit olarak algılamıştır. Ortadoğu elbette Libya'nın da Yakın Çevre'nin güvenliğini etkileyecek bir alana sahip olduğundan Rusya, Arap Baharı olaylarını bir tehdit olarak algılamıştır denilebilir (Dersan Orhan, 2018: 7).

İki dönem başkanlık yapması nedeniyle devlet başkanlığı koltuğunu 2008 yılında Dmitri Medvedev'e bırakan Putin, başbakanlık makamına gelmiş ve bir sonraki seçim dönemine kadar başbakan olarak idarede bulunmuştur. Bu dönemde ABD'nin Rusya ile ilişkileri sıfırdan kurmak adına ortaya attığı "Reset" kavramını samimiyetle karşılayan Medvedev, BMGK'nin 1970 sayılı kararını onaylamış ve bu doğrultuda Libya'ya ambargo uygulamıştır (Barakanova, 2018: 64-65; Strategic Comments, 2012: 1-2). BMGK'nin 1973 sayılı kararının oylamasında da çekimser kalan Medvedev yönetimi, Libya'ya askeri müdahalede bulunulmasının

önünü açmıştır (Şentuna, 2019: 228). ABD ile aynı masada olduğu imajıyla çok kutuplu dünya düzenini sembolize etmeye çalıştığından ve ayrıca Libya'da yaşanacak olası bir insanlık krizinde Rusya'nın günah keçisi ilan edilecek olmasından dolayı Medvedev'in Libya'ya yönelik 1970 ve 1973 sayılı BMGK kararlarını veto etmediği söylenebilir.

1973 sayılı karar sayesinde Libya'ya başlatılan operasyonlara tepki gösteren Putin, bu müdahaleyi haçlı seferlerine benzetmiş ayrıca müdahaleler sonucunda Kaddafi hükümetinin devrilmesi ile Rusya'nın Batı dünyası tarafından kandırıldığını düşünmüştür (Bloomberg HT, 2011a). Putin'in tepkilerinin altında Rusya ve Libya arasında yakın zamanda geliştirilen iş birliklerinin bozulacak olması yatmaktadır denilebilir. 2006 yılında Rus şirket Gazprom ve Tatneft'in Libya'da ihaleler alması, 2008 yılında Putin'in Libya'yı ziyaret ederek Libya'nın 4,5 milyon ABD doları değerindeki borcunu silmesinin karşılığında ticari anlaşmaların yapılması ve Rusya'nın silah ticaretinde en fazla silah sattığı 12. ülkenin Libya olması Putin'in tepkilerini anlamlı kılmaktadır (Schumacher vd. 2015: 99; Erdoğan, 2015: 7). Putin'in kaygılarının çoğu Kaddafi yönetimi devrildikten sonra UGK hükümeti döneminde gerçekleşmiş ve UGK, Rusya ile yapılan anlaşmaları iptal ettiğini duyurarak Rusya'yı yeni dönem Libya'da dışlamış bu gelişmelerden sonra Rusya'nın ekonomik kaybı 10 milyar ABD dolarını bulmuştur (Demir, 2020: 72; Tekir, 2020: 200-201; Dersan Orhan, 2018: 11). UGK'nin Rusya'ya karşı bu şekilde davranmasının temel sebepleri; Rus yönetiminin iç savaş döneminde Kaddafi'nin iktidarda kalmasını savunması ve UGK'yi Kaddafi'nin yenilgisi kesinleştikten sonra tanınmasıdır (Çakır, 2022: 91-92). Hafter'in 2014 yılındaki başarısız darbe girişimine kadar Libya'daki yeni dönemin dışında kalan Rusya, bu döneme kadar genel olarak "bekle-gör" stratejisi ile hareket etmiştir.

Hafter'in darbe girişimi sonrasında Rusya, Libya'da yeniden aktif politikalar izlemeye başlamış, Libya'daki Temsilciler Meclisi Başkanı Abdullah Sini'yi Moskova'ya davet etmiştir. Hafter

cephesine destek vermeye devam eden Rusya, 2016 yılında Moskova Bankasında basılan 4 milyar ABD doları değerindeki Libya Dinarını Tobruk'taki Temsilciler Meclisine teslim etmiştir. 2016 yılının Aralık ayında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, "O Libya'nın iç sorunlarının çözümü için Libya hükümetinin bir parçası olabilir ve de olmalıdır." şeklinde konuşarak Hafter'e önemli bir rol yüklemiştir. 2017 yılında ise Rusya'nın tek uçak gemisi ve önemli bir sembolü olan Amiral Kuznetsov'da Hafter ile görüşme yapılması Hafter'e verilen Rus desteğini gözler önüne sermektedir. Amiral Kuznetsov'da Hafter, Libya'da bir Rus üssü açılması için destek olacağını sözünü vermiştir (Kerimoğlu, 2017). Rusya, Hafter ile yakın ilişkiler kurarken Trablus'taki UMH yönetimi ile de ilişkiler geliştirmeye devam etmiş ve 2016 yılında Libya Büyükelçisi İvan Molotkov, Serrac tarafından makamında kabul edilmiş ve Rusya'nın UMH'yi desteklediğini söylemiştir (Tasnim News, 2016). 2017 yılında ise Serrac, Rusya'da Putin ile bir araya gelmiştir (Barakanova, 2018: 75). Rusya'nın bu politikalar ile Libya'daki krizi aktif tutmaya çalışarak Batı'yı suçlu çıkarmaya ve silah ticaretini arttırmaya çalıştığı söylenebilir. Rusya'nın Libya'ya doğrudan bir silah satışı olmasa da BAE'ye satmış olduğu silahların Libya'da görülmesi bu düşüncüyü kanıtlar niteliktedir. (Akhiyadov, 2020)

Görüldüğü üzere Rusya, Hafter tarafını daha yoğun bir şekilde desteklemektedir. Rusya'nın Hafter'i desteklemesinin birden fazla sebebi olduğu söylenebilir: Hafter'in 1978-1979 yılları arasında SSCB'de eğitim alması sebebiyle Rus ideolojisine ve diline hakim olması Hafter ve Rusya arasındaki iletişimi kolaylaştırırken Libya'daki önemli petrol alanlarının Hafter'in elinde olması UGK döneminde Rusya'nın yaşamış olduğu zararları kapatacak bir durum olarak yorumlanmıştır; Hafter'in Kuznetsov'da vermiş olduğu üs sözü Rusya için oldukça önemlidir (Öztürk, 2020: 17; Bayraktar, 2020). Akdeniz üzerindeki donanmasını rahat bir şekilde hareket ettirmek için Suriye'de bulunan Tartus deniz üssü yeterli olmadığından Libya'da kurulacak yeni bir üs Rusya'ya bölgede önemli bir avantaj sağlayacaktır (Bayraktar, 2020). 2005

yılında Ukrayna ile yaşamış olduğu sorunlar sebebiyle Avrupa'ya giden gazı kesen Rusya, Avrupalı devletler tarafından güven vermeyen tedarikçi olarak görülmeye başlanmıştır. Avrupalı devletler yaşanan gelişmeden sonra Rusya'yı "by pass" ederek körfez ülkeleri ve Avrupa arasında bir enerji koridoru oluşturmaya çalışmaktadır. Rusya'nın Libya üzerinde kuracak olduğu hâkimiyet Batılı devletlerin bu projesini sekteye uğratacak olduğundan Libya, bu konuda da Rusya için oldukça önemlidir. (Bayraktar, 2020) Son olarak Mısır ile yakın ilişkiler kurmak isteyen Rusya'nın Hafter ve Mısır arasındaki yakın ilişkiler sebebiyle Hafter'i Mısır ile yakınlaşmak için bir araç olarak kullandığı söylenebilir (Öztürk, 2020: 16-17; Çakır, 2022: 94, 97, 98).

4 Nisan 2019 tarihinde Hafter'in saldırıları sebebiyle ABD askerlerinin geri çekilmesini fırsat bilen Rusya, bölgedeki boşluğu doldurmak için harekete geçmiş ve sayıları 800-1200 civarında olan Rus menşeli Wagner paralı askerlerini Libya'ya yerleştirmiştir (Scepanovic, 2021: 1). Rusya'nın da yardımları ile Hafter, 2019 sonlarına doğru üstünlüğü eline alsa da Türkiye'nin UMH'ye destekleri ile UMH çatışma alanlarında öne geçmiş ve Rusya'nın Libya'daki imajı zedelenmiştir. Hafter'e destek olma amacıyla 1,1 milyar ABD dolarına denk gelen Libya Dinarını Tobruk'a gönderen Rusya, paraların Malta'da yakalanması üzerine dinarların Bingazi Merkez Bankasının isteğiyle ve 2015 yılında Libya Merkez Bankası ile Rus şirket Goznak arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde basıldığını iddia etmiştir (Sade, 2020; Euronews, 2020).

23 Ekim 2020 tarihinde Libya'daki tarafların ateşkes konusunda anlaşmasına rağmen yabancı askerlerin sınırlandırılmasına yönelik kurallara uymayan Rusya'nın Libya'da askeri varlığını arttırmak istemesi bölgede kendi hegemonyasını kurmak istediğinin önemli göstergelerindedir. Ayrıca Libya siyasetinde de etki alanını genişletmek isteyen Rusya, 2018 yılından beri düzenlenmesi planlanan genel seçimlerde Seyfülislam Kaddafi'nin adaylığını desteklemiş ve 2021'de düzenlenmeye çalışılan genel seçimlerde

Seyfülislam'ın adaylığına engel olacak sorunları da halletmeye çalışmıştır (Çakır, 2022: 98; Dala, 2021).

Sonuç

Muhammed Buazizi'nin 2010 yılında Tunus'ta başlatmış olduğu Arap Baharı sürecinin 2011 yılında Libya'ya da sirayet etmesiyle Kaddafi yönetime karşı başlayan protestolar Libya İç Savaşı'nı ortaya çıkartmış ve Libya İç Savaşı'nın ilk dönemlerinden itibaren birçok devlet bu sürece müdahil olsa da Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya'ya yönelik politikalarıyla dönemler arasında savaşın gidişatını değiştirdiği görülmüştür. Türkiye, ABD ve Rusya, yaşadıkları farklı olaylar sebebiyle Libya İç Savaşı'na yönelik politikalarında kırılmalar yaşamış böylelikle bahsi geçen ülkelerin yönelimlerinde değişiklikler olmuştur.

Arap Baharı olaylarının başlangıcında ve Libya İç Savaşı'nın ilk dönemlerinde Türkiye, ABD ve Rusya'nın bu olaylara ani tepki vermeyip farklı sebeplerden dolayı bekle-gör stratejisi çerçevesinde hareket ettiği sonucuna varılmıştır. Yukarıda da bahsi geçen yakın çevresindeki kaos ortamını çözmeye yönelik politikaları, Libya üzerindeki ekonomik çıkarları ve bölgedeki vatandaşlarının güvenliklerinin tehlikede olması sebebiyle Türkiye, Libya'daki olaylara ani bir tepki vermeyerek konumunu ve vatandaşlarını korumak için temkinli hareket etmeye yönelmiş ve Kaddafi ile Libya halkı arasında arabulucu pozisyonda kalmaya çalışmıştır. George W. Bush'un politikaları sebebiyle ABD'nin 2001 yılındaki Afganistan'a yönelik NATO operasyonlarına öncülük yapması ve 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi sebebiyle Ortadoğu'da ABD düşmanlığı artmış ve bu olaylardan ülke ekonomisi oldukça kötü bir şekilde etkilenmiştir. Bu sebeplerden Obama yönetimi, Libya İç Savaşı olaylarına ani tepki vermeyerek sözlü temkin düzeyinde Kaddafi'yi eleştirmiş ve insan haklarına vurgu yaparak ABD'nin Ortadoğu'daki kötü imajını düzeltmeye çalışmıştır. Rusya ise her ne kadar Kaddafi yönetiminin değişmesini istemese de ABD ile "reset" kavramı çerçevesinde geliştirilen yeni ilişkileri korumaya

çalışmış ve Libya'da yaşanan olaylar insanlık dramına dönüşürse günah keçisi ilan edilecek olduğundan daha kontrollü politikalara yönelmiştir. Nitekim Kaddafi'nin sivillere uyguladığı şiddeti arttırması ve 19 Mart 2011 tarihinde Fransa'nın Libya'yı bombalaması üç ülkenin de politikalarını değiştirecek bir kırılma olmuştur. Bu kırılmadan sonra Türkiye, Libya'ya yönelik NATO müdahalesini ve Libya'daki muhalif kesimi desteklemeye yönelerek daha net politikalar izlemeye başlamıştır. ABD ise yaşanan bu kırılmadan sonra geriden liderlik ve sorumluluğu paylaşma stratejileri çerçevesinde Libya'daki olaylara dahil olarak Kaddafi'ye yönelik operasyonlara destek vermiştir. Ama ABD'nin Kaddafi'nin devrilmesinden sonraki dönemde Libya'daki demokrasi inşasına yönelik planlı bir politikasının olmaması Libya'yı büyük bir belirsizliğe götürmüştür. Son olarak bu kırılmadan sonra Rusya ise gerçekleştirilen müdahaleler sonrasında Kaddafi'nin yönetimden ayrılması ile Libya'daki ayrıcalıklarını kaybetmiş ve bu sebepten Batı dünyası tarafından kandırıldığını düşünmüştür. Yaşanan gelişmelerden sonra Rusya, Libya'daki UGK ve MGK hükümetleri dönemini bekle-gör politikaları ile uzaktan takip etmiştir.

Kaddafi sonrası Libya'daki yeni dönemde Ak Parti'nin İslami duyarlılıkları yüksek bir siyasi görüşe sahip olması Libya hükümetlerinin ilgisini çekmiş ve Ak Parti, Libya'daki partilere bu çerçevede önemli bir rol model olmuştur. İlerleyen süreçte siyasal İslamcı zemine sahip olan partilerin Libya yönetiminde güçlü bir konuma gelmesi Türkiye'nin politikalarını şekillendiren ikinci önemli kırılma olmuştur. Yaşanan bu kırılmadan sonra MGK'ye destek veren ve Hafter'in darbe girişimini de eleştiren Türkiye, Libya Siyasi Anlaşması sonucunda kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni de Hafter'e karşı desteklemiştir. Türkiye, Doğu Akdeniz'deki sorunlar sebebiyle bölgeyi büyük ölçüde güvenleştirmiş ve 2019 yılında UMH hükümetiyle Münhasır Ekonomik Bölge anlaşması yaparak Doğu Akdeniz sorununda eline önemli bir güç kazandırmıştır. Hafter'in Türkiye ve UMH arasında imzalanan MEB'i tanımadığını söylemesi, çatışma alanlarında öne

geçmesi ve UMH'yi düşürmeye yakınlaşmasının Türkiye'nin politikalarını değiştiren üçüncü kırılma olduğu görülmüştür. Bu kırılma sonrasında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de güvenliğini sağlamak ve ideolojik kapsamda uyum içerisinde olduğu UMH'yi desteklemek için yumuşak güçten sert güce geçiş yaptığı görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, Libya'ya asker gönderip UMH'ye askeri yönden stratejik destek vermeye başlamış ve Türkiye'nin destekleriyle UMH, çatışma alanlarında öne geçmiştir. Böylelikle Hafter'in ateşkes yapılması konusundaki negatif düşüncelerinin pozitif şekilde değiştiği görülmüştür.

2012 yılında ABD Libya Büyükelçisi Christopher Stevens'in öldürülmesi ve 2014 yılına kadar Ortadoğu petrolüne ihtiyacının azalmasının ise ABD'nin politikaları etkileyen ikinci kırılma olduğu görülmüştür. Yaşanan bu gelişmelerden sonra ABD, Libya'ya yalnızca terör üzerinden şekillenen politikalarla yakınlaşmış ve Libya'nın demokrasi inşasına daha az ilgi duymaya başlamıştır. Libya'daki terörü bitirmeye yönelik operasyonları ile terör unsurlarını temizledikçe Libya'ya ilgisini her geçen gün kaybeden ABD, bu politikalar sebebiyle Rusya'nın Libya'da güçlü bir konuma gelmesine vesile olmuştur. Rusya'nın Libya'da güçlü bir konuma gelmesi ise ABD'nin Libya'ya yönelik politikalarını değiştiren üçüncü önemli kırılma olmuş ve ABD, AFRICOM'un önerileriyle Libya'daki politikalarını yeniden aktifleştirerek Rus etkisini sınırlamaya odaklanmıştır.

Kaddafi'den sonraki yeni hükümetler döneminde Libya'daki süreçten dışlanan Rusya, Libya'ya ilgisini tamamen kaybetmese de sınırlayarak; bekle-gör stratejisi ile Libya'yı uzaktan takip etmeye devam etmiştir. Hafter'in 2014 yılındaki darbe girişiminden sonra Rusya, Libya'daki yeni döneme dahil olmak için önemli bir alan bulmuştur. Rusya'nın Libya'daki kayıplarını telafi etmek için harekete geçmesi ve bu dönemde ABD'nin Libya'ya olan ilgisini sınırlaması Rusya'nın bölgede yeniden güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Hafter'in darbe girişiminin ve ABD'nin Libya'ya olan ilgisizliğinin Rusya'nın Libya'ya yönelik politikalarını

değiştiren önemli ikinci kırılma olduğu söylenebilir. Rusya yaşanan bu kırılmalardan sonra Hafter'e daha fazla destek vererek 2019 yılının sonlarına doğru çatışma alanlarında UMH'ye karşı Hafter'in öne geçmesini sağlamıştır. Nitekim Türkiye'nin UMH tarafına vermiş olduğu destekler neticesinde Hafter'in güç kaybetmesi, Rusya'nın Libya'daki imajını zedelemiştir. Yaşanan gelişmeler sonrasında Wagner Grup aracılığıyla Libya'ya asker yerleştirmesi Rusya'nın Libya'da hala güçlü bir konuma gelmeye çalıştığını kanıtlar niteliktedir.

Her ne kadar 23 Ekim 2020 tarihinde Libya'daki taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanmış olsa da Türkiye, ABD ve Rusya'nın haricinde birçok devletin çıkarları doğrultusunda uygulamış olduğu politikalar neticesinde Libya'daki kaosu arttıracak potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Günümüzde Libya'da demokratik seçimlerin hala yapılamamış olması sebebiyle tarafların her konuda uzlaştırılması bu sorunu çözüme ulaştıracaktır. Libya'daki tarafların uzlaştırılması için Libya'ya yönelik aktif politikalara sahip olan ve çıkarları doğrultusunda Libya'da doğrudan veya dolaylı olarak bulunan devletlerin, çıkarlarını bir kenara bırakıp, Libya'ya demokrasi inşası çerçevesinde yaklaşması gerekmektedir. Açıktır ki bu durum devletlerin çıkarlarını kaybetmemek istemesinden dolayı imkansız olmamakla beraber oldukça uzak bir ihtimaldir. 23 Ekim 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra da ortaya çıkan Libya'daki demokrasi problemlerinin yeni bir iç savaş başlatma ihtimaline sahip olduğu söylenebilir. Hali hazırda bölge güvenliğini etkileyen ve dünya siyasetinde önemli bir problem olarak görülen Libya'da yeni bir iç savaş çıkmasının uluslararası sistemi oldukça meşgul edeceği söylenebilir.

Ekler

EK 1: Türkiye, ABD ve Rusya'nın Farklı Dönemler İçerisindeki Libya İç Savaş'ına Yönelik Politikalarının Analiz Tablosu

	Libya'da Arap Baharı Olaylarının Başlangıcı ve NATO Müdahalesi Arasındaki Dönem (2011)		UGK ve MGK Hükümetleri Dönemi (2012-2014)		Hafta'nın MGK'ye Yönelik Darbe Girişimi ve 23 Ekim 2020 Ateşkese Arasındaki Dönem (2014-2020)	
	Öncesi	Kırılma	Sonrası	Öncesi	Kırılma	Sonrası
Türkiye	Özellikler: Arabulucu ve Uzlaşmacı Öncelikler: Libya ile iş birliklerinin ve Libya'daki Türklerin korunması	Özellikler: NATO ile koordineli, işbirlikçi ve aktif Öncelikler: Bölgesel güç olarak kabul edilme müteakiplerinden dışlanma ve sivillerin korunması	Özellikler: Demokrasi Destekleyici ve Rol Model Öncelikler: Gecmişteki güçlü işbirliklerin devam ettirilmesini sağlaması	Özellikler: Demokrasi İnsana Yönelik Destekleyici Öncelikler: Demokrasiye geçiş ve ekonomik reformları düzenleme yardımcı olunması	Özellikler: MEB'in iptal edilmesini, iş birliklerinin bozulmasını ve güvenliğinin sağlanmasını adına UNHCR'e resmi olarak askeri destekte bulunulması	Özellikler: Suriye değine Benzer Şekilde, Aktif ve Agressif Öncelikler: Kaybedilen konuma yeniden sahip olunması, enerji kaynaklarında hakimiyet sağlayarak kayıpların telafi edilmesi ve Avrupa ve Akdeniz üzerinde hegemonya oluşturmak için Hafta'nın desteklenmesi
ABD	Özellikler: Temkinli Öncelikler: Ortadoğu dünyasında kötu olan imajın düzeltilmesi ve ekonomik kayıplardan uzak durulması	Özellikler: Sorumluluğun Paylaşımı ve Gerden Liderlik Çerçevesinde Müdahaleci Öncelikler: Konuma sorumluluğu altında Kaddafi'nin devrimine ve Libya ile daha güvenilir ilişkilerin kurulması	Özellikler: Demokrasiye geçiş ve ekonomik reformları düzenleme yardımcı olunması	Özellikler: Demokrasi İnsana Karşı Kayıtsız ve Pasif Öncelikler: Direkt askeri güç kullanımını azaltılması ve terörün bitirilmesine sınırlı destek verilmesi	Özellikler: Suriye değine Benzer Şekilde, Aktif ve Agressif Öncelikler: Kaybedilen konuma yeniden sahip olunması, enerji kaynaklarında hakimiyet sağlayarak kayıpların telafi edilmesi ve Avrupa ve Akdeniz üzerinde hegemonya oluşturmak için Hafta'nın desteklenmesi	Özellikler: Suriye değine Benzer Şekilde, Aktif ve Agressif Öncelikler: Kaybedilen konuma yeniden sahip olunması, enerji kaynaklarında hakimiyet sağlayarak kayıpların telafi edilmesi ve Avrupa ve Akdeniz üzerinde hegemonya oluşturmak için Hafta'nın desteklenmesi
Rusya	Özellikler: Batı Dünyası ile Paralel Öncelikler: Yakın çevrenin ve Libya ile iş birliklerinin korunması	Özellikler: Sertleşen ve Batı ile İşbirliklerden Uzaklaşan Öncelikler: Libya'daki ayrıcalıkların kaybedilmesini ve güvenliğinin sağlanması	Özellikler: Bekle-Gör Stratejisi Çerçevesinde Sınırlı Öncelikler: Libya'da yaşanan deneyimlerden sonra bölgedeki diğer Arap Baharı olaylarına daha net tepkiler verilmesi ve bu dönem kaybedilen Libya'daki ayrıcalıkların yeniden kazanılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi	Özellikler: Bekle-Gör Stratejisi Çerçevesinde Sınırlı Öncelikler: Libya'da yaşanan deneyimlerden sonra bölgedeki diğer Arap Baharı olaylarına daha net tepkiler verilmesi ve bu dönem kaybedilen Libya'daki ayrıcalıkların yeniden kazanılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi	Özellikler: Bekle-Gör Stratejisi Çerçevesinde Sınırlı Öncelikler: Libya'da yaşanan deneyimlerden sonra bölgedeki diğer Arap Baharı olaylarına daha net tepkiler verilmesi ve bu dönem kaybedilen Libya'daki ayrıcalıkların yeniden kazanılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi	Özellikler: Bekle-Gör Stratejisi Çerçevesinde Sınırlı Öncelikler: Libya'da yaşanan deneyimlerden sonra bölgedeki diğer Arap Baharı olaylarına daha net tepkiler verilmesi ve bu dönem kaybedilen Libya'daki ayrıcalıkların yeniden kazanılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi

Kaynakça

- Abay, E. G. (2020). Hafter Ateşkes Anlaşmasını İmzalamadan Moskova'dan Ayırıldı. AA, 14 Ocak 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hafter-ateskes-anlasmasini-imzalamadan-moskovadan-ayirildi/1701753> (erişim: 15.02.2021)
- Akhiyadov, M. (2020). GÖRÜŞ- Rusya'nın Libya Politikası. AA, 6 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-rusya-nin-libya-politikasi/1794069> (erişim: 16.05.2022)
- Alemdar, A. (2020). Libya'da UMH Hükümeti ile Halife Hafter Ateşkes Görüşmelerine Başlama Kararı Aldı. DefenceTurk, 2 Haziran 2020, <https://www.defenceturk.net/libyada-umh-hukumeti-ile-halife-hafter-ateskes-gorushmelerine-baslamayi-kabul-etti> (erişim: 25.02.2021)
- Allahverdi, S. (2019). ABD'li Heyet Libya'da Halife Hafter ile Görüştü. AA, 26 Kasım 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdli-heyet-libyada-halife-hafter-ile-gorustu/1655391> (erişim: 26.04.2022)
- Altunkaya, T. (2016). ABD Libya'da IŞİD Hedeflerini Vurdu. Euronews, 1 Ağustos 2016, <https://tr.euronews.com/2016/08/01/abd-libya-da-isid-hedeflerini-vurdu> (erişim: 11.04.2022)
- AP News. (2019, 19 Nisan). "Trump Calls Libyan Commander Pushing to Seize Tripoli". <https://apnews.com/article/0a96df2decf94028a1569d202f3bc6e9> (erişim: 23.05.2022)
- Arslan, E. (2022). Primakov Doktrini Nedir, Putin Ne Yapmak İstiyor?. STRASAM, 27 Şubat 2022, <https://strasam.org/ua-iliskiler/uluslararası-sorunlar/primakov-doktrini-nedir-putin-ne-yapmak-istiyor-564> (erişim: 07.03.2022)
- Aslan, M. (2021). Libya'nın Kalıcı Belirsizliği: Birçok Yanlışın Tek Doğru ve Açmazlardan Bir Sonuç Çıkartmak?. Türk Siyaset Bilimi Dergisi, 4 (1): 1-20.
- Aşkın, E. B. (2022). Libya 5+5 Ortak Askeri Komitedeki Hafter'in Temsilcileri Çalışmalarını Askıya Aldı. AA, 09 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-5-5-ortak-askeri-komitedeki-hafterin-temsilcileri-calismalarini-askiya-aldi/2559610#:~:text=.%22%20ifadeleri%20kullan%C4%B1ld%C4%B1-.%2B5%20Ortak%20Askeri%20Komite,g%C3%BC%C3%A7lerinden%20be%C5%9Fer%20ki%C5%9Filik%200heyetler%20bulunuyor> (erişim: 10.04.2022)
- Aydemir, H. (2019). Libya'nın İstikrarın Sağlanmasında Ekonomik Kalkınmanın Rolü. Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, M. (2020). Libyalı Yetkililer, Cenevre'de Varılan Ateşkesin, Türkiye ile İmzalanan Askeri Anlaşmaları Etkilemeyeceğini Duyurdu. AA, 26 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyalı-yetkililer-cenevrede->

- varılan-ateskesin-turkiye-ile-imzalanana-askeri-anlasmalari-etkilemeyecegini-duyurdu-/2018967 (erişim: 20.05.2022)
- Ayhan, V. (2011). Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi. *Ortadoğu Analiz*, 3 (27): 8-14.
- Ayhan, V. (2011a). Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye'nin Konumu. *Ortadoğu Analiz*, 3 (28): 8-18.
- Bağbaşıoğlu, A. (2017). "İnsan Güvenliği ve NATO: NATO'nun Ege Misyonu Örneği". *Devlet Doğasının Değişimi: Güvenliğin Sınırları*. (ed.) Sakman, T. İstanbul: Tasam Yayınları.
[https://tasam.org/Files/Icerik/File/%C4%B0GK2Kitap_\(1\)_pdf_22529a8e-23f1-4c8d-8b04-661d152a078d.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/%C4%B0GK2Kitap_(1)_pdf_22529a8e-23f1-4c8d-8b04-661d152a078d.pdf) (erişim: 15.02.2022)
- Barakanova, K. (2018). *Continuity And Change In The Soviet And Russian Foreign Policies In The Middle East: The Cases Of Egypt And Libya (1943-2017)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Orta Doğu Enstitüsü.
- Bayar, A. (2020). AFRICOM: Rusya Libya'ya En Az 14 Uçak Daha Gönderdi. *DefenceTurk*, 27 Mayıs 2020, <https://www.defenceturk.net/africom-rusya-libyaya-en-az-14-ucak-daha-gonderdi> (erişim: 23.04.2022)
- Bayraktar, B. (2020). Rusya Orta Doğu'da Ne Yapmak İstiyor?. *AA*, 18 Mart 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-orta-dogu-da-ne-yapmak-istiyor/1770192> (erişim: 19.05.2022)
- BBC. (2011, 25 Şubat). "Trablus'taki Göstericiler Ateş Altında". https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110225_libya_update (erişim: 06.06.2021)
- BBC. (2011a, 23 Kasım). "Libya'da Geçici Hükümet Kuruldu". https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111123_libya_interim (erişim: 01.02.2022)
- BBC. (2020, 19 Ocak). "Libya Konferansı: Berlin'de Düzenlenen Konferansta Tarafların Beklentileri Neler?". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51152023> (erişim: 18.02.2021)
- Bilensoy, İ. (2018). George W. Bush ve Barack Obama Dönemlerinde Terörizme Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. *Lectio Socialis*, 2 (1): 50-73.
- Blanchard, M. C. (2016). *Libya: Transition and U.S. Policy*. CRS Report.
- Bloomberg HT. (2011, 24 Şubat). "Obama: Libya'daki Şiddet Kabul Edilemez". <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/864390-obama-libyadaki-siddet-kabul-edilemez> (erişim: 25.05.2021)
- Bloomberg HT. (2011a, 21 Mart). "Putin'den 'Haçlı Seferi' Benzetmesi". <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/868401-putinden-hacliseferi-benzetmesi> (erişim: 10.05.2022)
- BMGK. (2011). "S/RES/1970 2011". <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1970-%282011%29> (erişim: 19.07.2021)

- BMGK. (2011a). "S/RES/1973 2011".
<https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1973-%282011%29> (erişim: 19.07.2021)
- BMGK. (2015, 23 Ekim). "Resolution 2259".
<http://unscr.com/en/resolutions/2259> (erişim: 20.12.2021)
- Boynton, C. A. Jr. (1971). Little Man, What Now?. ABD.
- Bölme, Selin vd. (2011). İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları, SETA Rapor, 2011, <http://file.setav.org/Files/Pdf/libyada-donusumun-sancilari.pdf> (erişim: 20.10.2021)
- Canlı E. ve Uçar, M. N. (2020). Kahire'de Toplanan Hafta Cephelerinden 8 Haziran'da Ateşkes Çağrısı. AA, 06 Haziran 2020,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kahirede-toplanan-hafta-cephelerinden-8-haziranda-ateskes-cagrisi-/1867620> (erişim: 07.08.2021)
- Canlı, E. (2021). Arap Baharı'nın İlk Devriminin Üzerinden 10 Yıl Geçti, AA, 14 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-baharinin-ilk-devriminin-uzerinden-10-yil-gecti/2109556> (erişim: 22.02.2021)
- Chreky, A. (2020). 'Libya'da Amerikan Varlığı'. Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları. (ed.) Duran, B. ve Ataman, M. İstanbul: Epub Turkuvaz.
- Cihangir, M. (2018). Arap Baharı'nın Yemen'e Ekonomi-Politik Etkileri: Optimist Çizgiden Pesimist Bir Doğrultuya Yönelişin Analizi. Turkish Studies Economics, Finance and Politics, 13 (22): 165-177.
- CNN Türk. (2011, 25 Mart). "Komuta NATO'da, Hava Üssü İzmir'de".
<https://www.cnntrk.com/2011/dunya/03/25/komuta.natoda.hava.ussu.izmirde/611062.0/index.html> (erişim: 25.09.2021)
- Cumhuriyet. (2012, 5 Ocak). "ABD Ordusu Yeniden Yapılanıyor".
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/abd-ordusu-yeniden-yapilaniyor-310756> (erişim: 16.05.2022)
- Çakır, S. (2022). Rusya'nın Libya Krizi Politikası. Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1): 89-100.
- Çopur, H. (2019). Senato, Libya'da Çıkan Amerikan Silahlarının Soruşturulmasını İstiyor. AA, 2 Şubat 2019,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/senato-libyada-cikan-amerikan-silahlarinin-sorusturulmasini-istiyor/1521481> (erişim: 24.04.2022)
- Dala, M. (2021). Libya'nın Güneyindeki Olaylar ABD ve Rusya'nın Kaddafi Üzerinden Çekişmesini Yansıtıyor. AA, 21 Aralık 2021,
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libyanin-guneyindeki-olaylar-abd-ve-rusyanin-kaddafi-uzerinden-cekismesini-yansitiyor/2453154> (erişim: 22.05.2022)
- Dalaa, M. (2022). İki Kutuplu Günlerine Dönen Libya'da Seçimler Uzak Çatışma Yakın İhtimal Görünüyor. AA, 06 Mart 2022,
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iki-kutuplu-gunlerine-donen-libyada->

- secimler-uzak-catisma-yakin-ihhtimal-gorunuyor/2525465 (erişim: 07.03.2022)
- Danışman, J. (2011). Türkiye'nin Libya Politikasına Eleştiri. Deutsche Welle, 26 Mart 2011, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-libya-politikas%C4%B1na-ele%C5%9Ftiri/a-14943958> (erişim: 20.09.2021)
- Davutoğlu, A. (2001). Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul: Küre Yayınları.
- De Rivera, J. (1968). The Psychological Dimension of Foreign Policy. Columbus: C. E. Merrill.
- Demir, M. (2020). Libya'da 2011 Sonrası Siyasal Süreçlerde Dış Aktörlerin Rolü. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dersan Orhan, D. (2018). Rusya Dış Politikasında Orta Doğu: Arap Baharı Sonrası Tehditler ve Fırsatlar. Avrasya Etüdüleri, 53 (1): 87-116.
- Deutsche Welle. (2011, 31 Mart). "NATO Libya Operasyonunun Komutasını Devraldı". <https://www.dw.com/tr/nato-libya-operasyonunun-komutas%C4%B1n%C4%B1-devrald%C4%B1/a-14959134> (erişim:12.12.2021)
- Deutsche Welle. (2011a, 22 Mart). "Fransa'dan Libya'da Komuta İçin Yeni Öneri". <https://www.dw.com/tr/fransadan-libyada-komuta-i%C3%A7in-yeni-%C3%B6neri/a-14937385> (erişim: 17.09.2021)
- Deutsche Welle. (2019, 28 Aralık). "General Hafter Trablus'a Yaklaştı İddiası". <https://www.dw.com/tr/general-hafter-trablusa-yakla%C5%9Ft%C4%B1-iddias%C4%B1/a-51820001> (erişim: 22.06.2021)
- Deutsche Welle. (2020, 4 Haziran). "Libya'da Meşru Hükümete Desteğimiz Sürecektir". <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-libyan%C4%B1n-me%C5%9Fru-h%C3%BCk%C3%BCmetine-deste%C4%9Fimiz-artarak-devam-edecek/a-53688675> (erişim: 05.05.2021)
- Deutsche Welle. (2020a, 23 Haziran). "Mısır Libya'ya Girer Mi?". <https://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1r-libyaya-girer-mi/a-53912993> (erişim: 25.08.2021)
- Deutsche Welle. (2021, 18 Kasım). "Libya'da Akile Salih Devlet Başkanlığına Aday". <https://www.dw.com/tr/libyada-akile-salih-devlet-ba%C5%9Fkanl%C4%B1n%C4%9F%C4%B1na-aday/a-59853686> (erişim: 19.11.2021)
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (BCA, BKDB), Kutu No: 326, Dosya No: 11, Sıra No: 3
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (1): 61-90.
- Doğan, S. (2021). Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Ahmet Davutoğlu Etkisi (2002-2016). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Domazeti, R. (2019). Akdeniz Enerji Denkleminde Libya Krizi ve Türkiye. İNSAMER, 28 Ocak 2019, https://insamer.com/tr/akdeniz-enerji-denkleminde-libya-krizi-ve-turkiye_1945.html (erişim: 02.06.2022)
- Domazeti, R. ve Altun, T. (2018). Libya: Çalınmış Devrim. İNSAMER, 59: 1-30.
- Duman, S. (2020). Emperyalizmin Gölgesinde Libya Sorunu. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 67: 301-309.
- Duman, S. (2022). Libya Sorunu ve Yeni Gelişmeler. KAFKASSAM, 10 Şubat 2022, <https://kafkassam.com/selcuk-duman-libya-sorunu-ve-yeni-gelismeler.html> (erişim: 15.06.2022)
- Durgun, Ş. (2017). İslamcı Anlayışlar Üzerinden Ortadoğu'ya Bakmak: Türkiye Merkezli Bir Değerlendirme. 3. Uluslararası Ortadoğu Bölgesi Sempozyumu.
- Düzsöz, E. (2021). Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 9 (2): 295-330.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri. Gazi Akademik Bakış, 9 (18): 45-58.
- Efegil, E. (2018). Dış Politika Analizi (Ders Notları). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- El-Kihya, M. Ö. (2011). Libya'nın Kaddafi'si. (çev.) Yıldız İnal, S. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Emir, M. (2021). Arap Baharı ve Libya Gelişmeleri, USEIM, <http://useim.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/829/2021/02/mehmetemirarapbaharilibya.pdf> (erişim: 02.02.2022)
- Erdoğan, S. (2015). Arab Uprisings and Russia's International Standing. Gümüşhane Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 6: 253-263.
- Erdurmaz, S. (2012). Libya Arap Baharının Solan Yüzü. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Euronews. (2011, 9 Mart). "Libya Geçici Milli Konseyi, BM Tarafından Tanınmak...". https://www.youtube.com/watch?v=_GWtOUo-bLg&ab_channel=euronews%28T%C3%BCrk%C3%A7e%29 (erişim: 15.10.2021)
- Euronews. (2020, 30 Mayıs). "Rusya'dan ABD'ye Yanıt: Sahte Olan Libya Dinarları Değil, ABD'nin Açıklamaları". <https://tr.euronews.com/2020/05/30/rusya-dan-abd-ye-yan-t-sahte-olan-libya-dinarlar-degil-abd-nin-ac-klamalar> (erişim: 28.05.2022)
- Faytre, L. (2020). 'İmkan ve Kısıtlar Arasında Fransa'nın Libya Politikası'. Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları. (ed.) Duran B. ve Ataman M. İstanbul: Epub Turkuvaz.
- Genugten, S. V. (2016). Libya in Western Foreign Policies, 1911-2011. London: Palgrave Macmillan.
- Gould, J. ve Kolb, W. L. (1964). A Dictionary of the Social Sciences. New York: The Free Press.

- Göçer, İ. ve Çınar, S. (2015). Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6 (10): 51-68.
- Göksedef, E. (2020). Libya: Sirte Neden Önemli?. BBC, 24 Haziran 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53135345> (erişim: 06.06.2022)
- Göngen, M. A. (2014). Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33: 1-18.
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak. *ADAM Akademi*, 2: 1-25.
- Güler, M. (2015). İç Savaşların Değerlendirilmesinde Model Önerisi ve Libya İç Savaşı İncelemesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*. 14 (2): 45-75.
- Habertürk. (2020, 20 Ekim). "Muammer Kaddafi Kimdir? Ölümünün 9. Yıl Dönümü Olan Muammer Kaddafi Neden öldü?". <https://www.haberturk.com/muammer-kaddafi-kimdir-olumunun-9-yil-donumu-olan-muammer-kaddafi-neden-oldu-2841395> (erişim: 27.10.2021)
- Hermann, M. Hermann, C. F. ve Hagan, J. D. (1987). 'How Decision Units Shape Foreign Policy Behavior'. *New Directions in the Study of Foreign Policy*. (ed.) Hermann, C. F. Kegley, C. W. ve Rosenau, J. N. Boston: Unwin Hyman.
- Holsti, K. J. (1994). *International Politics: A Framework for Analysis*. ABD: Pearson College Division.
- Hürriyet. (2021, 10 Haziran). "Arap Baharı Nedir, Nasıl Başladı? Arap Baharının Nedenleri ve Etkileri Nelerdir?". <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/arap-bahari-nedir-nasil-basladi-arap-baharinin-nedenleri-ve-etkiletinelerdir-41828980> (erişim: 11.06.2021)
- Independent. (2021, 29 Ocak). "ABD'den Türkiye ve Rusya'ya: Libya'dan Derhal Çekilin". <https://www.indyuturk.com/node/307921/d%C3%BCnya/abdden-t%C3%BCrkiye-ve-rusyaya-libyadan-derhal%C3%A7ekilin> (erişim: 29.04.2022)
- International Labour Organization (ILO). (2011, 5 Nisan). "Youth Unemployment in The Arab World is a Major Cause For Rebellion". https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/features/WCMS_154078/lang--en/index.htm (erişim: 03.03.2021)
- Işık, N. (2010). Arap Baharının Türk Ekonomisine ve Gaziantep Dış Ticaretine İzdüşümleri. *Dspaceİnönü*, <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/12118/nalanisik.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (erişim: 03.10.2021)

- İHH. (2014, 19 Aralık). "18 Aralık 2010: Arap Baharının Başlangıcı".
<https://ihh.org.tr/haber/18-aralik-2010-arap-baharinin-baslangici-1975>
 (erişim: 20.12.2021)
- İleri, K. (2020). Obama'dan Trump'a ABD'nin Savrulan Libya Stratejisi. AA, 17 Ocak 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamadan-trumpa-abdnin-savrulan-libya-stratejisi/1705499> (erişim: 20.04.2022)
- İskit, T. (2001). Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 3.
- Janis, I. (1972). Victims of Groupthink: Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes. Houghton: Houghton Mifflin.
- Kalaycı, R. (2017). Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, İ. ve Çelik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı. Akademik İzdüşüm Dergisi, 6 (1): 175-192.
- Kardaş, Ş. (2017). Trump Dönemi Amerikan Dış Politikası ve Türkiye. Ortadoğu Analiz, 9 (78): 8-9.
- Karkın, V. ve Yazıcı, Ö. (2015). Arap Baharı'nın Suriye'ye Yansıması ve Türkiye'ye Sığınan Mülteciler (Gaziantep Örneği). 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, 4 (12), 201-213.
- Kaya, E. (2015). Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası. KSBD, 7 (12): 71-91.
- Kekilli, E. (2016). Hafta'nın Darbe Girişiminden BM Çözüm Taslağına Libya Siyaseti. SETA Analiz, 152.
- Kekilli, E. (2017). Türkiye-Libya İlişkileri: Kriz Alanları ve İş Birliği İmkanları. SETA Analiz, 191.
- Kepsutlu, B. (2020). "Amerika'nın Ortadoğu Politikası, 90'lardan Bugüne, Başkandan Başkana Ortadoğu Politikası...". (ed.) Şan, Ç. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Kerimoğlu, Y. (2017). Rusya'nın Libya Politikası ve Askerî Müdahale İhtimali. İNSAMER, 8 Nisan 2017, https://www.insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-askeri-mudahale-ihhtimali_645.html (erişim: 12.05.2022)
- Khong, Y. F. (1992). Analogies at War: Korea, Munich, Dien Bien Phu, and the Vietnam Decisions of 1965. Princeton University Press.
- Kısacık, S. (2012). 1990 ve 2000'li Yıllarda Rus Dış Politikasında Temel Eğilimler. Uluslararası Politika Akademisi, 25 Ağustos 2012, <http://politikaakademisi.org/2012/08/25/1990-ve-2000li-yillarda-rus-dis-politikasinda-temel-egilimler/> (erişim: 04.05.2022)
- Kilani, F. (2019). General Halife Hafter: Libya'nın 'Yeni Kaddafi'si Mi?. BBC, 10 Nisan 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47868736> (erişim: 16.12.2021)
- Koca, N. (2021). Yemen'de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39 (2): 223-235.

- Koralıtan, F. H. (2016). Bir Devrim Süreci: Arap Baharı. Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı, FMV Işık Üniversitesi Yayınları, https://www.academia.edu/33522283/Bir_Devrim_S%C3%BCreci_Arap_Bahar%C4%B1 (erişim: 12.12.2021)
- Kuşoğlu, B. (2012). Libya Arap Baharına 'NATO Katkısı'. *Yasama Dergisi*, 22: 100-120.
- Lacher, W. (2013). Fault Lines of The Revolution; Political Actors, Camps and Conflicts in The New Libya. *Stiftung Wissenschaft und Politik Research Paper 4*.
- Lacher, W. ve Cole, P. (2015). Farklı Dilde Siyaset Libya'nın Güvenlik Sektöründe Çatışan Çıkarlar. İstanbul: ORDAF, 11.
- Lasswell, H. D. (1936). *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Whittlesey House.
- Macridis, R. C. (1968). *Comparative Politics and the Study of Government: The Search for Focus*. *Comparative Politics*, 1 (1): 79-90.
- Madak, Ö. ve Gençalp, E. (2011). Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15 (25): 1-20.
- Mepa News. (2020, 2 Ocak). "Fayiz Es Serrac Kimdir?". <https://www.mepanews.com/fayiz-es-serrac-kimdir-32219h.htm> (erişim: 22.05.2022)
- Mepa News. (2022, 29 Haziran). "Libya Ebu Selim Hapishanesi Katliamı". <https://www.mepanews.com/libya-ebu-selim-hapishanesi-katliami-37537h.htm> (erişim: 22.07.2022)
- Mzioudet, H. ve David, R. (2014). Personel Change or Personal Change? Rethinking Libya's Political Isolation Law. *Brookings*, 17 Mart 2014, <https://www.brookings.edu/research/personnel-change-or-personal-change-rethinking-libyas-political-isolation-law/> (erişim: 29.06.2021)
- Nebati, N. (2019). Ortadoğu'da Demokrasiyi Geliştirme Hareketi Olarak Arap Baharı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 9 (2): 178-190.
- NTV. (2011, 28 Şubat). "NATO'nun Libya'da Ne İşi Var". <https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA> (erişim: 15.09.2021)
- Oduncu, R. (2020). ABD Başkanlık Seçimlerinin Libya Dosyasına Muhtemel Etkileri. *Ortadoğu Analiz*, 11 (96): 90-93.
- Oğuzlu, T. (2012). Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz. *Ortadoğu Analiz*, 4 (42): 8-17.
- Oran, B. (2010). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II * 1980-2001)*. 12. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, Ç. (2018). Obama'nın Grand Stratejisinin Ortadoğu'ya Yansımaları. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.

- Özekin, M.K. (2020). Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye. Güvenlik Stratejileri, 16 (33): 1-51.
- Özgüzeç, M. (2022). Türkiye’nin Orta Doğu Politikasında Libya Müdahalesinin Yeri. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, Ö. F. (2020). Arap Baharı ve Sonrasında ABD’nin Libya Politikası. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2): 170-189.
- Öztürk, B. (2020). ‘Rusya’nın Libya Politikası: Mütevazı Yatırımla Çok Yönlü Kazanç’. Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları. (ed.) Duran B. ve Ataman, M. İstanbul: Epub Turkuvaz.
- Özyürek, Ş. (2016). Arap Baharı Bağlamında Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleriyle İlişkileri. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, F. (2015). Libya 2015. ORMER Ortadoğu Yıllığı, https://www.ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/libya_2015_furkan_pola_t.pdf (erişim: 13.11.2021)
- Radikal. (2011, 20 Mart). “Erdoğan: Yeni Osmanlıcılığı Kabul Etmeyiz”. <http://www.radikal.com.tr/dunya/erdogan-yeni-osmanliciligi-kabul-etmeyiz-1043529/> (erişim: 19.05.2022)
- Rosenau, J. N. (1966). ‘Pre-theories and Theories of Foreign Policy’. Approaches in Comparative and International Politics. (ed.) Farrell, R. B. Evanston: Northwestern University Press.
- Sade, G. (2020). Rus Şirketin Malta’da Bastığı 1,1 Milyar Dolarlık Libya Dinarı Ele Geçirildi. Euronews, 30 Mayıs 2020, <https://tr.euronews.com/2020/05/30/rus-sirketin-malta-da-bast-g-1-1-milyar-dolarl-k-libya-dinar-ele-gecirildi> (erişim: 28.05.2022)
- Sağsen, İ. (2021). Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması. Ortadoğu Analiz, 3 (31-32): 57-64.
- Saidakhmedova, G. (2019). Arap Krizi Çerçevesinde Libya İç Savaşı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sak, Y. (2015). Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 11 (44): 121-153.
- Saka, H. (2020). Tehditler Bizi Korkutmuyor: UMH’den Sirte ve Cufra Mesajı. Yeni Şafak, 26 Temmuz 2020, <https://www.yenisafak.com/dunya/tehditler-bizi-korkutmuyor-umhden-sirte-ve-cufra-mesaji-3550688> (erişim: 25.07.2021)
- Sayın, Y. (2019). Arap Baharı ve Tunus’un Yasemin Devrimi’ni Yeniden Anlamak. International Journal of Politics and Security, 1 (2): 104-121.
- Scepanovic, J. (2021). Honest Broker or Status-Seeker: Russia’s Policy in Libya. Problems of Post-Communism, 21 Ekim 2021, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10758216.2021.1980052> (erişim: 19.05.2022)
- Schumacher, T. ve Nitoiu, C. (2015). Russia’s Foreign Policy Towards North Africa in The Wake of The Arab Spring. Mediterranean Politics, 20 (1): 97-104.

- Semerci, A. (2020). Libya'daki Meşru Yönetimden 'Suheyrat Anlaşması'na Bağlılık' Vurgusu. AA, 1 Ocak 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-libyadaki-mesru-yonetimden-suheyrat-anlasmasina-baglilik-vurgusu/1689757> (erişim: 02.01.2021)
- Snyder, R. C. Bruck, H. W. ve Sapin, B. (2002). Foreign Policy Decision-Making (Revisited). New York: Palgrave Macmillan.
- SonDakika. (2021, 14 Kasım). "Kaddafi'nin Oğlu Seyfülislam, Başkanlık Seçimleri İçin Adaylık Başvurusu Yaptı". <https://www.sondakika.com/haber/haber-kaddafi-nin-oglu-seyfulislam-baskanlik-secimleri-14530180/> (erişim: 21.11.2021)
- Sönmezoğlu, F. (1987). Ansiklopedik Politika Sözlüğü. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sprout, H. ve Sprout, M. (1956). Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics. Princeton University: Center for International Studies.
- Sputnik. (2016, 9 Eylül). "ABD'liler, 'Libya'da Tek Bir Amerikalıyı Kaybetmedik' Diyen Clinton'a 'Gerçekleri' Hatırlattı". <https://tr.sputniknews.com/20160909/clinton-trump-libya-1024784077.html> (erişim: 14.04.2022)
- Strategic Comments. (2012). "Medvedev Döneminde Rus Dış Politikasının Değerlendirilmesi". Strategic Comments, 2012, 18 (4).
- Suchkov, M. A. (2015). Russia and The Arab Spring: Changing Narratives and Implications for Regional Policies. Arab Center for Research & Policy Studies, 1 Aralık 2015, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep12696.pdf?refreqid=excelsior%3A7183a584872dc5f2b8f4154263ac131b&ab_segments=&origin=&acceptTC=1 (erişim: 06.05.2022)
- Şebin, E. (2021). Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikası: Barack Obama Dönemi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentuna, T. (2019). Libya Askeri Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti. The Turkish Yearbook of International Relations, 50: 215-239.
- Tan, A. (2021). Arap Baharı'na Ne Oldu?, Independent, 5 Ocak 2021, <https://www.indyrturk.com/node/295436/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/arap-bahar%C4%B1na-ne-oldu> (erişim: 06.01.2021)
- Tasnim News. (2016, 28 Ekim). "Libya UMH Başkanı: Rusya'yla İşbirliği Yapmak İstiyoruz". <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/10/28/1224454/libya-umh-ba%C5%9Fkan%C4%B1-rusya-ylai%C5%9Fbirli%C4%9Fi-yapmak-istiyoruz> (erişim: 15.05.2022)
- Tekir, G. (2020). Russian-Turkish Involment in the Civil War in Libya. TRAD, 3: 190-215.

- The Guardian. (2011, 22 Eylül). "NATO to End Libya Campaign on 31 October". <https://www.theguardian.com/world/2011/oct/22/nato-end-libya-31-october> (erişim: 14.05.2021)
- The White House. (2011, 25 Şubat). "Executive Order 13566-Libya". <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/02/25/executive-order-13566-libya> (erişim: 01.04.2022)
- The White House. (2017, 1 Aralık). "Readout of President Donald J. Trump's Meeting With Prime Minister Fayed Al-Sarraj of Libya". <https://ly.usembassy.gov/readout-president-donald-j-trumps-meeting-prime-minister-fayed-al-sarraj-libya/> (erişim: 15.04.2022)
- Topçu, G. (2020). Libya'da Hükümet Güçlerinden Vatiyye Hava Üssü'ne Hava Saldırısı. AA, 28 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-hukümet-guclerinden-vatiyye-hava-ussune-hava-saldirisi/1820775> (erişim: 25.02.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (TCDB). (2021). "Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri". <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (erişim: 10.10.2021)
- UNSMIL. (2015, 17 Aralık). "Libyan Political Agreement". <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libyan%20Political%20Agreement%20-%20ENG%20.pdf> (erişim: 22.05.2022)
- UNSMIL. (2020, 23 Eylül). "Unsmil Welcomes Agreement Between Libyan Parties On Permanent Country-wide Ceasefire Agreement With Immediate Effect". <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-welcomes-agreement-between-libyan-parties-permanent-country-wide-ceasefire-agreement> (erişim: 22.06.2021)
- UNSMIL. "Libyan Political Dialogue Forum". <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-dialogue-forum> (erişim: 10.03.2021)
- Üstün, A. (2020). Türkiye-Libya İlişkileri (1951-2011). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vandewalle, D. (2012). A History of Modern Libya. 2. Basım, New Hampshire: Cambridge University Press.
- Yeşilyurt, N. (2020). Dış Politika Analizi. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/185973/mod_resource/content/0/D_PA.02.Hafta.2020.Uzaktan.pdf (erişim: 17.05.2022)
- Yıldırım, B. (2014). Libya 2014. ORMER Ortadoğu Yıllığı.
- Yılmaz, T. O. (2020). Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Yönelik Jeopolitik Kuşatma ve Libya Meselesi. Türkiye Günlüğü, 141: 5-34.
- Yusein, B. (2021). ABD'nin Orta Doğu Dış Politikası Yıllar İçinde Nasıl Bir Yol İzledi?. TASAM, 25 Şubat 2021, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/63805/abdinin_orta_dogu_dis_politikasi_yillar_icinnde_nasil_bir_yol_izledi (erişim: 20.03.2022).

UKRAYNA KRİZİ ÇERÇEVESİNDE GELİŞEN ENERJİ SORUNU: TÜRKİYE VE AVRUPA ÜZERİNE BİR İNCELEME

*The Energy Problem Developed in the Framework of Ukraine
Crisis: A Review on Turkey and Europe*

Serdar KESGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Giresun.
sdrksn@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1986-5122

Özet

İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünyanın ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel merkezi olan Avrupa, savaş sonrasında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile başlayan entegrasyon süreciyle tekrar eski gücüne ulaşmayı hedeflemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile hız kazanan entegrasyon sürecinde Avrupa Birliği özellikle ekonomik açıdan bir güç merkezi olmayı başarmıştır. Avrupa kıtasında ve komşu coğrafyalarda çıkan krizler, ekonomik bir güç haline gelen Avrupa Birliği için büyük risk oluşturmaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı, oluşturduğu mülteci akını, Rusya'dan Avrupa Birliği ülkelerine giden enerji hatlarının zarar görmesi ve Ukrayna tarım ürünlerinin sevkiyatının durması gibi sorunlar nedeniyle Avrupa Birliği'nin ciddi bir sınav vermesine neden olmaktadır. Savaş, Avrupa Birliği'nin rekabet etme gücünü azaltmaktadır. Savaş nedeniyle enerji kaynaklarına ulaşımın zorlaşması, Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomik daralma yaşamasına neden olmaktadır. Bu noktada alternatif enerji güzergâhları arayışında olan Avrupa ülkeleri için en önemli partnerlerden biri olarak Türkiye ön plana çıkıyor. Avrupa'nın yaşadığı enerji krizi konusunda Avrupa Birliği yetkilileri ile Türkiye arasında görüşmelerin yoğunlaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Türkiye, Kriz, Ukrayna, Rusya, Enerji.

Abstract

Europe, which was the economic, political, social and cultural center of the world until the Second World War, aimed to regain its former power with the integration process that started with the European Coal and Steel Community after the war. In the integration process, which gained momentum with the end of the Cold War, the European Union has managed to become a power center especially in economic terms. Crises in the European continent and neighboring geographies pose a great risk for the European Union, which has become an economic power. The Russian-Ukrainian War causes the European Union to face a serious test due to problems such as the refugee influx, the damage to the energy lines from Russia to the European Union countries, and the stopping of the shipment of Ukrainian agricultural products. War reduces the competitiveness of the European Union. The difficulty in accessing energy resources due to the war causes the European Union countries to experience economic contraction. At this point, Turkey comes to the fore as one of the most important partners for European countries in search of alternative energy routes. It is seen that the negotiations between the European Union officials and Turkey have intensified on the energy crisis experienced by Europe.

Keywords: Europe, Turkey, Crisis, Ukraine, Russia, Energy.

Giriş

Dünya kara alanının %15'ini oluşturan Avrupa, coğrafi yakınlık nedeniyle asırlar boyunca Asya ve Afrika ile etkileşim içerisinde olmuştur. Sanayi devrimi ile Avrupa, Mackinder'in Dünya Adası olarak tabir ettiği bu üç kıtadan oluşan alanı ve dünyanın geri kalanını İkinci Dünya Savaşı'na kadar siyasi, askeri, endüstriyel, ekonomik ve kültürel bakımdan domino etmeyi başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yeni güç merkezleri olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği öne çıkmıştır. Soğuk Savaş boyunca devam eden iki kutuplu sistem Doğu Bloğu'nun yıkılması ile yerini kısa süreli tek kutuplu sisteme bırakmıştı. Küresel terör ve Amerika Birleşik Devletleri'nin

haydut devlet olarak nitelediği başarısız devletlerle mücadele anlayışının hız kestiği 2010'lu yıllara gelindiğinde Çin ve Avrupa Birliği gibi yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Rusya Federasyonu'nun Avrupa ve Çin ile kurduğu doğu-batı eksenli enerji koridoru, Demir İpek Yolu ticaret hattı ile kurulan Avrupa Birliği-Rusya-Çin işbirliğini güçlendirmiş ve Rusya'nın da aktif bir güç merkezi olarak yeniden ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

İkinci Dünya savaşının sonu ile başlayan Avrupa'da birlik düzeni hiç hesap edilmeyecek kırılğan bir süreçle sınanmaktadır. Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ile başlayan süreç Avrupa'nın doğusunda neredeyse tüm Avrupa'yı etkileyen bir savaş haline dönüştü. Avrupa Birliği ile kurulmaya çalışılan huzur ve sükûnet ortamı, Rusya-Ukrayna krizi ve bu krizin yayılma ihtimali ile yerini endişeli bir bekleyişe bırakmıştır. Büyük Ortadoğu diye tarif edilen coğrafyada cereyan eden gelişmeler de söz konusu endişeyi artırmaktadır. Avrupa'nın etrafında yaşanan olaylardan Avrupa'nın direk etkileniyor oluşu, Avrupa Birliği'nin sadece bir ekonomik birlik olmadığını aynı zamanda politik bir aktör olarak çevresinde yaşanan olaylara karşı kayıtsız kalmaması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Avrupa çevresinde yaşanan her çatışma Avrupa Birliği'ne ilk önce göç dalgası olarak yansıyor ardından ekonomik ve politik sorunlar ağı ile karşı karşıya kalınıyor. Bu durum Avrupa Birliği'nin sadece kendi içerisindeki ekonomik ve siyasal sorunlara değil aynı zamanda komşu coğrafyalardaki sorunlara da eğilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin jeopolitik konumu; ticari, siyasi, kültürel ve askeri boyutlarıyla Asya, Avrupa ve Afrikalı ülkeler ile ilişkiler kurulmasını zorunlu kıldığı gibi, bölgede kendine müzahir devletler ile münasebetlerin geliştirilmesine de olanak sağlamaktadır. Türkiye'nin özellikle Orta Asya ve Ortadoğu'da bazı ülkeler ile kurmuş olduğu bağ, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi ortaya çıkan krizlerde Türkiye'nin en az etkilenen ülkelerden bir tanesi olmasına yardımcı olmaktadır. Türkiye, Avrupa Birliği üyesi ülkeler gibi ihtiyaç duyduğu enerjinin, özellikle fosil yakıtların, büyük bir

çoğunluğunu ithal etmek durumunda olan bir ülke olmasına rağmen, enerji tedariki çeşitlendirmesi konusunda Avrupa Birliği üyesi ülkelerden daha başarılı olmuştur. Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşında şüana kadar örnek bir kriz yönetimi süreci yürüttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Mevcut ilişkiler ağı ve sürdürülen barış yanlısı politika birbirine eklenmiş bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Avrupalı ülkelerin ihtiyaç duyduğu enerjinin bir kısmının Türkiye aracılığıyla sürekli ve güvenli bir şekilde karşılanıp karşılanamayacağı sorusu akıllara gelmektedir. Türkiye'nin konumu ve politik kararlılığı bir uyum halinde işlemeye devam eder ve Avrupa Birliği hem kurumsal bazda hem de ülkeler nezdinde Türkiye ile işbirliğini pragmatist olarak değerlendirirse, uzun soluklu ve karşılıklı anlayışa ve güvene dayanan yeni bir işbirliği modelinin ortaya çıkma ihtimali olabilir.

1. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Dar Boğazı

Avrupa Birliği'nin altmış yıldan beri geçirdiği çeşitli dönüşümler, genellikle iki şeyin karşı karşıya gelmesiydi: Bir yanda bir vizyon, yani önde gelen politikacıların bazı fikirleri, diğer yanda koşullar, yani tarihi olaylar, krizler tarafından dayatılan katıksız mecburiyetler. Avrupa politikası herhangi bir ülke politikasından farklı değildir (Middelaar, 2014, s.ix-x). Birlik içindeki politik savaşlar, hem ülke içinde hem de ülkeler arasındadır. Birlik kararlarının çoğu uzlaşma olarak lanse edilmekle birlikte bir ülkenin açıkça kaybeden tarafta yer aldığı durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu ülke içinde nasıl izah edilecektir (Middelaar, s.xx).

Avrupa'nın temsilcisi olarak görülen Avrupa Birliği, krizler karşısında aldığı kararlar ile Avrupa'nın tepkisini göstermesi açısından bir uluslararası aktör olarak ön plana çıkmaktadır. Avrupa Birliği, Ukrayna krizinde tarafını baştan itibaren belirlemiş ve bu yönde kararlar almıştır. Avrupa'da birlik düşüncesi II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın uluslararası ilişkilerde hâkim aktör özelliğini kaybetmesi neticesinde şekillenmiştir. AKÇT (Avrupa

Kömür ve Çelik Topluluğu) ile başlayan birlik olma süreci Soğuk Savaş'ın bitişiyle ivme kazanmış ve Avrupa Birliği uluslararası etkin bir aktör haline gelmeye başlamaktadır. Avrupa her ne kadar eski gücünde olmasa da hala bir güç merkezidir. Avrupa'nın teknoloji, üretim, finans ve kültür merkezi olma özelliklerini kullanarak bir cazibe oluşturmasının yanında en büyük avantajı enerjiye Rusya üzerinden kolay ve ucuz bir şekilde ulaşabilmesiydi. Ukrayna krizi ve ortaya çıkan mevcut durum başta enerji tedariki olmak üzere çeşitli boyutlarıyla Avrupa ve dünya genelinde etkisini göstermektedir.

Avrupa Birliği'nin enerji politikası üç temel hedefe odaklanmaktadır: arz güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabet edebilirlik. (Jones, 2016, s.xvii) Avrupa Birliği enerji alanında politikalarını oluştururken üç amaç arasında denge gözetmektedir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 15-11-2022).

Avrupa Birliği enerji tedarikini çeşitlendirmek adına birçok ülke ile temasa geçmiştir, bu çerçevede Türkiye, Ortadoğu ve Orta Asya'dan Avrupa'ya taşınan doğal gaz için önemli bir transit ülke olması nedeniyle hayati bir öneme sahiptir. Avrupa Birliği, yıllardır gaz ve elektrik piyasalarının Birliğin iç enerji piyasası ile entegre edilmesini sağlamak için Türkiye ile işbirliği yapmaktadır. 16 Mart 2015 tarihinde Avrupa Birliği ile Türkiye arasında Yüksek Düzeyli Enerji Diyalogu başlatılmıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Enerji Alanında Avrupa Birliği ve Türkiye İşbirliği).

Yaklaşık 450 milyon nüfusa sahip Avrupa Birliği enerji ihtiyacının yaklaşık %35'ini petrolden, %24'ünü doğal gazdan, %17'sini yenilenebilir enerjiden, %13'ünü nükleer enerjiden ve %12'sini de kömürden karşılamaktadır (Eurostat, Where does our energy come from?). Avrupa Birliği'nin enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin 2020 yılı için %20 olan oranının 2030 yılı için %40'a çıkarılması hedeflenmektedir (European Environment Agency, 26 Oct 2022). Avrupa Birliği her ne kadar enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında yenilenebilir enerjiye ağırlık vermiş

olsa da mevcut şartlarda yakın gelecekte fosil yakıtlara ihtiyaç duymaya devam edecektir.

Avrupa Birliği 2020 yılı itibariyle ihtiyaç duyduğu enerjinin %58'ini ithalat yoluyla karşılamaktadır. Avrupa Birliği'nin ithal ettiği fosil yakıtların %68'i ham petrol, %27'si doğal gaz, %5'i kömürdür. 2020 yılı itibariyle Avrupa Birliği ithal ettiği ham petrolün %29'unu Rusya'dan, %9'unu Amerika Birleşik Devletleri'nden, %8'ini Norveç'ten, %7'sini Suudi Arabistan'dan, %7'sini İngiltere'den, %6'sını Kazakistan'dan, %6'sını da Nijerya'dan karşılamaktadır. İthal ettiği doğal gazın %43'ünü Rusya'dan, %21'ini Norveç'ten, %8'ini Cezayir'den, %5'ini Katar'dan karşılamaktadır. İthal ettiği kömürün %54'ünü Rusya'dan, %16'sını ABD'den, %14'ünü Avustralya'dan tedarik etmektedir (Eurostat, From where do we import energy?). Enerji tüketim alışkanlıklarında Avrupa Birliği ülkeleri arasında da farklılıklar mevcuttur. Avrupa Birliği'nin lokomotif ekonomisi olan Almanya'nın kullandığı enerjinin %35'i petrol, %26'sı doğal gaz, %17'si kömür, %16'sı yenilenebilir enerji ve %5'i nükleer enerjidir (Eurostat, Where does our energy come from?). Almanya kullandığı doğal gazın %66'sını Rusya'dan karşılamaktaydı (Eurostat, From where do we import energy?). Fransa'nın kullandığı enerjinin %41'i nükleer, %29'u petrol, %15'i doğal gaz, %12'si yenilenebilir enerji, %3'ü ise kömür enerjisidir (Eurostat, Where does our energy come from?).

Avrupa Birliği kullandığı enerjinin %48'ini kendisi üretmektedir, üretimin %48'i yenilenebilir enerjiden, %30'u nükleer enerjiden, %17'sini kömürden, %7'sini doğal gazdan, %5'ini de petrolden elde etmektedir (Eurostat, What do we produce in the EU?). Veriler Avrupa Birliği'nin petrol ve doğal gaz kaynaklarının çok kısıtlı olduğunu ancak kullandığı enerjinin yaklaşık yarısının ithal petrol ve doğal gazdan oluştuğunu göstermektedir. Avrupa Birliği'nin ithal ettiği petrol, doğal gaz ve kömürde ilk sırada da Rusya bulunmaktadır. Ukrayna-Rusya savaşından dolayı gerçekleşen yaptırımlar ve Avrupa'ya doğal gaz taşıyan ana hat olan Kuzey Akım boru hattının

patlamış olması Avrupa Birliği'ni önemli bir enerji kriziyle karşı karşıya bırakmıştır.

Ukrayna-Rusya Savaşı devam ederken Almanya ile Katar'ın 15 yıllık LNG antlaşması imzaladığı duyurulmuştur. Katar enerji şirketi ile Amerika Birleşik Devletleri'li enerji şirketi ConocoPhillips 2 milyon tonun üzerinde LNG'nin 2026 yılından itibaren Almanya'ya sevkiyatı konusunda anlaşmıştır (Bloomberg, Katar'dan Almanya'ya sıvılaştırılmış doğal gaz). Aynı günlerde ortaya çıkan bir başka gelişme ise Fransa'nın 2022'nin ilkbaharında kapattığı bir kömür santralini yeniden açarak elektrik üretimine başlaması olmuştur. Avrupa Elektrik Görünümü Raporuna göre kömürün Avrupa Birliği'nin geçen yılki elektrik üretimindeki payı %15'e tırmanmıştır. Bu yıl itibarıyla oranın daha da artması beklenmektedir (NTV, Fransa'da kapatılan kömür santrali yeniden üretime başladı).

Ortaya çıkan enerji krizine yönelik olarak Avrupa Birliği'nin ortak karar alma mekanizmasının tam olarak işlemediği görülmektedir. Ülkeler ihtiyaç duydukları enerjiyi kendi imkanlarıyla sağlama konusunda harekete geçmiştir. Avrupa Birliği üyelerinin enerji ihtiyaçları farklılık göstermektedir, özellikle Avrupa'nın kuzeyinde ve doğusunda bulunan bazı ülkeler doğal gaz ve kömüre daha fazla ihtiyaç duymakta iken Fransa gibi nispeten güneydeki ülkeler ihtiyaçlarının çoğunluğunu diğer kaynaklardan temin edebilmekte. Rus gazına ve kömürüne daha fazla bağlı olan Doğu ve Kuzey Avrupalı bazı ülkeler Rusya'ya yönelik yaptırımların ileri safhalarının Avrupa Birliği'ni daha büyük bir enerji krizine sokabileceğini ifade etmektedirler (Euronews, 2022).

Kriz öncesi dönemde de enerji konusunda ülkelerin farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olmaları ve farklı ihtiyaçlarına binaen birlik içerisinde tam bir mutabakata varılabilmiş değildi. Birlik her ne kadar yenilenebilir enerjinin artırılması konusunda hemfikir olsa da, enerjinin sürekliliği ve fiyat açısından verimliliği bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Birliğin özellikle doğal gaz tedariği konusunda kaynak çeşitliliği üzerine bu güne kadar yeterince

durmaması yaşanan krizin en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilebilir (Lambert, 2022, s.3-5). Kaynak çeşitliliği noktasında özellikle Hazar gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması konusunda Nabucco projesi çerçevesinde girişimler olmasına rağmen (Erdoğan, 2010, s.9-10) Avrupa Birliği yöneticileri geleceği tasarlamak yerine günü kurtaran kararlar almayı tercih etmektedir.

Avrupa Birliği'nde kritik altyapı sistemlerinin korunması ve geliştirilmesi konusunda 2008 yılında bir direktif yayınlanmış ve bu bağlamda enerji ve ulaşım sektörlerine ağırlık verileceği belirtilmiş (EUR-Lex, 23-11-2008) olsa da enerji çeşitliliği konusunda yeterince adım atılmamıştır. Avrupa Birliği karar alma mekanizmasında ortak ve dış güvenlik konuları gibi konulardaki kararların oy birliğiyle alınması, hayati konularda AB'nin reaksiyon göstermesini yavaşlatmaktadır. Avrupa Birliği karar alma sürecinin hantallığı, birçok konuda toplantılar yapıp bir yol haritası belirlense de sürecin bir sonraki aşamaya taşınmasını engellemektedir.

Avrupa Birliği enerji güvenliği ve tedariki konusunda üyelerine üçüncü ülkelerle anlaşma yapma konusunda bir kısıtlama getirmemektedir. Bu kapsamda birliğin enerji güvenliğini ulusal egemenlik zeminine bıraktığı ifade edilebilir. Rusya-Ukrayna savaşı devam ederken dahi Rusya'dan alınan petrolün tavan fiyatı konusunda, savaş başlayalı neredeyse bir yıl dolacak olmasına rağmen, birliğin henüz yeni karar alıyor oluşu, enerji güvenliği konusunda kat edilecek çok yolun olduğunu göstermektedir. Ayrıca, son zamanlarda haberleri sıkça gündeme gelen Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerin birliğin Rusya'dan alınan enerjinin azaltılması konusundaki kararlarına rağmen rutin alımlarına devam ettikleri hatta daha fazla petrol, LNG ve uranyum olarak depolama yaptıkları ve diğer Avrupa ülkelerine de sattıkları görülmektedir. Birlik üyeleri bir yandan Ukrayna'ya silah yardımıyla bulunurken bir yandan da Rusya'dan enerji ithalatı yapmaya devam etmektedirler.

Avrupa Birliği'nin almış olduğu ve hızla uygulamaya çalıştığı kararlardan biri de yenilenebilir enerji oranının artırılmasıdır. Avrupa Birliği uzun yıllardır çevreye en az zarar veren enerji kaynaklarını bulup işletebilmek üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Yenilenebilir enerji konusu Avrupa Birliği için bir çevresel güvenlik sorununa dönüşmüştür. Çevre sorunları konusu Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler bağlamında güvenlik boyutu ile ele alınmış ve Yeşil Teori olarak kendini göstermiştir (European Parliament, Green Deal: key to a climate-neutral and sustainable EU, 2022). Yeşil teori yaklaşımı Avrupa'da Yeşiller adı altındaki siyasal yapılanmaya da ilham kaynağı olacak kadar benimsenmiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda Avrupalı aktivistlerin teorik temelini de güçlendirmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek enerji ithalatçısı olan Avrupa için ayrıca bir ekonomi ve sektör oluşturulmasını da sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji konusundaki bilimsel çalışmalar ve ARGE çalışmaları ile üretim sektörünün Avrupa merkezli olması Avrupa ekonomisi için bir gider olarak kaydedilen enerji harcamalarının gelire dönüşmesini sağlamıştır. Bugün rüzgâr, su ve güneşten enerji üreten Avrupa merkezli bir çok firma faaliyet göstermektedir. Bu firmalar aynı zamanda faaliyet gösterdikleri bölgelerde üretim bantları üzerinden işgücü ve yeni bir iş sahası oluşturmaktadır. Milyarlarca Euro değerindeki enerji harcaması Rusya'ya, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve diğer ülkelere aktarılmak yerine Avrupa ekonomisi içerisinde kalmaktadır (EUR Lex, European Commission, 18.5.2022). Rusya-Ukrayna Savaşı, Avrupa Birliği'nin yenilenebilir enerji konusunda yapmış olduğu çalışmaların ve almış olduğu kararların ne kadar doğru olduğunu göstermekle kalmayıp, yenilenebilir enerjinin kullanılan enerjideki oranının artırılması için gerekli çalışmaların yapılmasına da hız kazandıracaktır.

2. Avrupa Birliği için Alternatif Kaynaklar

Avrupa Birliği her ne kadar yenilenebilir enerjiye eğilimi hızlandırırsa da kısa ve orta vadede fosil yakıtlara ihtiyaç duymaya

devam edecektir. Rusya-Ukrayna savaşıyla ortaya çıkan enerji krizinde Avrupa Birliği için yeni enerji tedarikçilerine ihtiyaç duyulmuştur. İlk akla gelen Ortadoğu enerji kaynakları olsa da Amerika Birleşik Devletleri'nin kaya petrolü ve kaya gazı da önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı başkanı Fatih Birol, Amerika Birleşik Devletleri'nin kaya gazı ve kaya petrolünde sessiz bir devrim yaptığını ifade etmektedir. Birol'a göre petrol çağı bitmedi ancak dengeler değişti ve Rusya uzatmaları oynuyor. Körfez ve Rusya gibi petrole dayalı ülkeler için iki açıdan risk bulunmaktadır, birincisi kısa vadede fiyatlar düşünce ekonomik performans azalacak, ikincisi ise uzun vadede petrole ihtiyaç azaldıkça ekonomik sıkıntı yaşayacaklardır. Amerika Birleşik Devletleri petrol ve doğal gaz üretiminde Suudi Arabistan ve Rusya'yı geçmiştir (Bloomberght, 25-12-2017).

Özellikle petrol ihtiyacı noktasında Avrupa Birliği için olası diğer bir kaynak Venezuela'dır. Uzun yıllar dünya petrol rezervi konusunda birinci olan ülkenin Suudi Arabistan olduğu bilinmekteydi ancak Venezuela'da gerçekleştirilen çalışmalar sonucu Venezuela'nın daha büyük bir rezerve sahip olduğu ortaya çıkmıştır (OPEC Annual Statistical Bulletin, 2021). Amerika Birleşik Devletleri'nin Venezuela ile anlaşarak petrolü dünya pazarlarına ulaştıracak olması ile Venezuela'dan çıkarılacak petrolün deniz yoluyla Avrupa'ya taşınması konusunda bugün bir engel kalmamış olsa da söz konusu petrolün işlenmesi ve taşınabilir hale gelmesi için zamana ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri Venezuela petrolünü alma niyetinde olsalar bile sevkiyat 2022-2023 kışına yetişmeyecektir (Euronews, Venezuela ile Amerika Birleşik Devletleri petrol şirketi Chevron arasında anlaşma). Avrupa Birliği'nin bir kez daha enerji konusunda Amerika Birleşik Devletleri'ne muhtaç olduğu görülmektedir.

Avrupa için enerji kaynağı olma özelliğini taşıyan bir bölge de Afrika'dır. Özellikle Kuzey Afrika'dan çıkarılan petrol ve doğal gazın boru hatları ve tankerler ile Avrupa'ya taşınması ihtiyacın önemli bir kısmını karşılayabilecektir. Kuzey Afrika'nın önemli enerji

kaynaklarına sahip ülkelerden bir tanesi olan Libya 48 milyar varilli aşan petrol ve 55 trilyon metreküplük doğal gaz rezervleri ile Afrika'nın Nijerya'dan sonra en büyük ikinci petrol üretip satan ülkesi konumundadır (AA, 26.04.2022). Libya'da henüz seçimlerin yapılamamış olması, ülkenin tamamında kontrolü elinde bulunduracak bir hükümet ortaya çıkmasını engellemiştir. Libya'daki belirsizlik hem yeni kaynakların araştırılmasını hem de Avrupa'ya daha fazla enerji naklini geciktirmektedir. Afrika'ya enerji konusunda ilgi gösteren sadece Avrupalı ülkeler değildir. Çin gibi enerji ithalatçısı olan ülkeler de Afrika enerji kaynaklarının çıkarılıp taşınması konusunda aktif politikalar yürütmektedirler. Libya iç savaşından önce ülkenin enerji kaynaklarının önemli alıcılarından bir tanesi Çin idi. Avrupa enerji ihtiyacı için Afrika kullanılabilir bir güzergâh olsa da Afrika enerji pazarında Avrupa rakipsiz değildir.

Avrupa'ya enerji nakli konusunda diğer bir güzergâh da mevcut hatları ve kapasitenin artırılması imkânı olan Türkiye'dir. Sadece Türk Akım olarak adlandırılan Rusya'dan Trakya'ya (kıyıköy) gaz taşıyan hat ile 1 Ocak 2020-31 Aralık 2021 tarihlerinde Avrupa'ya toplamda 16,8 milyar metreküplük gaz akışı sağlandı. Hattın toplam hacmi yıllık 31,50 milyar metreküptür (AA, 07-01-2022). Kuzey Akım hattının patlaması ile Avrupa'ya giden Rus gazının kesilmesi Avrupa enerji krizinin odak noktasını oluşturmaktadır. Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu gazın bir kısmının karşılanması için Türkiye elindeki imkânlarla Avrupa'nın ihtiyacının bir kısmının karşılanması konusunda gerekeni yapmaktadır.

3. Enerji Jeopolitiğinde Türkiye

Türkiye bölgesinde enerji ticaretinde merkez ülke konumuna ulaşmayı amaçlamaktadır. Türkiye bu hedefe yönelik olarak bölgede önemli doğal gaz ve petrol boru hattı projelerini hayata geçirmiş veya hayata geçirilmesine öncülük etmiştir. Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal gaz Boru Hattı, Mavi Akım,

Türkiye-Yunanistan Doğal gaz Enterkonnektörü (ITG), Trans Anadolu Doğal gaz Boru Hattı (TANAP) ve Türk Akım bu kapsamdaki projeler arasındadır. Türkiye'nin Avrupa'nın enerji arz güvenliğine yıllardır sağladığı katkı 2020 yılında yeni bir seviyeye ulaşmıştır: Avrupa'nın 4. Doğal gaz arteri olan Güney Gaz Koridoru 2020 sonunda tamamlanan Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) sayesinde hayata geçmiştir. Dünya petrol talebinin yaklaşık %3'ünün Türk Boğazları yoluyla taşınması nedeniyle küresel enerji güvenliği bakımından Türk Boğazlarının da ayrı bir önemi vardır (Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin uluslararası enerji stratejisi).

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, 1977 yılında faaliyete geçmiş ve sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla kapasitesi 70,9 milyon tona ulaşmıştır. 19 Eylül 2010 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması'nın ve ilgili protokollerinin yenilenmesine ve 15 yıl boyunca uzatılmasına yönelik değişiklik anlaşması imzalanmıştır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Transit Boru Hatları).

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı başta Azerbaycan petrolü olmak üzere, Hazar Bölgesi'nde üretilecek petrolü emniyetli, ekonomik ve çevresel açıdan uygun bir şekilde Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşımak ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırmak üzere inşa edilmiş bir boru hattıdır. Taşıma kapasitesi 50 milyon ton/yıl olan bu hattan 2006 yılında ilk tanker yüklemesi yapılmıştır (Botaş, Ham Petrol).

İlk sevkiyatın 2020 yılında gerçekleştiği, iki kardeş ülke Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanında bugüne kadar süregelen başarılı iş birliğinin en önemli göstergelerinden biri olan Trans Anadolu Doğal gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birlikte Güney Gaz Koridoru'nun en önemli halkasını oluşturmaktadır (Tanap, Tanap Projesi). Maksimum yıllık 32 milyar metreküp kapasiteye sahip TANAP'a BOTAŞ %30, SOCAR %58 ve BP %12 hisse ile ortaktır.

Bakü-Tiflis Erzurum Doğal gaz Boru hattı ile Azerbaycan (Şahdeniz) doğal gazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınmaktadır. 2007 yılında faaliyete geçen hattın kapasitesi yılda 16 milyar m³ olarak tasarlanmış olup, teknik değişikliklerle bu kapasitenin artırılması imkânı mevcuttur (Dışişleri Bakanlığı, Doğu Batı Enerji Koridoru: İki tamam bir eksik).

Karadeniz üzerinden gelen Rus gazını deniz geçişi taşıyan bir boru hattı olan Mavi Akım, yıllık 16 milyar metreküplük hacmi ile 2003 yılında faaliyete geçmiştir. Hattan gelen gaz Samsun'dan yurt içi doğal gaz dağıtım şebekesine iletilmektedir.

Yunanistan üzerinden Avrupa'ya gaz taşımının ilk adımı olan ve yıllık 12 milyar metreküplük bir kapasiteye sahip olan Türkiye-Yunanistan Doğal gaz Boru Hattı 2007 yılında faaliyete geçmiştir (Botaş, Tamamlanan Önemli Projelerimiz).

Yıllık 10 milyar metreküp İran doğal gazının boru hattı ile Türkiye'ye arzı amacıyla 8 Ağustos 1996 tarihinde İran ile Türkiye arasında Tahran'da Doğal gaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır. Bu kapsamda inşa edilen, Doğu Anadolu Doğal gaz Ana İletim Hattı, Doğubayazıt'tan başlayıp, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya uzanmaktadır. 2001 yılından itibaren İran'dan gaz alımı başlamıştır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Doğal Gaz Boru Hatları).

Rus gazını Türkiye ve Avrupa'ya taşıyan ana hat olma özelliğindeki 31,50 milyar metreküplük hacmi ile 2020 yılında faaliyete geçen Türk Akım'ını da eklediğimizde boru hatları üzerinden Türkiye'ye mevcut şartlarda yıllık yaklaşık 90 milyar metreküplük gaz akışı sağlanabilmektedir. Geliştirme çalışmalarıyla bu oranın yükseltilesi ihtimali de bulunmaktadır. Türkiye'nin doğal gaz tüketimi 2021 yılı itibariyle 61 milyar metreküp olmuştur (AA, 13-01-2022). Türkiye doğal gaz tüketiminin bir kısmını LNG olarak da ithal etmektedir. Türkiye mevcut konumu ve imkânları ile Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu doğal gazın bir kısmını sağlayabilecek

durumdadır. Gelecek yıllarda yapılabilecek yeni hatlar ile oranın artırılması da mümkündür.

Türkiye için önemli gelişmelerden bir tanesi de Türkiye'nin kendi imkânları ile Karadeniz'den çıkarmaya başladığı doğal gazdır. İlk açıklamalarda rezervin 540 milyar metreküp olduğu ifade edilirken araştırmaların devamında rezervin arta bileceği de belirtilmektedir (AA, 08-03-2022). Türkiye için önemli bir kaynak da Doğu Akdeniz havzasıdır, henüz tam kapsamlı araştırmalar yapılmadığı için Türkiye'ye ait deniz alanlarında ne kadar kullanılabilir rezerv olduğu net olarak bilinmese de yeni keşiflerle birlikte Doğu Akdeniz havzasının dünya doğal gaz rezervleri açısından ilk on da yer alabilecek potansiyele sahip olduğu iddia edilmektedir. Doğu Akdeniz'de Mısır'ın 63 Trilyon metreküp, İsrail'in 6 trilyon metreküp, rezervleri keşfedilmiştir (US Energy Information Administration, 2022). Kıbrıs Adası'nın güneyi ve Türkiye'nin hak iddia ettiği alanlarda çalışmalar devam etmektedir.

Türkiye yakın geçmişte yaşanan olumsuz hadiselerle rağmen Akdeniz coğrafyasının önemli ülkelerinden olan İsrail ve Mısır ile dostça ilişkiler kurulabileceğini ve bu gelişmelerden hem Türkiye'nin hem de Akdenizli komşularının fayda sağlayacağını çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Doğu Akdeniz'in çoğunluğunu kendi hâkimiyetine almaya çalışan, akıl ve hukuk dışı haritalarla Türkiye'yi kışkırtan Yunanistan, Mısır ve İsrail ile ilişkilerini geliştirerek Doğu Akdeniz rezervlerinin çoğunluğuna sahip olmanın yanında enerji güzergâhını da belirlemeye çalışmaktadır. Ancak Güney Kıbrıs ve Yunanistan üzerinden geçmesi düşünülen EastMed projesinden Amerika Birleşik Devletleri desteğini çektiğini açıklamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin projeden çekilmesinin nedenlerinden bir tanesi olarak boru hattının ekonomik olarak aşırı maliyetli bulunması gösterilmektedir. Yunanistan'ın çizdiği rota, Kuzey Kıbrıs'tan geçerek Türkiye'ye ulaşan güzergâha nazaran daha uzun ve işletilmesi iktisadi olmayan bir yoldur (Acer, 2022, s.1-6). Yunanistan, Kıbrıs'ta 1964-1974 yılları arasında yaşanan Enosis girişimleri ve Türklere karşı soykırım faaliyetlerinde olduğu

gibi, bugün de Güney Kıbrıs Rum Yönetimini Doğu Akdeniz politikası bağlamında kullanmaktadır. Doğu Akdeniz'in Türkiye-Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında ihtilafı olan bölgesindeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesinin yakın gelecekte mümkün görünmemesi Yunanistan'ın çizdiği rotanın da hayata geçmesini engellemektedir. Ancak halen çıkarılmakta olan ve yeni keşiflerle rezervleri artan Mısır ve İsrail gazının Türkiye ile geliştirilmesi muhtemel projeler bağlamında Avrupa'ya iletilebilmesi ihtimali Avrupa için yeni bir kaynak teşkil edecektir.

Türkiye'nin Libya ile imzaladığı deniz alanları sınırlandırma antlaşması ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın Libya kıyılarında enerji kaynağı arama ruhsatı alması Türkiye'nin Libya üzerinden Avrupa'ya gidecek enerji kaynakları üzerinde de etkili olabileceğini göstermektedir. Türkiye, Libya'da çatışmaların durdurulması ve tüm Libya'da hâkim olacak demokratik bir yönetimin kurulabilmesi için yıllardır gayret sarf etmektedir. Bazı bölge ülkeleri dâhil Avrupalı bazı ülkelerin ve küresel güçlerin, BM'nin kabul ettiği meşru hükümetin yerine silahlı grupların Libya'da hâkimiyet kurabilmesi için iç savaşa lojistik ve maddi destek vermelerine rağmen Türkiye, Libya'nın meşru hükümetinin ayakta kalarak demokratik bir yönetimin oluşturulması için mücadele etmiştir. Türkiye'nin çabaları Libya ve Kuzey Afrika genelinde memnuniyetle karşılanmaktadır. Türkiye, Afrika genelinde yapmış olduğu ekonomik ve sosyal projelerle de ön plana çıkmakta olup özellikle Kuzey Afrika enerji kaynaklarının işletilip Avrupa'ya iletilmesi konusunda da etkin bir rol oynayabilecektir.

Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasında barış ve istikrarın sağlanması adına Türkiye'nin atmış olduğu bir başka adım da Suriye yönetimi ile temasa geçilmeye çalışılmasıdır. Türkiye'nin Suriye'den beklentisi sınır güvenliğinin sağlanması, Suriye'nin kuzeyinde PKK ve diğer terör yapılanmalarına izin verilmemesi ve Suriyeli mültecilerin evlerine dönerek güven içerisinde yaşayabilmeleridir. Suriye'de güven ve istikrarın sağlanması, aynı

zamanda Suriye topraklarından çıkarılan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınabilmesine de olanak sağlayacaktır. Yakın gelecekte Suriye'den güvenli ve istikrarlı enerji nakli gerçekleştirilecek gibi görünmese de orta vadede boru hatları aracılığıyla enerji nakli mümkün olabilir.

Türkiye, gerek birebir gerekse Türk Devletleri Teşkilatı üzerinden Hazar enerji kaynaklarına sahip Türk Devletleri ile temasını artırarak hem kendi hem de Türk Devletleri için ekonomik ve jeopolitik getirileri olan enerji koridorunu geliştirmeyi hedeflemektedir. Trans-Hazar projeleri ile Türkmen gazının ve Kazak petrolünün mevcut hatlar veya yeni hatlar üzerinden dünya pazarlarına iletilmesi hedeflenmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşıyla Avrupa'da yaşanan enerji krizinin istikrarlı ve uygun maliyetle aşılabilmesi zor görünmektedir. Avrupa'nın enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından Hazar enerji kaynakları ve nakil hatları önemli bir boyuta ulaşmıştır. Hazar enerji kaynaklarının kesintisiz bir şekilde Avrupa'ya ve dünya pazarlarına iletilebilmesi için her şeyden önce bölge ülkelerinin fikir birliğinde olmaları önemlidir. Ancak Orta Asya coğrafyasında hala etkin bir Rus nüfuzunun varlığı da unutmamalıdır. Rusya'yı Orta Asya enerji denkleminin dışında bırakmanın bu coğrafyada siyasal hareketliliğin hız kazanmasına neden olabileceğini de düşünmek gerekir. Rusya'nın da rıza gösterebileceği bir yaklaşımın, uygun zaman ve şartlar dâhilinde hayata geçirilmesi için çaba sarf etmek Türkiye, Orta Asya Türk Devletleri ve Avrupa için ortak payda da buluşmayı sağlayabilecektir.

Türkiye için alternatif fosil yakıt kaynaklarından bir tanesi de Kuzey Irak üzerinden gelmesi muhtemel doğal gaz boru hattıdır. Mart 2022'de Dubai'de gerçekleşen sanayi konulu bir konferansta, İKBY (Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi) Başbakanı Mesrur Barzani yakın dönemde Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz sevkiyatına başlayabileceklerine dair bir açıklama yapmıştır. Kuzey Irak'ın yakında önemli bir enerji merkezi olacağı ifade edilmiştir. Ancak bu açıklamadan bir ay önce Bağdat'taki Irak Yüksek Federal

Mahkemesi, IKBY'deki petrol ve gaz yasasının federal anayasaya aykırı olduğuna ve bölgeden ihraç edilen petrolden sağlanan tüm gelirlerin merkezi yönetime teslim edilmesi gerektiğine hükmetmişti (T24, 28-03-2022). 13 Mart 2022'de Erbil yakınlarına İran tarafından düzenlenen füze saldırılarının hedefinde Kuzey Irak'ta enerji altyapısının geliştirilmesi için çalışan Kuzey Iraklı bir iş adamının villası olduğu ifade edilmişti. İran saldırının hedefinin İsrail'e bir misilleme olduğunu açıklamıştı. Gelişmeler Avrupa'ya sevkiyatı söz konusu olan Kuzey Irak enerji kaynakları konusunda henüz bir mutabakatın sağlanmadığını göstermektedir. Ayrıca bölgede Türkiye'nin terörle mücadele operasyonları devam etmektedir. Bölge terörden temizlenmediği sürece enerji nakil hatları için güvenli bir güzergah da olmayacaktır. Ancak söz konusu hattın ve mevcut Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattının tam kapasite ile işler hale gelebilmesi için her şeyden önce PKK terörüyle mücadelede başarının sağlanması ve terörün tekrarlamaması konusunda Irak ve IKBY yönetimlerinin garanti vermesi gerekmektedir. Öncelikle Irak ve IKBY yönetimlerinin enerji sevkiyatında anlaşmaları gerekecektir. Irak enerji kaynakları üzerinde Türkiye ile mutabakata varılması ve Türkiye'nin enerjinin çıkarılması ve sevkiyatı konusunda aktif rol oynaması halinde, bölge siyaseti ve güvenliği üzerinde Türkiye'nin daha etkili bir konuma gelebileceğini de düşünmek gerekir. Enerjinin Türkiye üzerinden naklinin sağlanması, alternatif güzergâhlar üzerinden nakli konusunu da ortadan kaldıracaktır.

Türkiye'nin Orta Asya, İsrail, Irak ve Mısır ile enerji odaklı temasları Avrupa'nın ihtiyacı olan doğal gazın olası tedarikçilerinden olabileceği düşünülen İran'ın tepkisine neden olmaktadır. Kendisini enerji denkleminin dışında gören İran, Türkiye ile ilgili söylemlerini sertleştirmeye başlamıştır. Özellikle Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini düzeltme yolunda bir siyaset izliyor oluşu, İran'ın başta Türkiye'nin Suriye politikası ve olası Suriye operasyonu olmak üzere Türkiye'nin tezlerinin aksine olacak açıklamalar yaptığı görülmektedir. İran, Avrupa için olası önemli bir

doğal gaz tedarikçisi konumundadır. Ancak İran rejiminin insan hakları karnesinin bozuk olmasına ek olarak sokak eylemleri ile yaşanan can kayıplarının giderek artıyor oluşuna binaen İran'ın geleceğinin belirsizleşmesi, İran'ın enerji partneri olması ihtimalini azaltmaktadır. Ayrıca İran'da insan hakları ihlalleri Avrupalı aktivistlerin önemli gündem maddelerinden bir tanesidir ve bu sebeple İran'dan gaz tedarikine sıcak bakılmayabilir. İran konusundaki bir diğer handicap da Rusya ile olan yakın ilişkisidir. Gelecekte İran gazının Avrupa'ya sevkiyatının gündeme gelmesi halinde Rusya'nın özellikle kış aylarında gaz akışı miktarının azaltılması konusunda İran'ı siyasi olarak ikna edebilme ihtimali mevcuttur. Türkiye'nin yıllardır önemli miktarda İran'dan gaz tedarik ettiğini düşünecek olursak İran'ın gaz üretimi alt yapı çalışmalarının modernize edilmesi ile söz konusu olumsuzluklara rağmen şartlar olgunlaştığında, Avrupa'nın gaz ihtiyacının karşılanması konusunda İran gazından da faydalanılması ihtimali mevcuttur (Azimy, 2021, s.34-35). Ancak İran ile enerji odaklı işbirliği için öncelikle İran'ın işbirliğine açık olduğunu sadece sözleriyle değil yaptıklarıyla, lafzıyla, ruhuyla da belirtmesi gerekmektedir. İran her şeyden önce bölgede rejim ihracı politikasından vazgeçip dostça ve uzun soluklu ilişkiler kurulabilecek bir partner olabileceğini göstermelidir.

Türkiye, jeopolitik konumu ve komşu coğrafyalardaki ülkelerle geliştirmiş olduğu işbirliği dolayısıyla enerji kaynaklarına ulaşma noktasında sıkıntı yaşama ihtimali düşük olan bir ülke olarak değerlendirilebilir. Şartlar olgunlaşırsa Türkiye'nin hâlihazırda Avrupa'ya naklettiği gazın çok daha fazlasının yeni projelerle Avrupa Birliği üyesi ülkelere, sevk edilebilmesi mümkündür. Türkiye, son yıllarda kendi kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerine hız vermiş olup Batı Karadeniz açıklarında keşfetmiş olduğu doğal gaz rezervlerini kullanmaya hazırlanmaktadır. Karadeniz gazının kullanılmaya başlanması ile Türkiye'nin mevcut boru hatları üzerinden komşu coğrafyalardan aldığı gazın ihtiyaç fazlası olan kısmının da Avrupa'ya nakli

mümkün olabilecektir. Türkiye, mevcut kaynakları ve enerji nakil hatlarına ilave olası yeni nakil hattı projeleri ile Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir işlevi üstlenebilecek potansiyele sahiptir.

Sonuç

Rusya-Ukrayna savaşı üzerinden Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'yı kendine bağlama yolunda önemli bir aşama kaydetmiştir. Avrupa'ya taşınan Rus gazı önemli ölçüde azalmış olup Avrupa, gazı ve petrolü Amerika Birleşik Devletleri'nden ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli şirketlerin etkin olduğu Ortadoğu'dan almak zorunda kalacaktır. Bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri'nin her açıdan Avrupa'yı domino ettiği bir sürecin başladığını söylemek yanlış olmaz.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın düşük yoğunluklu ve uzun soluklu bir hal alması hem Rusya'yı hem de Ukrayna'ya destek veren Avrupa'yı yoracaktır. Savaş Rusya'nın kaynaklarını tüketmekle kalmayıp enerji üzerinden elde edilen karını da önemli oranda azaltacaktır. Rusya elindeki enerjiyi Çin, Türkiye, Hindistan gibi üretim merkezlerine aktararak ekonomisini ayakta tutmaya çalışacaktır. Mevcut görünüm, enerji politikaları üzerinden özelde Rusya'nın genelde Rusya-Çin ikilisinin sınırlandırılmaya çalışıldığı şeklindedir. Söz konusu yaklaşım akıllara yeni bir çevreleme politikasının uygulanmaya çalışılıp çalışılmadığını getirmektedir. Eğer böyle bir durum söz konusu ise Rusya-Ukrayna savaşı bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu enerji, kısa vadede Amerika Birleşik Devletleri merkezli şirketler üzerinden Petrol ve LNG tankerleri ile belirli oranda karşılanabilir ancak, orta ve uzun vadede Türkiye güzergahının rolü artmaktadır. Türkiye de enerjiyi kendi öz kaynaklarına (Karadeniz ve olası Akdeniz gazı da dahil) ilave olarak Hazar, İran, İsrail, Mısır, Irak ve Suriye coğrafyasından tedarik ederek kaynak zenginliği sağlayabilir. Avrupa'nın kısa vadede birkaç yıllık gaz ihtiyacının karşılanması için Türkiye'ye gelen Rus

gazının boru hatları üzerinden nakli de Avrupa'ya nefes aldıracaktır. Zira Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilebilecek olan en hazır gaz Rus gazıdır.

Türkiye'nin bir NATO üyesi ve batı ittifakının bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı Devletiyle başlayan süreçte Türkiye iktisadi, siyasi, sosyal ve askeri bağlamda Avrupa ile sürekli temas halinde olmuştur. Bu durum bir tercih meselesi olmaktan ziyade jeopolitik bir gerçekliktir. Çoğu zaman savaşlarla geçen münasebetlerimiz barış zamanlarında iktisadi ve sosyal ilişkilerle ön plana çıkmıştır. Yüzlerce yıldır inişli çıkışlı devam eden Avrupa-Türkiye ilişkileri bugün ciddi bir sınav vermektedir. Özellikle Fransa, Yunanistan ve Güney Kıbrıs merkezli gerçekleştirilen Türkiye'ye karşı hasmane politikalar ilişkilerin gerilmesine neden olmaktadır. Avrupa'nın Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle yaşadığı enerji krizinin atlatılması ve Avrupa'nın enerji tedarikinin çeşitlendirilmesi konusunda Türkiye'nin Rusya ile olan samimi ve pragmatik ilişkilerinin yanı sıra Orta Asya, Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleri ile ilişkileri de Avrupa için ciddi bir fırsattır. Ancak Avrupa Birliği karar alma mekanizmasını Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerin etkilemesi, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekte ve Türkiye'den geçecek enerji hattı girişimlerini yavaşlatmaktadır. Avrupa'nın kışı nasıl atlatacağı ve üretim endüstrisinin özellikle gaz arzının azalmasından dolayı ne kadar etkileneceği konuları Avrupa Birliği'nin Türkiye ile olan ilişkilerinde etkili olacaktır. Türkiye ve Birleşmiş Milletler'in girişimi ile açılmış olan tahıl koridorunun genişletilerek devam ettirilmesi çabaları da başarıya ulaşırsa Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri daha rasyonalist bir zemine oturarak, gelişerek devam edebilecektir. Avrupa Birliği tarafından ilişkilere kazan-kazan prensibi ile yaklaşılacak olursa, Türkiye'nin Avrupa Birliği için çok büyük bir şans ve önemli bir partner olduğu anlaşılabilir.

Kaynakça

- AA, (08-03-2022), Bakan Dönmez: Karadeniz'deki Gaz Rezervi Konutların 30 Yıl İhtiyacını Karşılacak Büyüklükte, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-donmez-karadenizdeki-gaz-rezervi-konutlarin-30-yil-ihtiyacini-karsilayacak-buyuklukte/2527411>, Erişim, 26-10-2022
- AA, (26.04.2022), Libya'da petrol üretimi Hafter'in kontrolündeki bazı tesislerin kapatılmasıyla ciddi şekilde düştü, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-petrol-uretimi-hafterin-kontrolundeki-bazi-tesislerin-kapatilmasiyla-ciddi-sekilde-dustu/2573346#:~:text=Libya%2C%2048%20milyar%20varili%20a%C5%9Fan,metrek%C3%BCp%20do%C4%9Fal%20gaz%20rezervlerine%20sahip>, Erişim, 20-09-2022
- AA, (07-01-2022), Türk Akım üzerinden iki yılda Türkiye ve Avrupa'ya 34,8 milyar metreküp gaz taşındı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkakim-uzerinden-2-yilda-turkiye-ve-avrupaya-34-8-milyar-metrekup-gaz-tasindi/2467928>, Erişim, 25-09-2022
- AA, (13-01-2022), Türkiye'de geçen 61,6 Milyar Metreküp Doğal gaz sisteme girdi, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-gecen-yil-61-6-milyar-metrekup-dogal-gaz-sisteme-girdi/2472693>, Erişim, 12-11-2022
- Acer, Yücel, EASTMED Projesinde Dönüm Noktasına mı Geliniyor?, SETA, Perspektif, Şubat 2022, Sayı 326, s.1-5
- Avrupa Birliği Başkanlığı,(15-11-2022),Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası,https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html, Erişim, 17-11-2022
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Enerji Alanında AB ve Türkiye İşbirliği, <https://www.avrupa.info.tr/tr/enerji-alaninda-ab-ve-turkiye-isbirligi-59>, Erişim, 18-11-2022
- Azimy, Ghorban, Energy Geopolitics of Iran, Anadolu Economics, 2021, 3 (1), s.19-41
- Bloomberght, (25-12-2017), IEA/Birol: ABD'nin artık Ortadoğu'ya İhtiyacı kalmadı,<https://www.bloomberght.com/enerji/haber/2081226-ieabirol-abdnin-artik-ortadoguya-ihtiyaci-kalmadi>, Erişim, 20-10-2022
- Botaş, Ham Petrol, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>, Erişim, 03-10-2022
- Botaş, Tamamlanan Önemli Projelerimiz, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tamamlanan-onemli-projelerimiz/504>, Erişim, 09-11-2022

- Dışişleri Bakanlığı, Doğu Batı Enerji Koridoru: İki tamam bir eksik,
https://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_2-tamam-1-eksik.tr.mfa, Erişim, 11-10-2022
- Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin uluslararası enerji stratejisi,
https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, Erişim, 12-10-2022
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Doğal gaz Boru Hatları,
<https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-transit-boru-hatlari>, Erişim, 22-09-2022
- Erdogdu, Erkan, Bypassing Russia: Nabucco Project and its Implications for the European Gas Security, Munich Personal RePEc Archive, 2010
- Euronews,Venezuela ile ABD petrol şirketi Chevron arasında anlaşma,
<https://tr.euronews.com/2022/11/30/venezuela-ile-abd-petrol-sirketi-chevron-arasinda-anlasma>, Erişim, 30-11-2022
- European Environment Agency, Share of energy consumption from renewable sources in Europe, 26 Oct 2022, <https://www.eea.europa.eu/ims/share-of-energy-consumption-from>, Erişim, 10-11-2022
- European Parliament, (23-06-2022), Green Deal: key to a climate-neutral and sustainable EU,
<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/priorities/climate-change/20200618STO81513/green-deal-key-to-a-climate-neutral-and-sustainable-eu>, Erişim: 20-10-2022
- Eurostat, From where do we import energy?,<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>, Erişim, 12-11-2022
- Eurostat, What do we produce in the EU?,<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2b.html?lang=en>, Erişim, 10-12-2022
- Eurostat,Where does our energy come from?,
<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2a.html?lang=en>, Erişim, 18-11-2022
- EUR Lex, European Commission,(18-5-2022), Communication From The Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483> Erişim: 18-10-2022
- Euronews, 20-10-2022, AB Liderleri Kış Öncesi Enerji Krizine Çözüm Bulmak için Toplanıyor, <https://tr.euronews.com/2022/10/20/ab->

- liderleri-kis-oncesi-enerji-krizine-cozum-bulmak-icin-toplaniyor, Erişim: 22-10-2022
- EUR-Lex, (23-11-2008), Council Directive 2008/114/EC of 8 December 2008 on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/114/oj>, Erişim, 05-11-2022
- Jones, Christopher, Foreword, Regulation and Investments in Energy Markets, Ed: Alessandro Rubino, Maria Teresa Campi Veronica Lenzi İlhan Ozturk, Academic Press, 2016, Cambridge, s.xvii
- Lambert, Laurent A., et al., Thr EU's Natural Gas Cold War and Diversification Challenges, Energy Strategy Reviews, 43, 2022
- Middelaar, Luuk Van, Avrupa: Bir Geçiş Süreci, Cev: Bilal Çölgeçen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.ıx-x
- NTV, Fransa'da kapatılan kömür santrali yeniden üretime başladı, <https://www.ntv.com.tr/dunya/fransada-kapatilan-komur-santrali-yeniden-uretime-basladi,6FPqkxAmq0y1O7pBYSWx1w>, Erişim 29-11-2022
- OPEC Annual Statistical Bulletin 2021, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/OPEC_ASB_2021.pdf, Erişim: 12-10-2022
- Tanap, Tanap Projesi, <https://www.tanap.com/tanap-projesi>, Erişim, 19-10-2022
- Bloomberht, Katar'dan Almanya'ya sıvılaştırılmış doğal gaz, <https://www.bloomberght.com/katar-dan-almanya-ya-sivilastirilmis-gaz-2320122>, Erişim, 29-11-2022
- T24, (28-03-2022), DW, <https://t24.com.tr/haber/barzani-kurdistan-enerji-merkezi-olacak,1024031>, Erişim, 22-10-2022
- US Energy Information Administration, 2022, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/pdf/eastern-mediterranean.pdf, Erişim: 13-10-2022

YENİ SİLAHLARIN TABİ TUTULMASI GEREKEN HUKUKÎLİK DENETİMİ VE OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ

*The Legal Review of Weapons and the Autonomous Weapon
Systems*

Gökhan GÜNEYSU

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi,
Kamu Hukuku Bölümü, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Eskişehir.
gguneyusu@anadolu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1754-953X

Özet

Uluslararası insancıl hukuk kuralları gereği bir silah sisteminin tasarlanması, geliştirilmesi, üretilmesi, satın alınması süreçlerinin hepsi için geçerli olacak bir denetim yükümü mevcuttur. Bu denetim ile söz konusu silahların normal ve beklenen kullanımının uluslararası hukuk kurallarına aykırılık teşkil edip etmeyeceğinin incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu denetim, otonom silah sistemleri için de hukukî bir zorunluluktur. Ancak otonom sistemlerin kendisine özgü özelliklerinden ötürü denetimin başarı potansiyelinin ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bu çalışma bu konuya hasredilmiştir. Öngörülebilirlik ve güvenilirlik gibi vasıfların eksikliği veya yokluğu nedeniyle bu denetimin istenen seviyede icrasının zorluğu çalışmanın temel önermesini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk, Uluslararası İnsancıl Hukuk, Silahların Denetimi, Otonom Silah Sistemleri.

Abstract

In accordance with the rules of international humanitarian law, there is a review obligation that will apply to processes of designing, developing, producing and purchasing any weapon systems. By virtue of this review, it is aimed to examine whether the normal and anticipated use of the said weapon will constitute a violation of international law. This review as a legal requirement happens to be applicable for autonomous weapon systems, as well. However, due to the unique characteristics of these autonomous systems, it is necessary to consider whether the review promises success, at all. This paper is devoted to this subject. The difficulty or even impossibility of performing this review at that level required by law due to the lack or absence of qualifications such as predictability and reliability constitutes the main proposition of this paper.

Keywords: *International Law, International Humanitarian Law, Arms Control, Autonomous Weapon Systems.*

Giriş

Hukukun toplumsal hayatın her yerinde olmak gibi bir iddiası mevcuttur (Özekes, 2019: 15). Hukuk, gerçek bir kişiyi doğumundan vefatına kadar takip eder ve bazı biyolojik yahut sosyolojik vakıalar ile çeşitli irade beyanlarına hukukî sonuçlar bağlar. Hukukun işaret edilen kuşatıcılığını savaşta dahi görmekteyiz. Savaş durumunda bile kullanılması öngörülen kurallar insanlık tarihi içinde geliştirilmiş, uygulanmış ve giderek teamül haline gelmiştir (Acer ve Kaya, 2017: 351; Oktay, 2012:105; Walzer, 2017: 186). Bu kurallar zaman içinde savaş alanında edinilen tecrübelerin de ışığında güncellenmiş; dönemin ihtiyaç ve kaygılarına çözüm bulacak şekilde değiştirilmiştir (Kempen ve Hillgruber, 2007: 260). Bugün için konuşursak, savaşa ilişkin uluslararası hukuk kuralları en yüksek seviyede kodifiye edilmiş uluslararası hukuk alanlarından birisidir (Aksar, 2015: 137; Güneysu, 2012: 95). Savaşın hukukuna dair çok sayıda sözleşme

özellikle 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren hukuk dünyasına kazandırılmıştır.

Günlük dilde savaş diye ifade etsek dahi silahlı çatışma terimi, uluslararası hukuk dünyasında daha çok kullanılır hale gelmiştir. Bugün için savaş veya silahlı çatışma kavramlarını kullanmamız yahut bunlardan imtina ederek başka bir terim ile güncel askerî operasyonları nitelememizin sonucu esasen değişmemektedir. İsmine taraflarca ne denilmiş olursa olsun, gerçekleştirilen operasyona ne ad verilirse verilsin, insancıl hukuk herhangi bir devlet beyanına, savaş ilanına, ultiatoma vs. ihtiyaç duyulmadan uygulanmak durumundadır. Silahlı çatışma halinde uygulama bulan hukuk bütününe ise geniş anlamda insancıl hukuk, geniş anlamda savaş hukuku yahut silahlı çatışma hukuku adını vermemiz mümkündür. Çalışmada biz bu terimleri birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanacağız. Bununla beraber murad edilen, her durumda aynı hukuk kuralları grubu olacaktır.

Geniş anlamda insancıl hukuku ise üç alt başlık altında incelemek mümkündür. Alt başlıkları dar anlamda insancıl hukuk, dar anlamda savaş hukuku ve son olarak da silah hukuku (weapons law) olarak isimlendirebiliriz.

Elinizdeki çalışmanın konusu silah hukuku içinde değerlendirilecek bir hukuk kuralının otonom silah sistemleri bağlamında uygulanmasıdır. Bu hukuk kuralı, 2 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol'ün 36. Maddesidir (Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, 1125 UNTS 3). Dolayısıyla burada normatif bir kuralın incelenmesi ve uygulamasında ortaya çıkması olası problem ve eksikliklere dikkatlerin çekilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmamız, amacının da gereği olarak bir hukuk incelemesidir. Bununla beraber meselenin

siyasal, felsefi ve etik yönleri çok sayıda tartışmayı gerekli kılmaktadır.

Zikrettiğimiz maddenin incelenmesinden önce kısaca otonom silah sistemlerinden bahsetmemiz yerinde olacaktır. Aynı şekilde otonom silahların ve sistemlerin yaratabileceği risklere de kısaca değinmek gereklidir.

1. Otonom Silah Sistemleri

Otonom silah sistemlerinin geliştirilmesi çok sayıda devletin öncelikli politika hedeflerinden birisi haline gelmiştir (van Engers, Kwik ve Zurek, 2023). Bu silah sistemleri günümüzün en çok tartışılan konularından birisi haline gelmiştir. Tartışmalar siyasetten hukuka, hukuktan etiğe çok çeşitli bağlamlarda sürdürülmektedir (Asaro, 2012: 688; Solovyeva ve Hynek, 2018: 166). Otonom silah sistemlerinin, savaş teknolojileri dünyasında yeni bir çağır açacağı şüphesizdir. Otonom silah sistemlerini geliştiren ve etkin olarak kullanabilen devletlerin lehinde müthiş bir güç asimetrisi yaratılmış olunacağını hatırd tutmak şarttır. Otonomi sahibi sistemler, silah teknolojileri aleminde “3. Dönüşüm” veya “3. Devrim” olarak nitelendirilmektedir (Özer, 2019: 251).

Otonom silahların tanımını yapmak zor bir konudur. Bu konuda farklı tanımlar çeşitli kişi ve kuruluşlarca yapılmıştır. Bununla beraber şu ana kadar herkesin üzerinde uzlaştığı bir hukukî tanımdan bahsetmek imkânsızdır (Christie, Ertan, Adomaitis, et. al. 2023; Dahlmann, Hoffberger-Pippan ve Wachs, 2021: 1; Jensen, 2020: 579). Ancak belli bazı kurumların benimsediği otonom silah sistem tanımları daha bir ağırlıkla akademide veya diplomatik teati ve görüşmelerde kullanılmaktadır. Hangi tanım benimsenirse benimsensin, otonom silahlar bağlamında birkaç hususiyet dikkat çekmektedir.

Bu hususiyetlerden birincisi, bu silah veya sistemlere sıradan bir savaş araç-gereci algısıyla yaklaşılmasının yanlış olacağıdır. Otonom silahlar üzerindeki insanî hakimiyet ve kontrol diğer

silahlar ile kıyaslanmayacak kadar azdır. Teknolojinin ilerlemesi, kullanımının artması ve buna bağlı olarak da sistemlerin daha da efektif hale getirilmesi ile bu kontrolün giderek azalacağı ve sıfıra yakınsayacağını varsaymak gerekir (Szpak, 2020: 118). Halbuki hukuk hep bir sorumlu insan kabulü ile görevini ifa etmektedir.

Aynı şekilde, mayın gibi otomatik çalışan ve fakat yalnızca tek boyutlu bir çalışma veya işleve sahip silahlar ile otonom silahların karıştırılması da bizleri yanlış sevk edecektir (Krishnan, 2021: 219). Konu ile yakından ilgili olarak, otonom silah kullanımlarının konuşlandırılmasının sonuçlarının hesaplanmasında “öngörülemezlik” olgusunu da dikkate almak yerinde olacaktır. Son husus ile kast ettiğimiz şudur ki otonom sistemler hedef tayin ve değerlendirmesini kural olarak insanî herhangi bir girdi olmadan icra edebilmektedirler. Nerede ne zaman ve hangi metotlar ile düşman personel veya eşyasına saldırı düzenleneceğine ilişkin karar alma sürecinde otonom sistemlerin az veya çok bir payı olmaktadır. Tam otonomi ile çalışan bir sistemde örneğin, “katkı” %100 seviyesindedir. Dolayısıyla, örneğin yirmi kilometre karelik bir alanda; kime, ne zaman ve nasıl saldırı icra edileceği bu sistemi aktive eden ve sahaya gönderen personel için de bir muamma olarak kalabilmektedir.

Öngörülemezlik durumu ise hukukî, idarî ve cezaî anlamda bir sorumsuzluk kapısının açılmasına neden olma potansiyelini haizdir. Buradaki riski tanımlarken dikkat etmemiz gereken husus, hukuka mündemiç akıl yürütme kalıbıdır. Hukuk muhatabı olarak, sorumlu tutulabilir insan bilincini tanımlamıştır (Scharre, 2020: 352). Hukuk kuralını anlama yeteneğini haiz bir gerçek kişinin kurallar ile bağdaşmaz eylemleri ise sorumluluk cihetine gidilmesinin yolunu açar. Ancak bir kere makinayı çalıştıran ve savaş sahasına gönderen bir askeri personelin kendisiyle direkt olarak ilişkili olmayan insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu tutulması ne kadar akla yakın bir çözüm olacaktır? Kanaatimizce büyük devletlerin otonom araçları geliştirmesinin en temel saiklerinden birisi tam da bu sorumluluk boşluğudur. Hukukun günümüz anlayışında bu

mahiyetteki bir ihlali cezalandırması zorlama yorumlar ile belki mümkün olabilir. Bizim düşüncemize göre otonom silahların kullanılmasından dolayı ortaya çıkan bir ihlalde özellikle de uluslararası ceza hukuku gereği savaş suçları bağlamında ihlal yönünde kast unsurunun eksikliği ciddi bir risk olarak karşımızda durmaktadır.

Konuyu biraz daha somutlaştırmak için bir örnek geliştirmemiz gerekmektedir. Bir silahlı çatışma esnasında koordinatlar ile belirlenmiş bir alanda görev ifası için otonom bir silahlı insansız hava aracının (SİHA) çalıştırılmasını ele alalım. Askeri personel on/off tuşu vasıtasıyla silahı aktive etmekte ve gerekli görev ve hedef tanımlarını da sisteme yükleyebilmektedir. Ancak sonrasında, otonomisi gelişmiş bir sistemin, herhangi bir insanî girdi olmadan bölgeye intikal etmesi ve bölgeyi sensörleri vasıtasıyla taramaya başlaması söz konusudur (Szipak, 2020: 119). Bu senaryoda, bölgede hareket halinde olan bir sivil otobüsü askerî personel taşıyan bir vasıta olarak tanımlayan sistem, yeni hedefine angaje olduğunda esasen bir insancıl hukuk kuralı ihlal edilmiştir. İhlal sonrası hukuk, söz konusu ihlali otomatik olarak gerçek bir şahsa veya şahıs grubuna atfetmek durumundadır. Ancak örneğimizde, hatalı vasıflandırmayı yapan askerî bir personel değildir. Bir gerçek kişi nihâî olarak saldırı emrini de vermediğinden ve hatalı vasıflandırma ve ona bağlı sonuçlarda gerçek kişiye atfedilebilir bir zihinsel süreç de mevcut değildir. Burada sorumluluktan bahsedebilmek ise bu nedenle hemen hemen imkânsız hale gelecektir. Otonom silah sistemleri aleyhine yürütülen ulusal ve uluslararası kampanyalar işte bu boşluk haline dikkat çekmek istemekte ve otonom sistemlerin yasaklanmasını talep etmektedir (Scharre, 2020: 343).

Öngörülemezlik problemi, iki mesele ile yakından ilgilidir. Bunlardan birincisi sistemin güvenilirliğidir. Güvenilirlikten anlaşılan, sistemin ilk planda öngörülen/planlanan kullanım amacına uygun çalışabilme kapasitesidir (Trumbull, 2020: 568). Bir sistemin güvenilir olup olmadığı, yani orijinal amacına uygun

çalışma kapasitesine ilişkin birtakım tahminlerde bulunmak mümkün değildir. Sistemin menşe ülkesi, kullanılan teknolojinin seviyesi gibi unsurlar ile yine yeni sistemin geliştirilmesinde kullanılan alt komponent ve silahların savaş alanında kendini ispatlamış (combat proven) ürünler olup olmaması gibi çeşitli unsurlar burada rol oynayacaktır. Son kertede güvenilirlik bağlamında, silah veya sistemlerin hukukîlik denetimi öncesinde veya sonrasında devam eden performans testlerinden hukuk denetimi yapacak kişi veya kurulların da haberdar edilmesi önemli bir mesele olarak belirginleşmektedir. Sürekli bug veren bir yazılım ile işleyen bir otonom SİHA'nın savaşan/sivil ayrımını yapacağını ümit etmek, maddenin aradığı sağlamlıkta bir denetim yapmanın önünde engeldir.

Diğer önemli mesele de sistemin öngörülebilirliğidir. Kontrollü bir ortamda görevini ifa eden (yani güvenilir bulunan) bir sistemin değişen şartlar karşısında nasıl bir performans ortaya koyacağı öngörülebilirlik ile alakalıdır (Trumbull, 2020: 568). Yukarıda işaret edilen algoritmik veya yapay zekaya dayalı karar alma mekanizmasının birden fazla opsiyon yaratabilmesine ilaveten, değişen şartlar da öngörülemez kararların sistemden çıkmasına neden olabilir. Sisli ve karanlık bir ortamda, elinde bahçe malzemesi taşıyan bir sivilin, silah taşıyan bir asker olarak algılanmayacağını şu an için herhangi bir garantisi mevcut mudur? Halbuki denetim sürecinde böyle farklı farklı şartların simüle edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, 36. maddenin bütün önemine rağmen bir sonuç garantisi veremeyeceğini de bir ihtimal olarak a priori kabul etmek makul ve yerinde bir davranış olacaktır.

2. Yeni Silahlara İlişkin Hukukî Düzenleme: Ek Protokol (1) 36. Madde

İnsancıl hukukun temel başlangıç noktalarından birisi de silahlı çatışmalar esnasında karşı tarafa verilecek zarar ve bu zarara neden olacak silahların kullanımının sınırsız olmadığı, düzenleme alanı dışında bırakılmadığıdır (Boothby, 2018: 29; Güneysu, 2014:

178; Özer, 2022: 117; Pazarcı, 2014: 585). Demek oluyor ki silahlı çatışmanın tarafları savaş anında da birtakım kısıtlar veya yasaklar altında hareket etmek durumundadırlar (Boothby, 2014: 158). Buna sınırlama ilkesi yahut insanilik ilkesi adı verilebilir. İlkenin uygulamaya yansımaları iki şekilde olmaktadır; ya özel olarak tanımlanmış silahlar ile savaş araç-gereçlerinin yasaklanması cihetine gidilmekte veya belli bazı silahların kullanılmasına sınırlamalar ve yasaklamalar getirilmektedir (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022). 1977 tarihli Ek Protokol (1) 35. Maddesi bu konudaki ilke ve teamülü kodifiye eden son hukuk metinlerinden birisidir (König, 2017: 2). Madde metni “herhangi bir silahlı çatışmada, çatışmanın taraflarının savaş yöntemleri veya savaş araçları seçme hakkı sınırsız değildir” hükmünü havidir (Yamaner et. al., 2005). Temel Kurallar başlığını içeren düzenleme ile ilke ve teamül bir kez daha teyit edilmiş, ilaveten yazılı bir yükümlülük doğurucu bir kural ihdas edilmiştir.

Temel Kuralları içeren maddeden hemen sonra, yani Protokol’ün 36. maddesi yeni silahlara ilişkin şu düzenlemeyi içermektedir (Yamaner et. al., 2005):

“Bir Yüksek Akit Taraf, yeni bir silahın, savaş aracının ya da yönteminin üzerinde çalışmalar yapması, geliştirmesi, elde etmesi ya da benimsemesi durumunda bunun kullanımının işbu Protokol ya da ilgili Yüksek Akit Tarafı bağlayan herhangi bir uluslararası hukuk kuralıyla her koşulda ya da bazı hallerde yasaklı olup olmadığını belirlemek yükümlülüğü altındadır.”

Maddenin ve maddede düzenlenmiş bulunan denetim yükümünün (Akkuş, 2022: 191) nihai amacı insancıl hukuk ile bağdaşmayan, hukukun yasakladığı silahların devletler tarafından konuşlandırılmasının engellenmesidir (Trumbull, 2020: 567). Yinelemek gerekirse, madde ile “her durumda uluslararası hukuku ihlâl edecek silahların kullanılmasını önlemek ve belli bazı

durumlarda uluslararası hukuku ihlâl edecek silah kullanımı üzerinde kısıtlamalar oluşturmaktadır” (ICRC Guide, 2006; Copeland, Liivoja & Sanders, 2022: 5).

Bu denetleme sonunda kullanımının yasaklanması gerekecek silahların başında gereksiz acılara neden olabilecek silah sistemlerini saymak gerekir. Buradaki acı vermeyi kullanımdan bağımsız değerlendirmek gerekir. Kendi özelliği gereği; bir silah, silah sistemi veya savaş araç-gereci gereksiz acılar veremekteyse, o zaman bu silah insancıl hukukun yasaklanmasını veya en azından kullanılmamasını öngördüğü bir silahtır. Bir silahın verili durumdaki kişiye bağlı ve değişken kullanımı belirleyici değildir. Bir piyade tüfeğini işkence amacıyla, gereksiz acılar vererek kullanmak da mümkündür. Ancak söz konusu silahın doğası gereği bir hukuka aykırılık mevcut değildir. Burada, her halde (normal ve beklenen kullanımı halinde) hukuka aykırı acılar verecek sistemlerin kullanımının yasaklanması amaçlanmaktadır (Boothby, 2018: 29).

Doğası gereği ayırında bulunamayan silahların kullanılması da insancıl hukuk kuralları ile yasaklanmıştır. Ad hoc kötüye kullanımlar, silahın özelliklerine ilişkin genel bir değerlendirmeye temel teşkil edemez. Yarattığı yıkıcı etkisi belli bir alana sıkıştırılamayan bir silah mesela, bu ilkeye aykırı olacaktır. Bu aykırılık tek bir kullanımın hukuka aykırılığı değildir. Burada, bir silahın normal kullanımı neticesinde doğası gereği insancıl hukuka uygun kullanılmaması söz konusudur (Boothby, 2018: 30). Ancak böyle bir tespit var ise bu silahın kullanılmasının hukuka aykırı olduğundan bahsetmek gerekir. Bununla beraber, belli bir silahın yasaklanması bu hukuka aykırılık tespitinin ötesinde bir düzenleme gerektirmektedir. Silahın üretilmesinin, satılmasının yasaklanması genellikle ayrı sözleşmeler marifetiyle gerçekleştirilmektedir.

Ek Protokol (1)'e taraf olan her devlet için bu denetlemenin icrası artık hukukî bir zorunluluk haline gelmiştir. Hatta Ek Protokol (1) dahilinde mevcut bu düzenlemenin uluslararası

yapılageliş hukuku haline geldiği dahi ciddiyetle dikkat alınması gereken bir görüşür. Eğer bu maddeyi ve maddeye mündemiç denetleme yükümünü yapılageliş hukuku kapsamında değerlendirebilirsek, bu hâlde Protokol'e taraf olmayan devletler açısından da bağlayıcılık söz konusu olacaktır. Dolayısıyla evvela düzenlemenin uluslararası hukuk kaynakları arasındaki baskın mahiyetinin ortaya çıkarılması elzemdir.

Bilindiği üzere uluslararası hukuk kaynaklarının beş grup halinde incelemekteyiz. Bu kaynakların üç tanesi hukuku oluşturan kaynaklardır. İki tanesi ise tespit edici mahiyette, ikincil kaynaklardır. Hukuk oluşturan kaynaklardan ikisi ise andlaşmalar ve yapılageliş hukuku olmaktadır. Ek Protokol (1) çok taraflı bir uluslararası hukuk andlaşmasıdır. Bu özelliği aşikâr olan metin taraflarını bağlamakta ve hukukî sonuçlar yaratmaktadır. Ancak bir yazılı andlaşmanın zaman içinde yapılageliş kuralı haline gelmesi mümkün ve gayet de gözlenmekte olan bir durumdur. Bu ikinci durumda, bir önceki paragrafta da ifade ettiğimiz gibi, o ilk metnin tarafı olmayan uluslararası hukuk kişilerinin de bu andlaşmanın hükümleri ile bağlı olması sonucuna ulaşılmaktadır. Bu noktada, metinde mevcut bulunan düzenlemenin hukuk dünyasında bir yenilik teşkil edip etmediği önemlidir. Yok eğer, daha önceden mevcut bir yapılageliş kuralı kodifiye edilmekte, yani yazılı hale gelmekteyse bu durumda zaten herhangi bir uygulama sıkıntısı bulunmamaktadır. Bu düzenleme, hem tarafları bir andlaşma hükmü olarak bağlar hem de yapılageliş kuralı olarak bağlayıcılığı ayrıca devam eder.

Düzenlemede mevcut denetleme yükümü, tamamen yeni bir kurallaşmadan kaynaklanmamaktadır. Tamamen hukuk dünyasına yabancı ve o dünyada yenilik oluşturan bir düzenleme söz konusu değildir. Bilakis önceden oluşmuş bir uygulama mevcuttur. Başka yerde de (Güneysu, 2022: 61) işaret edildiği üzere: "Henüz I. Ek Protokol yürürlüğe girmeden, ABD ve İsveç gibi bazı devletlerin bu mahiyette bir hukuka uygunluk denetimini başlattıkları ifade

edilmektedir. Yine, 1964 tarihli Shimoda Kararı ile böyle bir hukukî yükümlülüğe dikkat çekilmiştir”.

Dolayısıyla, kodifikasyondan önce başlamış olan bir temayülden bahsetmek mümkün ve esasen doğrudur. Bununla beraber, bu önceki uygulama ve temayül bir teamül statüsüne ulaşabilmiş midir? Analizimizin tam da bu noktasında hatırlatılmalıdır ki kısıtlı bir alana sıkışmış veya sınırlı sayıda devlet tarafından icra edilen bir uygulamadan uluslararası yapılageliş kuralı elde etmek her zaman mümkün değildir. İlâveten, Protokol öncesi devlet uygulamalarının da ne seviyede benzerlik gösterdiği de tespiti müşkül bir husustur. Halbuki, yapılageliş kuralının varlığı için tıpatıp aynılık şart olmasa bile, ciddi seviyede benzeşen uygulamaların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. 36. Maddenin hazırlık çalışmaları sırasında III. Komite Raportörü'nün ifadeleri de denetleme yükümünün o zamanlar için uluslararası yapılageliş kuralı haline gelmediğini ortaya koymaktadır (Commentary, 1987). Chengeta (2017: 67) hızlı bir şekilde böyle bir yapılageliş kuralı olduğunu ileri sürmektedir. Bununla beraber, atıf yaptığı Uluslararası Adalet Divanı'nın Nükleer Silahların Kullanılması veya Tehdidinin Hukukîliği Danışma Görüşü (Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226, International Court of Justice (ICJ), 8 July 1996) esasen, insancıl hukuk kurallarının kodifiye edilmesinden önceleri ortaya çıktığını belirtmekle yetinmekte ve bir takım devlet uygulamalarını hatırlatmaktadır. Ancak uygulamaların varlığı uluslararası bir kuralın oluştuğu anlamına otomatikman gelmemektedir. Kanaatimizce, ortada müstakar ve belli seviyede benzeşen bir uygulamadan bahsedebilmek kolay değildir. Bununla beraber, bir minimum olarak hukukîlik denetiminin kendisinin varlığını yapılageliş kuralı saymak da yanlış olmaz. Fakat, Ek Protokol (1)'deki düzenlemede mevcut şartlar ışığında, yalnızca denetimin varlığına dair bir kural yetersiz kalmaktadır.

Bu nedenlerle 36. maddenin, Protokol-öncesi oluşmuş bir yapılageliş kuralını sırf yazılı hale getirmeyi amaçlayan bir çabanın

ürünü olmadığını; bilakis, uluslararası düzlemde görece az gözlemlenen bir uygulamayı, çeşitli şartlarla zenginleştirerek ve geliştirerek, yaygınlaştırmayı amaçladığını rahatlıkla ileri sürebiliriz. Sözleşmeden yapılagelişe doğru bir evrilmenin varlığını kabul etmek bize daha makul görünmektedir. Şu an için bu kuralın Protokol'e taraf olmayan devletleri de bağladığı sonucu (Blake ve Imburgia, 2010: 159; Chengeta, 2017: 69) bu sözleşmeden teamüle doğru gerçekleşmiş olan dönüşüm ve gelişimden hasıl olmaktadır. Bu sonucun bir istisnası ise sürekli itiraz eden devlet konumunda bulunan aktörler olacaktır.

Madde ile silah veya silah sistemlerinin uluslararası hukuk kurallarına uygunluğunun, bu silahları kullanacak veya edinecek olan devletler tarafından kontrol edilmesi öngörülmektedir (McClelland, 2003: 398). Metnin incelenmesi halinde fark edileceği üzere, bu denetimin kapsamı geniş tutulmuştur (Chengeta, 2017: 69; Güneysu, 2022: 62). Burada kast edilen, hukukîliğin silahın silahlı çatışmalarda kullanılmasından hemen önce yahut bu kullanım esnasında denetlenmesi değildir. Bilakis, bir silahın satın alınması veya geliştirilmesi gibi gelişmelerin daha ilk hazırlık safhalarından itibaren böyle bir yükümün oluştuğu düşünülmelidir (Güneysu, 2022: 62; Chengeta, 2015, 32).

Maddede çalışmalar yapılması sürecinden itibaren gerçekleştirilmesi gereken bir hukuka uygunluk denetimi öngörülmüştür. Buradaki çalışma ifadesinden, mevcut olan bir teknolojiden silah olarak yararlanılmasına ilişkin görüş ve tasarıların ilk ortaya atıldığı/ileri sürüldüğü safhadan başlayan ve giderek prototip üretimine yol açacak tüm bilimsel ve benzeri çabaları anlamak gerekecektir (Boothby, 2015: 350). Geliştirilmesi kelimesi ise gerçekleştirilen çalışmalar sonunda silahın oluşturulması ve sonrasında da bu silahın iyileştirilmesine yönelik çabaları anlamak doğrusu olacaktır (Boothby, 2015: 350; Boothby, 2014: 169). Bir devletin uluslararası sorumluluğunun daha bu aşamalarda ortaya çıkabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceye göre; devletler bu ön-aşamalara uygun düşen hukukîlik

denetimlerini yerine getirmek konusunda gereken hassasiyeti göstermelidirler (Kotlik, 2020). Biz de bu yaklaşımı benimsemekteyiz. Gerçekten de hukukun bu safhaları kapsayacak biçimde bir denetim yükümü tanıdığı tartışmasız kabul edilecek seviyede aşikârdır. Bu yükümün ihlâli ise sorumluluk müessesesinin kapılarını açacaktır. Bu nedenle devletler daha bu ilk aşamalardan itibaren denetimlerini icra etmeye başlamalıdır.

Düzenlemede bulunan “elde etmesi ya da benimsemesi” ise bir silahın veya silah sisteminin satın alınması, satın alınması için denemesi, temellük sonrası hangi durumlarda nasıl kullanılacağına dair senaryoların hazırlanması ve giderek bir takım plan, hesap ve doktrinlerde silahın yer alması süreçlerine karşılık gelmektedir. Kısacası silahın satın alınması ve silahlı kuvvetlere kazandırılması ve kullanılması da denetlemenin gerçekleşeceği zamansal dönemin kapsamına dahil olacaktır (Boothby, 2015: 350).

Bu çalışmada otonom silah sistemlerini ve bunların denetlenmesini kendimize konu edinmiş olsak dahi 36. maddenin uygulama alanına yalnızca yüksek teknoloji ürünü silahlar ve diğer savaş araç-gereçleri girmez. Her türlü silah veya silah sistemi maddede öngörülen hukukîlik denetiminin nesnesi haline getirilmelidir (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022: 4).

Denetlenecek olan metinden anlaşılacağı üzere silah veya silah sisteminin normal kullanımıdır (Boothby, 2014: 170; McClelland, 2003: 407). Yani burada silahın mutad olarak kast edilen/öngörülen kullanımı belirleyici olacaktır (Trumbull, 2020: 567). Yoksa bir silahın sınırsız şekilde ve sonsuz sayıda senaryoda kötüye kullanılması mümkündür (Commentary, 1987). Ancak bu mahiyetteki kullanımları öngören sonsuz sayıda senaryoya göre bir denetleme yapılması bu madde tarafından öngörülmediği gibi, fiiliyatta da bu zaten imkânsızdır. Bu konuda örnek vermek gerekirse, bir piyade tüfeğinin doğası gereği bir insancıl hukuk hükmünü ihlal etmesi mümkün değildir. Bu silah gayet de insancıl hukukun ilke ve kurallarına uygun bir şekilde kullanılabilir.

Bununla birlikte, yakın tarihte Afrika ve Balkanlar'da gözlemlendiği gibi, çok sayıda savaş suçu basit piyade tüfeklerinin sivil ve savunmasız gerçek kişiler üzerinde kullanılması yoluyla işlenmiştir. Böylesi kötüye kullanım ihtimal ve senaryoları, maddenin kapsamı dışındadır. Hukukîlik denetiminin temel hedefi normal ve beklenen kullanımın değerlendirilmesidir (Ataş, 2022: 781; Dinstein, 2004: 80). Yine, madde ile araştırılması istenen, bir silahın belli bir olay bağlamındaki tekil kullanımının hukukîliği değildir. Belli bir anda ve bir silahlı çatışma devam ederken, askerî planlamacıların bazı kararlar almaları ve bunları icra etmeleri gerekebilir. Sivil nüfusun baskın olarak yaşadığı bir coğrafyaya komşu bulunan ve fakat taktik yahut stratejik açıdan çok büyük önemi haiz bir düşman binasının o verili şartlar altında bombalanıp bombalanmayacağı; eğer bombalanacaksa ne tür mühimmat kullanılması gerektiği gibi bağlama, zamana bağlı değişkenler, 36. madde vasıtasıyla yapılacak denetlemenin sonucuna etki edemez. Bu zaman ve bağlam bağımlı karar alma süreçlerinin de elbette insancıl hukukun yürütülmesi ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu ad hoc kararlarda da insancıl hukukun ilke ve kuralları uygulama bulacaktır. Ancak denetim kapsamına böyle spesifik haller dahil edilmemiştir (Trumbull, 2020: 567). Kaldı ki Protokol'e taraf olan devletlerin bu denetimi silahlı çatışmalardan önce, daha silahın geliştirilme aşamasından itibaren başlatmış olması da gerekmektedir.

Tekil olay bağımlı değerlendirme ise özünde askeri planlamacı ve karar alıcıların taktik seviyede hemen her gün icra etmesi gereken bir başka kontrol ve analiz sürecine işaret etmektedir. Bu taktik seviyedeki planlama ve icra safhasında icra edilmesi gereken kontrol 1977 tarihli Ek Protokol (1)'in 57. maddesi ile düzenlenmiştir. 57. maddenin 2. fıkrası şu hükmü içermektedir (Yamaner et. al., 218):

“Saldırılarla ilgili olarak aşağıdaki önlemler alınacaktır: a) Bir saldırı planı yapan ya da bir saldırı yapmaya karar veren kişiler:

i) Saldırılacak hedeflerin siviller ya da sivil mallar olmadığını ve özel korumaya tabi olmadığını sadece Madde 52 paragraf 2’de verilen tanım çerçevesinde askeri hedefler olduğunu ve bu Protokol hükümlerince bu yerlere saldırmanın yasak olmadığını doğrulamak için yapılabilecek her şeyi yapmalıdır.

ii) Arızı şekilde sivil can kaybı olmasını, sivillerin yaralanmasını ve sivil mallara zarar verilmesini engellemek ve her halükarda bunları en aza indirmek amacıyla, saldırı araçlarını ve yöntemlerini seçerken mümkün olan tüm önlemleri almalıdır.

...”

Bu düzenlemenin 36. madde ile benzeştiği nokta elbette nihâî olarak insancıl değerlerin korunmasıdır. Bununla beraber, daha taktik, daha değişken ve günün şartlarından etkilenen bir analizdir bu ikincisi. Bombalanması düşünülen tesisin askerî hedef olup olmadığı; askerî hedef ise orantılılık ilkesine uygun nasıl hareket edileceği gibi kararlar bu olay bağımlı, şarttan şarta değişen bir hukukîlik denetimidir ve söz konusu silahın hukuka uyarlığını değil, o silahın söz konusu verili şartlarda kullanımının hukuka uygunluğunu sağlamayı amaçlar (Homayyounnejad, 2018: 253).

Genel hukukîlik denetimi ise bir silah sisteminin hayat döngüsünün en başından itibaren icra edilmesi protokol gereği bir zorunluluk haline dönüşmüştür (McClelland, 2003: 401; Mete, 2022: 4). 36. Madde denetimi önleyici ve öğretici etkileri olması gereken bir denetimken, askerî karar alıcıların günlük analiz yapma ve buna göre saldırı emrini vermemeleri in situ bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Bir silah sisteminin hukuka uygunluğu denetlenmekteyse, o zaman hukukîliğin esas ölçütünü bizlere sunacak olan normatif çerçevenin başarılı bir şekilde çizilmesi şarttır. Burada o zaman, hangi hukuk kurallarının ölçüt teşkil edeceğini tartışmak faydalı olacaktır. Hiç şüphesiz, ilk olarak insancıl hukuk ilke ve kurallarının

denetime temel olacağını kabul etmeliyiz. Kendisi de önemli ve en güncel insancıl hukuk sözleşmelerinden olan Ek Protokol (1)'in silahlar ve silah sistemleri ile savaş araç ve metotlarına dair kurallaşmalarının bu murakabede kendilerine yer bulmaları gerekecektir. Yani, denetlemeyi icra eden devlet insancıl hukuk bağlamında taraf olduğu kuralları ve ayrıca yapılageliş mahiyetindeki insancıl kuralları birer kriter olarak kullanacaktır. Ancak ilaveten, insan hakları ölçütlerinin de göz ardı edilmeden kontrolde kullanılması faydalı olacaktır.

Daha önce de vurgulandığı gibi (Güneysu, 2022: 63) “silahların uluslararası olmayan çatışmalarda kullanılması ihtimali de mümkündür. Kanaatimizce bu senaryoda da denetimi sürdürmek hem siyasî olarak hem de hukuken doğru bir adım olacaktır. Her şeyden önce, tedarik edilmekte olan silah sisteminin hangi tür silahlı çatışma türünde uygulama bulacağını kural olarak önceden kestirmek mümkün değildir”.

İnsan hakları hukukunun rol oynaması gerektiğine ilişkin beklentimiz tam da bu nedenledir. Çünkü;

“(U)luslararası silahlı çatışmalar için geliştirilmiş veya bu tip çatışmalarda kullanılarak başarılı bulunmuş silah veya silah sistemlerinin zaman içinde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda kullanılması söz konusu olabilmektedir. İlaveten, çatışma ortamında başarı ile kullanılmış silah veya sistemlerin kolluk uygulamalarında da kullanım bulması az rastlanılan bir tecrübe değildir. Bu nedenle denetimin geniş bir perspektifle icra edilmesi gelecekteki makul ve gerçekçi bir şekilde beklenebilir kullanımlara ilişkin hukukî kurallar ışığında icra edilmesinde uluslararası toplumun menfaati söz konusu olacaktır. Bu nedenle insancıl hukukun yanı sıra insan haklarının da bu denetim kapsamında değerlendirilmesi kanaatimizce doğru olacaktır.” (Güneysu, 2022: 63).

36. maddenin ilk ve son amacı hukuka aykırı olacak silahların kullanılmasının önceden engellenmesidir (Commentary, 1987). Ancak bu mahiyetteki, yani kullanıldıklarında savaş hukukunun ihlaline neden olacak silahların devletlerin envanterlerinde bulunması problemi bu maddenin uygulama alan ve kapsamına girmemektedir. Belli tür silah ve silah sistemlerinin yasaklanması ve envanterlerden çıkarılması insancıl hukukun amaç veya konularından değildir. Bu gibi yasaklar silahsızlanma (disarmament) alanına ilişkin problemlerdir (Commentary, 1987). Sonuç olarak devletler, uluslararası kurallara aykırılık teşkil etmeyecek silahların ve diğer savaş araç-gereçlerinin kullanılmasını sağlamak yükümlülüğü altındadırlar (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022: 5). Bununla beraber, üreten ve satan devletler ile satın alan devletler arasında bu yükümlülük açısından herhangi bir fark gözetilmiş değildir (Commentary, 1987). Hatta satın alan devletler üzerinde böyle bir yükümlülüğün tespiti hukuka uyarlığın sağlanması açısından daha büyük bir başarı vaadini içerir görünmektedir. Satın alan devlet sayısı çok daha fazla olduğundan uygulamanın daha büyük bir ölçekte sağlanması söz konusu olmalıdır (Commentary, 1987).

Son olarak, bu madde ile öngörülen hukukî yükümlülük ulusal süreçlerle yerine getirilmesi gereken bir görevdir (Chengeta, 2017: 68). Kaynağı uluslararası hukuk olan ancak ulusal kamu hukuk ve idarî süreçleriyle yerine getirilmesi gerekmektedir. Burada ortaya çıkan görev ulusal seviyede icra edilecektir. Ancak ihlal halinde uluslararası sorumluluk ortaya çıkacaktır. Uluslararası hukuk açısından önemli olan kendi aradığı şartlara uygun denetimin sağlanmasıdır. Denetimin iç nizama ilişkin kısmının nasıl şekil aldığı yahut hangi hukuk kaynağı tarafından düzenlendiği gibi konular önemi haiz değildir.

36. maddenin uygulanması açısından ortada ispatlanmış bir başarı olduğundan bahsedebilmek kolay değildir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ancak biz şimdi sadece otonom silah sistemleri

bağlamında kaygı yaratabilecek hususlara dikkat çekmeyi hedeflemekteyiz.

3. Otonom Silah Sistemlerinin 36. Madde Bağlamında Neden Olacağı Pratik Sorunlar

Otonom silah sistemlerine, otonom silahlar sıklıkla denilebilmekte; iki terim birbirinin yerine kullanılmaktadır. Hiç şüphesiz bu, insancıl hukuk açısından yanlış değildir. Ancak esasen otonom silah sistemleri, sadece silah değildir. Karşıdaki düşmana veya düşmana ait askeri hedef ve mallara zarar verme yeteneğine sahip silahları da bünyesinde bulunduran, silahların kullanımını ise otonom karar alma süreçlerine entegre etmiş, bu süreçleri de otonomi veya yapay zekâ yoluyla çalıştıran ve çevrenin gözlemlenmesinde yüksek sensor teknolojisinden yararlanan yüksek teknoloji ürünü savaş araç ve gereçleridir.

Otonom silah sistemlerinin savaş alanında sağladığı somut avantajlar mevcuttur (Sassòli, 2019: 522). Düşman ile olan mesafenin arttırılması bunlardan birisidir. Böylelikle düşmanın size zarar vermesinin önüne geçilmiş olunacaktır veya an azından bu zarar azaltılacaktır. Bu otonom sistemlere sahip devletler için olumlu bir asimetridir. Bununla beraber, yalnızca bu mesafenin varlığı söz konusu savaş araç-gerecini hukuka aykırı hale getirmemektedir (Boothby, 2018: 29). Bu sistemlerin sağladığı bir diğer avantaj da zarar verici askerî eylemlerin muhatabının bir yanda biyolojik varlıklar diğer yanda ise yeniden üretilebilir makineler olmasıdır. Dolayısıyla savaşları başlatma ve devam ettirmenin insanî ve dolayısıyla siyasî bedellerinde bir düşme söz konusu olacaktır. Bu belli bazı devletlerin saldırganlıklarının artmasına neden olabilecektir, dolayısıyla bir jus ad bellum problemidir. Saldırganlığı özendirmek bir silah sisteminin veya silahın verimliliği ile yakından ilgilidir. Ancak başarılı bir silah geliştirilmesi de otomatikman hukuka aykırılık sonucunu vermez. Bizim için önemli olan sistemin insancıl kurallara uygun olarak konuşlanabilmesidir. Bu var ise, yani silah -diğer hususların yanı

sıra- doğası gereği ayırında bulunarak kullanılabilir. 36. madde bağlamında hukuka uygun ilan edilebilir.

Bir otonom silah sisteminin kullandığı silahlar değişebilir, daha önce bomba-atar kullanan bir otonom SİHA sonraları roket atacak şekilde geliştirilebilir veya ayarlanabilir. Kanaatimizce 36. madde gereği icra edilecek hukukîlik denetiminde olası tüm alternatifler inceleme kapsamına alınmalıdır. Sırf böylesi bir yorumun benimsenmesi bile denetimin kapsam, masraf ve süresini birkaç katına çıkarabilir. Yine, daha önce kullanılmayan silahların entegrasyonunun sağlandığı her durumda yeniden hukukîlik denetiminin icrası hukukî bir zorunluluktur (McClelland, 2003: 404). Bununla demek istediğimiz daha önce öngörülmemiş bir silah konfigürasyonu yeni bir denetimi tetiklemelidir.

Yukarıda silahların normal kullanımından bahsedilmiş, denetim konusunun bu normal kullanım olacağına işaret edilmiştir. Özellikle yapay öğrenme yoluyla gelişimine devam edecek bir yapay zekâ temelli sistemin normal kullanımını önceden bilmek ve buna göre bir denetimde bulunmak ne kadar olasıdır? Öngörülemezlik, yapay öğrenme ve yapay zekanın doğasından kaynaklanan somut bir risktir. Öngörülemezlik sistemlerin doğasına ilişkin olduğundan herhangi bir arızılık söz konusu değildir. Arızılık riskinden söz edildiğinde işaret edilen esasen güvenilirlik meselesidir. Güvenilirlik, öngörülemezlikten başka mahiyette bir risk kaynağıdır. Güvenilirlikte bozulma, randımsız/hatalı fonksiyon icrası gibi riskler söz konusudur. Esasen bu yol kazaları da otonom silah sistemleri bağlamında dikkat edilmesi gereken büyük risklerdendir. Burada kast ettiğimiz şudur, 36. madde denetimi kapsamına arızalar, kazalar vs. girmemektedir. Ancak şu da var ki otonom sistemler bağlamında böylesi kazalar direkt olarak cezaî sorumsuzluk kapısını açmaktadır. Ortada kast veya taksirinden dolayı sorumluluğu cihetine gidilecek biyolojik bir varlık bulunmayacaktır. Bu, hukuk kültürünün aşına olduğu bir problem asla değildir. Böylesi bir problemi klasik sorumluluk anlayışıyla aşmak bize neredeyse imkânsız görünmektedir.

Bir başka problem ise otonom silah sistemlerinin kaotik çatışma hallerinde kullanım bulacağı gerçeği ile yakından ilgilidir. Bu gerçek otonom sistemlerin hazırlanması, geliştirilmesi ve hatta denetiminde dahi birtakım problemler anlamına gelmektedir. Bu zayıflığa kırılgenlik (brittleness) adı verilmektedir. Kırılgen otonom sistemler ister askerî ister sivil kullanımda olsun, basit, az-değişkenli veya izole ortamlarda; önceden sıkı sıkıya belirlenmiş sabit parametrelere göre çalıştıkları müddetçe sıkıntısız görevlerini icra edebilmektedir. Ancak değişkenlerin aynı anda istikrarsızlaştığı, bilinmeyen şartlarda görev icrasının gerekli olduğu hallerde otonom silah sisteminin başarılı değerlendirmeler yapabilmesi hiç de kolay olmayacaktır.

Analitik değerlendirmelerde genel olarak belli bazı şartların sırayla ama çoğu zaman teker teker değiştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Yağışlı veya karanlık bir ortam rahatlıkla simüle edilebilmektedir. Ancak savaş kaotik bir durumdur. Havanın örneğin yalnızca karanlık veya yağışlı olması gibi bir sözleşmeye göre icra edilen bir şey değildir. Bilakis, bu değişkenleri kendisi lehine kullanabilen taraf avantajlı bir konuma geçebilmektedir. Neticede, öngörülemez faktörlerin savaşların neticesine etki ettiği gözlemlenmektedir. Bu faktörler savaşın belirleyici unsurlarından birisidir. Bu kaotik yapıda görev icra edecek otonom silah sisteminin ne seviyede ve ne kadar gerçekçi bir şekilde denetleneceği bizce bir muammadır. Bu muammanın varlığı bile esasen bu silah sistemlerinin geliştirilmesi, üretilmesi ve satılması konusunda bizde ciddi kaygılara neden olmaktadır. Yağışlı ve karanlık bir havada, her yerde ağır bir orman tabakasının olduğu bir coğrafyada, şimdiye kadar sadece laboratuvar ortamında denenmiş bir sisteme güvenmek en hafif tabiriyle ciddi bir kumar olarak değerlendirilmelidir. Bu son tespit otonom sistemler bağlamında 36. maddenin yarar sağlama kapasitesinin çok düşük olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, genel olarak insancıl kurallar otonom sistemlere başarılı bir şekilde tatbik edilebilir mi emin değiliz. Başka mahiyette silah ve sistemler düşünülerek

hazırlanmış insancıl kuralların otonom sistemlere tatbik kabiliyetinin etraflıca incelenmesinde büyük fayda vardır. Şu anki düşüncemiz bu konuda temkinli olmamız gerektiği yönündedir.

Sonuç

Yeni geliştirilen silah ve diğer savaş araç-gereçlerinin denetiminin yapılması bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir. Çalışmamızda hukukîlik denetimi kriterlerinin yalnızca insancıl hukuk kuralları ile kısıtlı olmadığını, bunun yanı sıra insan hakları kurallarının da bu değerlendirmeye temel teşkil edebileceğini ortaya koymuş durumdayız. Yine, önemli bir tespit olarak hatırlatmalıyız ki silahların mutad kullanımları denetime tabi tutulmalıdır. Mutad kullanımı neticesinde hukuk kurallarını ihlal edecek silahların silahlı çatışmalarda kullanılmaması gerekmektedir. Burada iki mesele önem kazanmaktadır. İlk olarak 36. madde bir silahsızlanma veya yasaklama maddesi olarak görülemez. Amacı kullanımın yasaklanmasıdır. Dolayısıyla yasaklanması gereken bir silahtan bahsediyorsak bu yasağın ayrı bir sözleşme hükmü ile tesis edilmesi gerekecektir. Son olarak, bir silahın kötüye kullanım yoluyla savaş suçu işlenmesinde kullanılması mümkün olabilir. Kötüye kullanım bu maddenin uygulama alanına girmez. Madde ile silahın veya silah sisteminin doğasına ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirmede ise silahın normal kullanımı belirleyicidir.

Hukukîlik denetimi meselesi otonom sistemlere gelince içinden çıkılması zor bir problematiğe dönüşmektedir. Otonom silahların mutad kullanımının önceden ve tamamen öngörülmesi mümkün değildir, özellikle de yapay öğrenme ile kendisini geliştirecek sistemlerde. Aynı şekilde, tanımlı gereği çeşitli değişkenleri otonom olarak algılayacak ve hesaplamasına katacak bir silahın yahut sistemin bu yeterliliğini laboratuvar ortamında, yani steril olan ve değişkenler üzerinde az oynama yapılabilecek ortamlarda test etmek imkânsızdır.

Bu nedenle söz konusu düzenlemenin otonom sistemler bağlamında başarı elde etmesi ve uluslararası hukuka savaş zamanında da uyulmasını sağlaması pek gerçekçi bir beklenti olarak görülmemelidir. Kanaatimizce, otonom silah sistemleri, konvansiyonel uluslararası hukuk metot ve kuralları ile düzenlenebilecek bir konu değildir. Bu sistemlerin hukuka uyarlık ve cezaî sorumluluk gibi hassas konularda yaratacağı büyük riskler söz konusudur. İnsancıl bakış açısı ile bu silah sistemlerinin bir sözleşme yoluyla yasaklanması en doğru tercih gibi görünmektedir. Realist bakış açısı ise bir yasak konusunda iyimser olmamayı salıklamaktadır. Görülen o ki otonom sistemlerin geliştirilmesi yarışı hızlanarak devam edecektir.

Kaynakça

- Acer, Y., İ. Kaya (2017). Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8. Baskı.
- Akkuş, B. (2022). Uluslararası İnsancıl Hukukun İnsandılaştırılması: Otonom Silah Sistemlerinin Uluslararası İnsancıl Hukuk Üzerindeki Potansiyel Etkisi Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 24 (2): 174-196. DOI: 10.54627/gcd.1112457.
- Aksar, Y. (2015). Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk – II. Cilt, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı.
- Asaro, P. (2012). On Banning Autonomous Weapon Systems: Human Rights, Automation, and The Dehumanization of Lethal Decision-Making. *Int' l Rev. of the Red Cross*, 94: 687-709.
- Ataş, İ. (2022). Otonom Silah Sistemlerinin İnsancıl Hukukun Temel İlkelerine Uygunluğunun Sağlanmasında Anlamlı İnsan Kontrolünün Etkisi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1): 767-809. DOI: 10.32957/hacettepehdf.1003551.
- Blake, D., J. Imburgia, (2010). Bloodless Weapons? The Need to Conduct Legal Reviews of Certain Capabilities and the Implications of Defining Them as Weapons. *Air Force Law Review*, Vol. 66: 157-203.

- Boothby W. H. (2018). Dehumanization: Is There a Legal Problem Under Article 36?. in Wolff H.v. H., R. Frau & T. Singer (eds.) Dehumanization of Warfare: Legal Implications of New Weapon Technologies, Springer Verlag: 21-52.
- Boothby, W. H. (2014). Conflict Law: The Influence of New Weapons Technology, Human Rights and Emerging Actors, The Hague: T.M.C. Asser Press.
- Boothby, W. H. (2015). Weapons under the Law of Military Operations. In: Gill TD, Fleck D (eds) The Handbook of the International Law of Military Operations, 2nd edn. Oxford University Press, Oxford: 332-353.
- Chengeta, T. (2015). The Challenges of Increased Autonomy in Weapon Systems: In Search of an Appropriate Legal Solution, University of Pretoria, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Chengeta, T. (2017). Are autonomous weapon systems the subject of Article 36 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions?. UC Davis Journal of International Law and Policy, Vol. 23(1): 65-99.
- Christie, E.H., Ertan, A., Adomaitis, L. et al. (2023). Regulating lethal autonomous weapon systems: exploring the challenges of explainability and traceability. AI Ethics.
- Commentary (1987). ICRC Database, Treaties, States Parties and Commentaries, Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977.
- Copeland D., R. Liivoja, L. Sanders, (2022). The Utility of Weapons Reviews in Addressing Concerns Raised by Autonomous Weapon Systems. Journal of Conflict and Security Law: 1-32.
- Dahlmann A., E. Hoffberger-Pippan, L. Wachs. (2021). Autonome Waffensysteme und menschliche Kontrolle: Konsens über das Konzept, Unklarheit über die Operationalisierung. SWP-Aktuell, Nr. 31.
- Dinstein, Y. (2004). The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict, New York: Cambridge University Press.
- Güneysu, G. (2012). Askeri Gerekliklik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk. Ankara Barosu Dergisi, (4): 91-108.
- Güneysu, G. (2014). Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güneysu, G. (2022). Otonom Silah Sistemleri: Bir Uluslararası Hukuk İncelemesi, Eskişehir: Nisan Kitabevi.

- Homayyounnejad, M. (2018). Lethal Autonomous Weapon Systems Under the Law of Armed Conflict, King"s College London, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ICJ (1996). Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports.
- ICRC (2006). A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measure to implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977. International Review of The Red Cross, Vol. 94, Number 864: 931-956.
- Jensen, E. T. (2020). Autonomy and Precautions in the Law of Armed Conflict. International Law Studies, Vol. 96: 576-602.
- Kalshoven, F. (1987). Constraints on the Waging of War. International Committee of the Red Cross, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Kempen, B., C. Hillgruber. (2007). Völkerrecht, Verlag C.H. Beck, Schriftenreihe der Juristischen Schulung, Band 182.
- Kotlik, M. (2020). Reviewing Legal Weapons Review: is it possible to verify compliance?. EJIL:Talk.
- König, L. (2017). Autonome Waffensysteme und das Humanitaere Völkerrecht. IFAR Fact Sheet: 1-8.
- Krishnan, A. (2021). Enforced Transparency: A Solution to Autonomous Weapons as Potentially Uncontrollable Weapons Similar to Bioweapons. In: Jai Galliot, Duncan McIntosh, and Jens David Ohlin (eds.), Lethal Autonomous Weapons: Re-Examining the Law and Ethics of Robotic Warfare, Oxford: Oxford University Press: 219-236.
- McClelland, J. (2003). The review of weapons in accordance with Article 36 of Additional Protocol I. International Review of the Red Cross, 85(850): 397-420. DOI:10.1017/S0035336100115229.
- Mete, M. D. (2022). New Weapons and Old Law: Can International Humanitarian Law Treaties Deal Adequately with Modern Technologies?. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 4(1): 1-11. DOI: 10.51524/uhusbad.940298A.
- Oktay, C. (2012). Modern Toplumlarda Savaş ve Barış. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özekes, M. (2019). Temel Hukuk Bilgisi. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 10. Baskı.
- Özer, A. (2019). Savaşlarda Üçüncü Devrim: Otonom Silah Sistemleri ve İnsancıl Hukuk. Security of the Future (Geleceğin Güvenliği). İstanbul: TASAM Yayınları: 251-270.

- Özer, A. (2022). *Silahlandırılmış Yapay Zeka: Otonom Silah Sistemleri ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Pazarıcı, H. (2014). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, 1125 U.N.T.S., 3.
- Sassòli, M. (2019). *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Scharre, P. (2020). *İnsansız Ordular: Katil Robotlar, Otonom Silahlar ve Makine Savaşları*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Solovyeva A. and Hynek N. (2018). Going Beyond the “Killer Robots” Debate: Six Dilemmas Autonomous Weapon Systems Raise. *Central European Journal of International and Security Studies*. 12(3): 166–208.
- Szpak, A. (2020). Legality of Use and Challenges of New Technologies in Warfare - the Use of Autonomous Weapons in Contemporary or Future Wars. *European Review*, Vol. 28: 118-131.
- Trumbull, C. P. (2020). Autonomous Weapons: How Existing Law Can Regulate Future Weapons. *Emory International Law Review*. Vol. 34: 533-594.
- van Engers, T., Kwik, J. & Zurek, T. (2023). Model of a Military Autonomous Device Following International Humanitarian Law. *Ethics and Information Technology*, 25(1).
- Walzer, A. (2017). *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlakî Bir Tez*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Yamaner, M. B.; et. al. 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. Sayı 42.

ÇINARALTI DERGİSİNDE TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

The Idea of Turkism in Çınaraltı Journal

Selda ASLAN

Bilim Uzmanı, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane.
seldaaslan25@icloud.com
ORCID: 0000-0001-7821-359X

Özet

Bu çalışma 1941-1948 yılları arasında faaliyetini sürdüren Çınaraltı dergisinin fikri yönünü ele almaktadır. Bilindiği üzere dergiler yayımlandıkları dönemin özelliklerini yansıtmakta ve döneminin siyasi, kültürel olaylarına tanıklık etmektedir. Çınaraltı dergisinin yayımlandığı yıllarda da Türkiye’de ideolojik kutuplaşmalar görülmeye başlamış ve bu durum dergi alanına yansımıştır. Dergi alanında bu hareketliliğin yaşandığı yıllarda Çınaraltı dergisi de Türkçülük fikrini kitlelere ulaştırma ve benimsetme amacı ile yayın hayatını devam ettirmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ilk kısmında derginin fikri faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci kısmında ise Çınaraltı dergisinin yayımlanmış olduğu fikri makaleler doğrultusunda derginin Türkçülük anlayışı incelenmiştir. Böylelikle çalışmada derginin orijinal sayıları incelenerek nitel araştırma yöntemi kapsamında metin analizi tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çınaraltı Dergisi, Milliyetçilik, Türkçülük.

Abstract

This study deals with the intellectual aspect of Çınaraltı magazine, which was active between 1941 and 1948. As is known, magazines reflect the characteristics of the period in which they are published and bear witness to the political and cultural events of the period. During the years when Çınaraltı magazine was published, ideological polarization began to be observed in Turkey and this situation was reflected in the magazine field. In the years when this activity was taking place in the field of magazines, Çınaraltı magazine continued its publishing life with the aim of conveying and adopting the idea of Turkism to the masses. Therefore, in the first part of the study, the intellectual activities of the magazine are discussed. In the second part, in line with the intellectual articles published by Çınaraltı, the journal's understanding of Turkism is analyzed. Thus, in the study, the original issues of the magazine were examined and text analysis technique was used within the scope of qualitative research method.

Keywords: *Journal of Çınaraltı, Nationalism, Turkism.*

Giriş

1940'lı dönemler Türk siyasal hayatında pek çok canlılığın görüldüğü dönemlerdir. Bu yıllarda İkinci Dünya savaşının tesiriyle ve Türkiye'nin savaş politikası neticesinde çeşitli görüşlerin savunulduğu pek çok mecmua ve gazete yayımlanmıştır (Tonga, 2012). Çınaraltı mecmuası da bu dönemde, İkinci Dünya Savaşı'nın olduğu yıllarda, Türkçülük fikrini benimseyen bir dergi olarak yayın hayatını sürdürmüştür.

Çınaraltı dergisi 9 Ağustos 1941 yılında yayın hayatına başlamıştır. Dergi Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon önderliğinde kurulmuştur. Yayın hayatında üç dönem görülen derginin ilk dönem başyazarı ve derginin kurucusu Orhan Seyfi Orhon'dur. Döneminin Türkçü fikir ve sanat mecmuasıdır. Türkçülüğü benimsemiş ve Türkçülüğün Türkiye Devleti için en uygun düşünce sistemi olduğunu savunmuşlardır. Bu doğrultuda

komünizm gibi ideolojilerin insanlar üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin önlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yazarları arasında Yusuf Ziya Ortaç, Hüseyin Nihal Atsız, Hüsnü Emir Erkilet, Orhan Seyfi Orhon ve Peyami Safa gibi önemli aydınların olduğu dergi makale, şiir, roman, hikâye ve biyografi türünde yazılar yayımlamıştır. Çınaraltı mecmuası İkinci Dünya Savaşı ve komünizm gibi konuları da yazılarında işleyerek ılımlı tavrı ile Türkçülük ideolojisinden sapmadan yayın faaliyetini 9 Haziran 1948 tarihine kadar sürdürmüştür (Kaynar, 2019)

Dergiye Çınaraltı isminin verilmesinde Ziya Gökalp'in Küçük mecmua da yayımlamış olduğu, Türk kültürünü ve medeniyetini incelediği bir yazı olan "Çınaraltı" adlı makalesi etkili olmuştur. İsmi belirlerken büyük Türkçü düşünür Ziya Gökalp'ten esinlenen Çınaraltı dergisi, bir diğer Türkçü düşünür olan Gaspıralı İsmail Bey'in Dilde, Fikirde, İşte Birlik ülküsünü de dergiye slogan kabul etmiştir. "Çınaraltı, bu iki mühim Türkçünün fikirlerinden hareketle "dil birliğinin" Türkçülük programının ilk aşaması olduğu kabul edilmiş ve mecmuada yayınlanan pek çok makalede de dil ve kültür birliğinden sonra fikir birliğinin son aşamada da "iş birliğinin" oluşacağı savunulmuştur" (Tonga, 2012).

"Çınaraltı yayımlandığı süre zarfında geçmişin ve dönemin sosyal, edebi, tarihi konularına ağırlık veren ve devrinde oldukça ses getiren dergilerden biridir" (Özlük, 2010) Yayın hayatını belirli aralıklarla devam ettiren Çınaraltı dergisi üç devrede incelenebilir. İlk devresi 9 Ağustos 1941- 15 Ağustos 1944 tarihleri, ikinci devresi 26 Ağustos 1944- 16 Eylül 1944 tarihleri, üçüncü devresi ise 17 Mart 1948- 9 Haziran 1948 tarihleri arasındadır. Dergi ilk devresinde 146 sayı ve 6 cilt halinde, ikinci devresinde 4 sayı ve 1 cilt halinde, son devresinde ise 11 sayı ve cilt verilmeden yayımlanır.

Derginin ilk devresinde başyazar ve yayın müdürü Orhan Seyfi Orhon'dur. Derginin bu devresinde 34.sayısından sonra yayın faaliyeti geçici olarak iki ay durur ve 35.sayısı iki ay sonra

yayımlanır. Bu sayılar arasındaki aksilik için derginin geçici olarak kapatıldığına ancak sonrasında yayımlanmasına yeniden izin verildiği belirtilir (Çınaraltı, 1942a). 29 Mayıs 1943 tarihli nüshadan sonra neşredilen 89, 90, 95, 103, 104, 105, 106. sayılar tarihsiz olarak verilir. 130. sayısında dergi ideolojisinden ayrılmadan fikir, sanat ve aktüalite de bazı yenilikler yapacağını açıklamıştır (Çınaraltı, 1944a).

Çınaraltı dergisi 15 Temmuz 1944 tarihinde kapandıktan 40 gün sonra 26 Ağustos 1944'de tekrar yayına başlamıştır. İkinci dönem diye nitelendirdiğimiz 26 Ağustos-16 Eylül 1944 tarihlerinde dergi gazete görünümü almıştır. Bu dönemde sadece 4 sayı yayımlanan dergi sadece şekil olarak değişmiştir. Yazar kadrosu, idarehanesi, içeriği yine birinci dönem ile aynıdır (Çınaraltı, 1944b).

Dergiyi son döneminde Yusuf Ziya Ortaç teslim almıştır. Yayın müdürü ise Adnan Tahir Güntan'dır. 17 Mart 1948- 9 Haziran 1948 tarihleri arasında görülen bu dönemde mecmua içerik olarak diğer iki dönemle aynıdır. Yeniden dergi görünümü almıştır ve 16 nüsha halinde yayımlanmıştır (Çınaraltı, 1948a).

Bu devrede her haftanın çarşamba günü yayımlanan dergi haftalık yayımlanırken 12 Mayıs 1948 tarihli 9. sayısında derginin artık Yusuf Ziya Ortaç'ın seyahati dolayısıyla iki haftada bir yayımlanacağı açıklanmıştır (Çınaraltı, 1948b). Böylelikle bu dönemde sadece 11 sayı yayımlanarak yayın hayatından ayrılmıştır.

Çınaraltı mecmuası yayımlanmış olduğu dönemde diğer mecmualara nazaran zengin içeriği ile dikkat çekmektedir. Mecmuada çeşitli konuların işlendiği makaleler ile beraber hikâye, şiir, roman, eleştiri, röportaj, anket, tarih ve çeviri gibi birçok alanda birçok yazı kaleme alındığı görülmektedir.

Çınaraltı dergisi Türkçülük konusunda okuyucusunu bilgilendirmek istediği için makale türündeki yazılara ağırlık vermiştir. Mecmuada yayın hayatı boyunca Türkçülük, Türk sanatları, milliyetçilik, Türk kültürü, edebiyat, tarih, şiir, roman,

öykü, kültür, dil, din, mimari, eleştiri, müzik, kitap, güzel sanatlar, tiyatro, sağlık, iktisat, psikoloji, sanayi ve eğitim gibi pek çok konularda makaleler neşredildiği görülmektedir. Mecmuada makaleleri yayımlanan başlıca yazarlar; Yusuf Ziya Ortaç, Hüseyin Nihal Atsız, Hüsnü Hüseyin Emir Erkilet, Al Temur Kılıç, Hüseyin Namık Orkun, Mustafa Hakkı Akansel, Ali Fuad Şener, Peyami Safa, Nebi Buharalı, Orhan Seyfi Orhon, Nejdet Sançar, Şakir Ülkütaşır, Sedat Çetintaş'dır.

Çınaraltı dergisi, her hafta 16 sayfalık nüshalar halinde yayımlanmıştır. Yayımlandığı dönemde Türkçülük idealini benimsemiştir. Yayın hayatı süresince Türkçülük idealinden ayrılmamıştır. Yayın politikasını da bu ideal üzerine oturtarak Haftalık Türkçü Fikir ve Sanat Mecmuası olarak nitelendirilmiştir (Tonga, 2005) 9 Haziran 1948 tarihine kadar belirli aralıklarla yayın hayatını devam ettirmiş ve toplam 161 sayı ile fikir ve edebiyat dünyasında ki yerini almıştır.

1. Derginin Fikri Faaliyetleri

Çınaraltı dergisi İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllarda yayın faaliyetini sürdürmüştür. Bu dönemde savaşın etkisiyle yaşanan ekonomik ve siyasi bunalımların yanı sıra Türkiye'de ideolojik kutuplaşmalar görülmüştür. Bu ideolojik kutuplaşmalar edebiyat ve dergi alanına da yansımış ve bu dönemde kendi fikirlerini kitlelere ulaştırma amacı ile pek çok dergi yayın hayatına başlamıştır. Dergi alanında bu hareketliliğin yaşandığı yıllarda Çınaraltı mecmuası da Türkçülük ideolojisinden yana tavrını koymuştur. Türkçülük idealini kitlelere benimsetmeyi hedeflemiştir. Mecmuanın ilk sayısında yayımlanan Orhan Seyfi Orhon'a ait İdeal isimli başmakale derginin çıkış amacı ve fikri açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu makale de Orhan Seyfi Orhon Türk milletinin eksiğinin bir ideal yokluğu olduğunu ve bu idealin Türk milletini cesur ve hareketli yapacağını, Türklüğü hatırlatacağını vurgulamıştır (Orhon, 1941a).

Derginin sahibi Orhan Seyfi Orhon'un yayımlanmış olduğu bu başmakalesinde ideal eksikliğini belirterek, ideali tanımlaması ve derginin ilk sayısının ilk makalesi olması sebebiyle bu makalenin bize derginin çıkış amacı hakkında ipuçları verdiği gözlemlenmektedir. Bu hususta derginin amacının Türk milletine bir ideal aşılama ve ideal yokluğundan kurtarma olduğu söylenebilir.

Dergi kadrosuna göre bir milletin yaşayabilmesi için mutlak suretle bir ideale bütün benlikleriyle sarılmış olmaları gerekir. Bu ideal ise dergi halkına göre Türkçülüktür. Çünkü Türkçülük fikrinin Türk milletinin milli bünyesine en uygun düşünce sistemi olduğunu ve bu fikrin programlaşması ile diğer tehlike arz eden sol düşüncenin zararlarının azaltılabileceğini savunurlar.

Dergide temel amaç Türkçülük ve milliyetçilik fikirlerini halka öğretmek, tanıtmak ve benimsetmektir. Bu doğrultuda milli konuları makalelerinde sık sık işlemişlerdir. Milli şuur, milli birlik ve beraberliğe, milli kültüre sahip çıkarak kendi benliğimizi kaybetmemeyi hedeflemişlerdir.

Çınaraltına göre Türkçülük, Türklüğe ait ne varsa tamamını benimsemek olduğundan dergi makalelerinde Türk tarihi, Türk coğrafyası, Türk gelenek ve görenekleri, Türk ahlakı ve Türk evlerini konu etmişlerdir. Özellikle Türk tarihi ile ilgili konulara dergide büyük önem verilmiştir. Dergi, tarihini bilmeyen bir neslin geleceğini göremeyeceğini savunur. Ahmet Nejdet Sançar bununla ilgili makalesinde Türk tarihinin yurt sevgisi, askerlik ve kahramanlık gibi meziyetleri Türk milletine meziyetlerin en önemlisi olarak gösterdiğini açıklamıştır. "Bu meziyetlerden başka bir millet için mühim bir kuvvet kaynağı daha vardır ki o da dündür" (Sançar, 1941) ifadelerine yer vermiştir.

Dergiler yayımlandıkları dönemde halkın gözü, kulağı olma adına halkı bilgilendirme görevleri söz konusudur. "Çınaraltı dergisi de halkın gözü, kulağı olma deyimine hedef kitle olarak gençliği seçen bir dergidir" (Durmuş, 2013) Dergi kadrosuna göre bu ülkü

ve ideali yaşatacak, devam ettirecek olan gençliktir. Bu yüzden dergide sürekli olarak gençliğe seslenilmiştir. Derginin 8. sayısında Al Temur Kılıç “Genç Irkdaşlara” isimli makalesinde gençlere asrımız birçok ideolojilerle, fikir cereyanları ile doludur. Bunların arasında hakikate, ananelere ve tekamüle müsait olanlar olduğu gibi hayali olanlarında mevcut olduğunu dile getirmiştir. Her insanın bunlardan birine bağlanmaya mecbur olduğunu fakat dikkat etmesi gereken hususun bağlandıkları idealin hakikatten uzaklaştırılmaması gerektiğidir. “Ne zaman hayatı, hakikati olduğu gibi kabul eder ve kendini bunlara uydurursan muvaffak olacağına emin olabilirsiniz” (Kılıç, 1941a) ifadeleri ile seslenerek gençlerin zararlı bir ideoloji peşinde koşup veyahut ideal karmaşası içinde kalmasını engellemeyi amaçlamıştır. Çünkü dergi kadrosunun da tehlike gördüğü durumlardan birisi de gençlerin savaş sebebiyle ideal yokluğu yaşayıp benliğini bilememe durumudur. Türkiye’nin milliyetçilik fikrini benimseyen, aynı ideale sahip, eğitilmiş, Türk ahlakını, gelenek ve göreneklerini bilen gençliğe ihtiyacı olduğunu savunurlar. Bu doğrultuda Çınaraltı dergisi yazılarında sık sık gençliğe seslenerek diğer bir zararlı neşriyat diye nitelendirdikleri solcu propaganda yapan dergi ve gazetelere karşı uyarma çabaları görülmektedir.

Çınaraltı dergisinde dönemin en çok tartışılan konularından biri olan dil meselesine de ait birçok yazı yayımlanmıştır. Dil birliğini savunan Çınaraltı dergisi dilin güzelleşmesi, temizlenmesi ve gelişmesi hedeflerinin birbiriyle paralel şekilde yürütülmesini ve dildeki temizlik işleminin dilin güzelliğini bozmaması gerektiğini savunmuşlardır. Dergi fikriyatı gereği Türk birliği, kültür birliği gibi birçok birlikten bahsettiği gibi dil birliği konusunu da ele almıştır. Çınaraltı’na göre bir millete benliğini öğreten, yalnız bir duygu veren, düşündüren, ruhi varlığını doyuran, milleti bir biçimde ve birbirine eşit yapan, fertlerini birbirine sınıksız bağlayan yüksek mefhumların hepsine kültür denir. Kültürün başında ise dil gelir. İlk harsı ve milliyet duygusunu dil ile elde ederiz. Dil bir millette ne

kadar sağlam olursa o millette milli ruh ve milli şuur kemale erişir (Buharalı, 1941).

Bütün bu bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere Türk milletine milli bir ideal benimsetmek derginin amacı olmuştur. Bu doğrultuda dergi kadrosuna göre en uygun milli ideal Türkçülük idealidir ve Türk milletini bu ideal etrafında birleştirmeyi görev edinmiştir.

2. Çınaraltı Dergisindeki Yazılarda Türkçülük Anlayışı

Çınaraltı dergisi Türkçülük fikrini kitlelere benimsetmeyi hedefleyen bir dergi olması münasebetiyle Türkçülük konusunu birçok makalede ele almıştır. “Türkçülük ve milliyetçilik” (Erkilet, 1941a) isimli makale de Türkçülüğün tanımı yapılmıştır. Makaleye göre Türkçülük, Türk ile ilgili her şeyi sevmek ve Türk’e ait ne varsa hepsi hakkında bilgi sahibi olmaktır. Türkler ayrı coğrafyada yaşasalar dahi bütün Türkler tek bir millet ve Türkçe şive ve lehçesi ile tek ve ulu bir dil olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Türkçülüğün bakış açısı Türk’ün ayrımı yapılmadan Türk milletini bütün ufukları ile kavramaya çalışmak olmuştur. Milliyetçi bir Türk’ün hadiselerle bakış açısı ancak Türk duygusu, Türk siyaseti ve Türk menfaati bakımından olmalıdır. Bu hususta Türkçülük ve milliyetçiliğin hiçbir farkının olmadığı aynı gaye ve amaç olduğu belirtilmiştir.

“Türkçülük, Milliyetçilik” (Erkilet, 1942a) isimli makalede Türkçülük ve milliyetçilik ilişkisi ele alınmıştır. Bu hususta milletin kuvvetinin birlik ve beraberlikten doğacağı savunulmuş, birliğin temeli ise milli şuur olarak gösterilmiştir. Türk için milliyetçiliğin Türkçülükten ibaret olduğu ifade edilmiştir. Türkçülük, milliyetçilikle eşit olarak gösterilmiştir.

“Türkçülük Nedir?” (Çınaraltı, 1942b) isimli makalede milliyetçilik hars ve dil birliği şeklinde tanımlanmıştır. Türkçülük ise milliyetçiliğin bir diğer anlatım biçimi olarak vurgulanmıştır. Milliyetçilik, kuvveti kanda ve soyda bulunan bir mücadele olarak,

Türkçülük ise milliyetperverliğin iş sahası olarak ifade edilmiştir. Türk ırkını en yüksek seviyeye çıkarmak görev olarak kabul edilmiştir. Türk ırkını yükseltme görevini ise milliyetçinin düşünüp, Türkçünün yapacağı vurgulanmıştır. Bu hususta Türkçülük ve milliyetçilik aynı gaye ve iddiaya ulaşan tek yol olarak değerlendirilmiştir.

“Türkçülük: Ütopyamızın İdeolojisi” (Kılıç, 1941b) isimli makalede Türklerin gayesinin bir hayal memleketi değil bir hakikat memleketi olduğu vurgulanmıştır. Türk kendi zamanı için günü gününe yaşamaz. Bu yüzden Türk için mevzu bahis olan şeyin şahsi rahat değil ırkın refahı ve istikbalidir. Türk ırkını en yüksek ve en büyük zaferlere götürmektir. Türkçülüğün ancak bu kelimelerle hulasa edilebileceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda Türkçülüğün, Türklerin birleşmesini ve kurtulmasını amaçladığını, Türk dilinin Türkleşmesini, adet ve geleneklerin muhafazasını ve maziye bağlılığını istediğini ve Türkçülüğün feragat ve fedakârlık ideali olduğunu, Türkçülükte fert yok cemiyet var, hak yok vazife var, ifadeleri ile dile getirerek Türklerin her şeyden evvel ırklarını yükseltmek için çalışmaları suretiyle parlak bir istikbale malik olacaklarını vurgulanmıştır.

“Türkçülük ve İdeal” (Çınaraltı, 1941a) isimli makalede bir ideale sahip olmayan yalnız günlük yaşama kaygısı ile uğraşan milletlerin bugünkü badireden yarına hür ve salim çıkamayacağını bu yüzden milletlerin var olabilmesi için kesinlikle bir ideale sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bir ideale inanmış milletlerin zaferi olacağını ve Türkiye'nin milli bünyesine en iyi uyabilecek idealin Türkçülük olduğu dile getirilmiştir.

“Türkçülük, Vatanperverlik” (Orhon, 1941c) isimli makalede derginin gayesinin Türk gençliğine milli benliğini duyurmak, milli birliği genişletmek ve kuvvetlendirmekten ibaret olduğunu, milletlerde ayırım yapmanın Türkçülük ve milliyetçilikle telif edilemeyeceği vurgulanmıştır. Vatanperverlik ile Türkçülüğü birbirine karıştırmamak gerektiği dile getirilmiştir. Şöyle ki

makaleye göre, vatanperver yaşadığı memleketin tabiiyetine bağlanan, onun vazifelerine sadık kalan kişidir. Mutlaka Türk olması icap etmez. Yahudi, Rum, Ermeni vatanperver gibi. Türkçülük ise Türk olmak, Türk milletine bağlanmak, Türkün menfaatlerini her şeyden üstün tutmaktır. Türkçülük ve milliyetçilik anlayışlarının bu yönde olduğu vurgulanmıştır.

“Milliyetçilik Neden Lazımdır” (Erkilet, 1942b) isimli makalede milliyetçiliğin öneminden bahsedilmiştir. Makalede emperyalizmin bir milletin diğer başka bir millete tahakkümü olduğu ve emperyalist ve solcuların milletler üzerinde tahakküm yolunda oldukları belirtilmiştir. Milliyetçiliğin gayesinin ise soy, kan, dil, tarih, gelenek, adet ve kültür bağlarının manen ve maddeten birleştirdiği ve bir milletin muhtelif kısımları esir ise kurtarmak olduğu yani yabancı milletlere, yabancı topraklara tahakküm ve tasallut olmadığı dile getirilmiştir.

Bu doğrultuda makalede milletler için iki yol olduğu ifade edilmiştir. Emperyalist istilaların veya ideoloji sellerinin önünde süpürülüp yok olmak, bütün mukaddes varlık ve emellerini kaybetmek, milli duygu ve şuursuz, esir bir mahluklar kalabalığı teşkil etmeye evvelden rıza göstermek birinci yol olarak gösterilmiştir. Bunlara karşılık ikinci yolun ise şerefli bir millet olarak var olmayı tercih etmek olduğu ifade edilmiştir. Birinci yolu kendiliğinden istemek için bir insanın memleketinde yaşadığı millettten olmayarak tamamı ile yabancı duygular beslemesi gerektiği ifade edilerek birinci yol eleştirilmiştir. İkinci yolun ise milliyetçiliğin doğru ve şerefli yolu olduğu dile getirilmiştir. Makalede milliyetçinin gözünün hiçbir kimsenin ne toprak ne mal ne de varlığında olmadığı ve milliyetçiliğin öz dileğinin kendi milletini tek bir milli bayrak altında birleşmiş görmekten ibaret olduğu, milliyetçiliğinde bu yüzden lazım olduğu dile getirilmiştir.

“Milliyetçiliğe Kimler ve Niçin Muhalefet Ederler” (Erkilet, 1941b) isimli makalede milliyetçiliğin, toplumu ve toplum menfaatini önemseddiği için her türlü çıkarlara, zıt düşünce ve

isteklere fırsat vermediğini, topluma zarar getirebilecek hiçbir şahsi hak ve ayrıcalık tanımadığı dile getirilmiştir. Bu sebeple ayrı menfaat ve emel güden bilhassa yabancı unsurlara vasita olan kişilerin milliyetçilikle uyuşmadığını hatta bu gibi kimseler için yıkılması ve bertaraf edilmesi gereken ilk müessesenin milliyetçilik olduğu vurgulanmıştır.

Makalede Kozmopolitlik ve beynelmilelciliğin amaçlarına varmak için insancılık ve barış propagandalarının arkasına sığındıklarını ve bu kişiler için bir millet telakkisi olmadığından ilk işlerinin milliyetçiliğe kastetmek olduğu vurgulanmıştır. Milliyetçilik ve kozmopolit arasında hiçbir ortak noktanın bulunmadığı ifade edilmiştir.

“Yaratıcı Fikir” (Orhon, 1942a) isimli makalede Türkçülük ideolojisinin yenilikçi ve inkılapçı bir fikir olduğu dile getirilmiştir. Türkçülük fikrinin asla yenilik aleyhtarı olmadığını, inkılapçı, yaratıcı ve yapıcı bir fikir olduğunu ve bu fikrinde ancak ahlaklı, şuurlu ve mefkure sahibi kişilerde var olabileceği ifade edilmiştir.

“Türkçülük, İnkılapçı Bir Fikirdir” (Orhon, 1943) isimli makalede Türkçülüğün, inkılapçı bir fikir olduğu ve bir milletin yaşaması, gelişmesi için gereken inkılapçı düşüncelerinde ancak Türkçülük ülküsüne sahip bir kafadan çıkabileceği savunulmuştur. Türk inkılabının asıl mihverinin Türkçülük olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında kalan yeniliklerin, Türk milli bünyesine zarar vereceği ifade edilmiştir. Ayrıca makalede Türkçülüğün inkılapçı bir fikir olduğuna delil olarak da inkılap adımlarının genellikle Türkçüler tarafından gelmiş olması gösterilmiştir.

“Her Tehlikeye Karşı” (Orhon, 1941b) isimli makalede Türk inkılabının yeni kıymetler yaratırken bir diğer taraftan da bir takım fikir boşlukları bıraktığı üzerinde durulmuştur. İnkılabın bütün genişliği ile bir felsefesi yapılamadığı vurgulanarak gençlerin bu inkılaplar içinde sadece medeniyet adı altında konfor, rahat ve müreffeh hayat istğine dikkat çekilmiştir. Bütün bunların geleceğe korkusuz yaklaşabilmenin cesaretini veremeyeceğini, tehlikeli

fikirlerin kolaylıkla Türkiye'ye girebileceğini, bu yüzden fikre karşı koymak için fikir silahı gerektiği vurgulanmıştır. Bu fikrinde tam bir inanışla Türkçülükten başka bir şey olamayacağı savunulmuştur.

“Türk Kendine Dön” (Çınaraltı, 1941b) isimli makalede milliyet fikri açıklanarak Türklerin bazı alanlarda kendi öz benliklerine dönüp sahip çıkması gerektiği vurgulanmıştır. Makale de milliyet fikri; yüksek benlik fikri, orijinal oluş fikri, öz kültür fikri, kendine inanma fikri, kendine güvenme fikri, kendine yetme fikri, kendini başkasından aşağı görmeme fikri, tarihi varlığına güvenme, en yüksek ahlak fikri olarak açıklanmıştır. Sonrasında bir milletin kendini başkalarından aşağı görmesini ve yabancıların ahlakını, zevkini, hayat anlayışını kendininkinden üstün bulmanın millet adına layık görülmeyle terbiyede, edebiyatta, mimaride, ahlakta ve felsefede Türk kendi özüne dön çağırısı yapılmıştır. Milliyet şuurunun üstünlük şuru olduğu ve bir milletin ayrı bir kültür vazifesi olduğuna inandığı gün yeniden doğacağı vurgulanmıştır.

“Türk'ün İstikbali” (Seyfeddin, 1942) isimli makalede istikbali en güzel millet Türk milleti olarak nitelendirilmiş ve bu sebepleri ile açıklanmıştır. Sebepler arasında, dilin tek yani Türkçe olması, Turanda büyüklüğü ve çokluğu oluşturması ve aralarında başka büyük milletlerin olmaması, milli kuvvetlerinin tükenmemesi, topluluk halinde yaşamaları ve dilde, fikirde, işte birlik olmaları gösterilmiştir.

“Türkçülüğümüze Dair” (Korkut, 1948) isimli makalede Türkçülüğün çağdaş bir milliyetçilik olduğu ve Türk olan bir kişinin Türk milliyetçisi olduğu vurgulanmıştır. Makalede Türk milliyetçiliğinin bir şahsi dava veya parti politikası gütmeyeceği belirtilerek kutsal bir dava olduğu dile getirilmiştir. Türkçülüğün bireysel menfaat uğruna kullanılmasına izin verilmeyeceği söylenmiş, Türkçülüğe zarar vermeye çalışan ideolojilerin de önüne geçileceği belirtilmiştir.

“Bir Millet Nasıl Gençleşir” (Akansel, 1943) isimli makalede Türk ırkı nasıl gençleştirilebilir sorusuna cevap verilmiştir. Türk milletini

gençleştirmek için bilgi ve teknikle donatılmış, ahlaklı, ülkü ve iman dolu bir Türk gençliği yetiştirilmesi gerektiği fakat böyle bir gençliğin kendi kendine yetişmeyeceğini bu yolu büyüklerinin göstermesi gerektiği dile getirilmiştir. Böylesine imanlı, ülkülü, yüksek seciyeli, temiz ahlaklı ve yüksek kültür sahibi gençlerin yetişmesiyle Türk'ün yeniden doğuşunun gerçekleşeceği vurgulanmıştır.

“Çocuklarımızın Terbiyesi” (Erkilet, 1941c) isimli makalede Türk çocuklarını yalnızca hayat ve iş insanı olarak yetiştirme fikrinin milli terbiye amacı gütmeyeceğini çünkü bu tarzdaki bir terbiye ve tahsil hedefinin çocukları daha ziyade menfaatçiliğe ve bencillığe götüreceği ifade edilmiştir. Makaleye göre hayat, menfaat ve iş adamı olarak yetiştirilen gençlerin hayatında ahlak mefhumu ve taassubunun yer edinmesi de pek güç ve nadirdir. Bir Türk genci ne kadar tahsilli ve bilgili olursa olsun, onun milletine fayda getiren yarayan bir adam olabilmesi için milli şuur sahibi olması lazımdır. Yoksa kazanılan umumi ve teknik bilgiler temelsiz süsler halinde sırtıtmaya mahkumdur. Velhasıl evde, mektepte ve dışarıda çocuklara milli ideal, milli şuur, milli terbiye ve milli tahsil vermeye çalışmak her Türk için borçtur. Türk çocuğu ve Türk genci her şeyden evvel milli benliğini bulmalı ve bir Türk olarak düşünmeyi öğrenmelidir.

“Milli Tesanüt” (Erkilet, 1941d) isimli makalede bir milletin tesanütle yaşayacağı, tesanüt sayesinde kuvvetlenip gelişeceği ve tesanütünü kaybeden bir milletin dağılmaya mahkûm olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda milli tesanütü kuvvetlendirmek için onun temelleri olan milli duyguyu, milli ahlakı ve milli ideali daima geliştirmek gerektiği milli şuur, milli ahlak ve milli vazifesi olmayan milletlerde milli tesanütü aramanın imkânsız olduğu gibi bu milletlerin geleceğinden de şüphe edileceği dile getirilmiştir. Makalede Ziya Gökalp'in milli tesanütü kuvvetlendirmek için her şeyden evvel vatani ahlakı yükseltmek lazım geldiği fikri ifade edilerek Türkçü düşünürün vatani ahlaktan kastının milli mefkurelerden, milli vazifelerden mürekkep olan bir ahlak şekli

olduğunu buna da tereddütsüz milli ahlak denildiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda milli tesanütün birinci temeli sayılan milli ahlakın şartının kendi milletini sevmek ve mukaddes tanımak olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak milli ahlakın emrettiği şekilde milliyeti, milleti, millettaşları ve vatan ve millet adına kendilerini hizmete verenleri sevmek ve saymak vazifesini milli ahlak ve seciyeleri doğrultusunda yapmanın milli tesanütün direğini oluşturduğu ve canlandırdığı dile getirilmiştir.

“Milli Ananeler” (Sançar, 1943) isimli makalede milli geleneklerin, milleti ayakta tuttuğu ve milli şuuru uyanık bulundurduğu üzerinde durulmuştur. Milli bilinci oluşmuş toplumlari parçalamanın imkânsız olduğu gibi milli geleneklerini unutmayan toplumların da milli bilinçten uzak kalmalarının o derece imkânsız olduğu vurgulanmıştır. Makalede milli ananelerine bağlı milletlerin milli şuur ve benliklerine de bağlı kalacağını ve daima ayakta kalacağı ifade edilmiştir.

“Milli Bir Ülkünün Hayati Ehemmiyeti” (Akansel, 1941) isimli makalede ülkü, yurdun yükselmesi, kuvvetli olması, terakki etme gayesi olarak tanımlanmıştır. Milli ülküsüz bir milletin yaşayamayacağı vurgulanarak halkın tamamının ülkü sahibi olması gerektiği bilhassa memleketin yüksek okumuş kısmında devletin idare bölümünde, yüksek rütbeli subaylarda ülkünün bulunmasının mecburi olduğu dile getirilmiştir.

“Türkçülük ve Din” (Orhon, 1942b) isimli makalede Türkçülük ve din ilişkisi üzerinde durulmuştur. Makaleye göre hakiki bir Türkçü olmanın bir diğer sonucu da samimi Müslüman olmaktır. Çünkü Türk milletinin Müslüman olduğu ifade edilerek bir milletin mukaddesatına bağlananların, o milletin en mukaddes saydığı din duygusuna karşı hissiz ve kayıtsız kalmalarının imkânsız olduğu belirtilmiştir. Hem Türkçü hem dinsiz olmak büyük bir zıtlık oluşturur. Milliyeti vücuda getiren unsurların hepsine din karıştığı, Türk mimarisini seyrederken, Türk edebiyatını okurken, Türk tarihini tetkik ederken hasılı maddi ve manevi bütün hayat da din

duygusundan uzak kalınamayacağı ifade edilmiştir. Din duygusunun, Türkçülüğün dayandığı kuvvetlerin başında geldiği vurgulanmıştır.

“Türkçülük ve Emperyalizm” (Şahingiray, 1943) isimli makalede Türkçülük fikrinin emperyalizme her zaman karşı olduğu dile getirilmiştir. Milliyetçilik ve hürriyet fikirleri tüm uluslar arasında yaygın olduğu için emperyalizmin uzun sürmeyeceği dile getirilmiştir. Türkçülerin dileğinin milletlere hürriyet olduğu, Türkçülerin emperyalist olmadıklarını emperyalistlerle sürekli mücadele ettiğini, Türkçülerin cihan tarihinin tekamülünde milliyet prensibi olduğunu ve bu yüzden emperyalizmin karşısında olduğu ifade edilmiştir.

“Türkçülük ve Türkiyecilik” (Gökalp, 1943) isimli makale Ziya Gökalp’in Yeni mecmuada yayımlanmış olduğu makaledir. Bu makale Çınaraltı dergisinde olduğu gibi yayımlanmıştır. Makale de Türkiye kelimesinin devletimizin ismi, Türk kelimesinin de milletimizin adı olduğu dile getirilmiştir. Ziya Gökalp, “tabiiyetim itibari ile Türkiyeliyim harsım itibari ile de Türküm” sözlerine yer vererek bu iki cereyan arasında müşterek noktalar olduğunu ancak mahiyetleri bakımından ayrı olduğunu vurgulamıştır. Makalede Türkçülerin, Türkiye ile beraber Türklüğü düşünenler olduğu dile getirilmiştir. Türkçülüğün birinci işinin devlet, ümmet, millet kavramlarının farklarını ortaya koymak olduğu, devlet tabiiyette, ümmet dinde, millet harsta müşterek olan fertlerin mecmuu olarak ifade edilmiştir. Makalede bu doğrultuda milletin hududunun ne devletin ne ümmetin ne de ırkın hudutlarıyla mahdut olmadığı milletin harsı bir zümreden ibaret olduğu vurgulanmıştır. Harsında zahir alametlerinin din ve lisan olduğu dile getirilerek milletimizin Türkçe konuşan Müslümanlardan mürekkep olduğu sonucuna varılmıştır. Makale de Türkçülüğün, milletin tarifini “bizim gibi Türkçe konuşan, bizim gibi Müslüman olanlar olarak yaptığında” bu tarife uyanları Türk milletine dahil ettiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Ziya Gökalp makalede muhtelif Türk şubelerinin birbirinden uzak olduğu için yazı lisanları ve edebiyatlarının

müşterek olmadığını dile getirerek o halde her şeyden evvel, İstanbul'da halk tarafından konuşulan Türkçeyi ve bu Türkçeye istinaden teşekkül edebilecek edebiyatı bütün Türk şubelerine kabul ettirmek lazım geldiğini işte Türkçülüğün birinci merhalesi olan Harsı Türkçülüğün bu maksada vusul olduğu dile getirilmiştir.

“Türkçülük Programı” (Erkilet, 1942c) adlı makalede Türkçülük fikri içinde dilin önemi ele alınmıştır. Makalede o dönem için sadece Türkiye Türklerinin hür ve müstakil olduğu diğer Türk yurtlarının yabancıların tahakküm ve nüfuzu altında olduğu belirtilmiştir. Ancak bu durumun yalnız Türkiye Türklerinin milli şuura sahip olup diğer Türklerin gaflet ve delalet uykusunda olduğu anlamına gelmediği açıklanmıştır. Tam tersine Rumeli Türklerinden Çin ve Mançuri Türklerine varıncaya kadar bütün Türklerde milliyet duygularının yarım çağa yakın bir zamandan beri uyanmış ve filiz vererek kökleştiği belirtilmiştir.

Makalenin devamında Gaspıralı İsmail Bey'in Kırım'da çıkardığı Tercüman gazetesinin 50. Sayısındaki “milletin terakkisi ve istikbali için her şeyden evvel fikir lazımdır. Fikir uyanmadan terakki etmek imkansızdır. On beş yıl evvel kendi evinin dışını göremeyen fikir bugün umumi halini ve umumi işlerini düşünmekle meşguldür. En büyük terakkimiz de bu olsa gerekir” yazısı yayımlanarak Kırım Türklerinde fikir yani milli şuurun en geç 1895'de başladığı belirtilerek Türk yurtlarında milliyet şuurunun on dokuzuncu asrın sonu ile yirminci asrın başına tesadüf ettiği dile getirilmiştir.

Makalede Türk yurtlarında milliyetçilik fikir ve duygularının önce mahalli ve kabilevi olarak başladığını sonra büyük Türk ideal ve fikir önderlerinin iştiraki ile umumileşerek birliğe doğru gittiği dile getirilmiştir. Mahalli ve kabilevi milliyetçiliğin tekamülünün ırki ve kavmi milliyetçilik olduğu ve buna da Türkçülük denildiğini Türkçülüğün, milliyetçiliğin ikinci mütakamil şekil ve sahasını teşkil ettiği ifade edilmiştir. Milli şuur ve vicdan duygusunun Türklerin tek bir millet olduklarına samimi bir iman ve kanaat beslemekle

hakiki bir dava hükmünü alacağını, bu davanın ise hedefi, gayesi ve programı olması gerektiği vurgulanmıştır.

Makalede Gaspıralı İsmail Bey'in Türklüğün programını "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" suretiyle kurduğu ve Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" kitabında Lisani Türkçülüğü en başa aldığı örnek gösterilerek bunların dil meselesinin önemini gösterdiği ifade edilmiştir. Dünyada mevcut bütün Türklerin yazı dilleri birleştirilir, aynı kültür sayesinde de fikirleri toplanırsa onların iş birliklerinin artık kendiliğinden temin edileceği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Türk birliğini kolaylaştıracak unsurların dil ve kültür birliği olduğu vurgulanmıştır. Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtarıldığı zaman dil birliğinin oluşacağı vurgulanmıştır.

"Türkçülük Programında Dil Meselesi" (Erkilet, 1942d) isimli makalede dil birliği incelenmiştir. Makalede Türkçeyi ana dili olarak konuşan 70 milyon Türk'ün bulunduğu ve bu Türk ulusunun Balkan yarımadasından Çin'e, Mançuri'ye, Sibiry'a'dan Suriye'ye, Irak, İran ve Hindistan içlerine kadar yayılı olduğu belirtilerek türlü coğrafi semtlerin kendilerine has lehçe ve ağız kullandıkları ifade edilmiştir. Makalede Türk düşmanlarının bu durumdan faydalandığını bu yüzden Türk milletine hükmetmek için Türk'ü daima ayırmaya, kabileleştirmeye çalıştığını ve hükümler altındaki Türklere Türk ismini yasak ederek kabile isimlerine önem verdikleri dile getirilmiştir. Bu hususun Türklere Türklüğünü unutturarak Türklüğü parçalama gayesi güttüğü dile getirilmiştir.

Makalede her Türk'ün farklı lehçe ve ağıza hürmetin bir esas teşkil ettiğini belirtilerek Türkçülük programında dil birliğini temin etmenin icap ettiğini vurgulanmıştır. Makaleye göre her Türk kendi semtinin lehçe ve şivesini konuşmada muhafaza etmekle beraber bütün Türklerin müşterek tek bir dil kullanması gerekir. Fakat bu okuma ve yazma dilinin konuşulan lehçeler arasında uçurumlar açmak demek olmadığını bilakis bir milletin müşterek okuma ve yazma dili halkın sözlerine yaklaşma mecburiyetinde olduğu bu

dilin ancak bu sayede milli hüviyetini koruyarak gelişeceği belirtilmiştir.

Makalede devletin, bütün Türk illerinde kullanılan söz, ıstılah ve ifadeler doğrultusunda büyük bir sözlük oluşturması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Bu sözlüğün müşterek Türk dilini kurabilecek yegâne anıt olacağı ifade edilerek bu sözlüğün eski ve yeni bütün Türk lehçelerini ve kelimelerini ihtiva etmesi gerektiğini ve her kelimenin her semte göre değişebilecek olan anlamları ile telaffuz ve farklarını tespit etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak böyle bir sözlüğün müşterek tahsil Türk dilinin kurulmasında en sağlam temel olabileceği ifade edilmiştir.

“Türkçülüğün Amentü’sü Şu Olmalıdır” (Orhon, 1941d) isimli makalede Türk milletine inanmak, onu tarih boyunca sevmek, geleneklerini kendi gelenekleri, adetlerini kendi adetleri, mukaddesatını kendi mukaddesatı, ahlakını kendi ahlakı, zevkini kendi zevki saymak, sevinç ve kederlerini benimsemek, Türk köylüsünün çarığına varana kadar hiçbir şeyini ondan ayrı görmemek, ona hükmetmeye, üstün olmaya değil, ona hizmet etmeye onun gizli dileklerini sezmeye çalışmak, her şeyi Türkçülüğün isteği ve faydası bakımından düşünmek sonra da bütün bunlara karşılık da manevi bir hazdan, bir iç ferahlığından başka şöhret, servet, mevki gibi hiç bir şey beklememek Türkçülüğün Amentü’sü olarak sayılmıştır. Makalede bunları yapmayanların Türkçülüğünden şüphe edileceğini, bir Manastırlıya Arnavut, Azeri’ye Acem, Kırmılıya Tatar, Kazanlıya Moğol diyenin tam bir Türkçü olmadığını gelenekleri, adetleri, mukaddesatı, ahlakı, zevkimizi beğenmedikleri için değiştirmeye kalkanlarında Türkçü sayılmadıkları dile getirilmiştir.

Makalede bir Türkçünün memleket meselelerinde hiçbir şeyi soyut ve şahsi düşünemeyeceğini, milli menfaat bakımından iyi ve kötü görebileceğini bu gibi meselelerde şahsi menfaatlerini gözetenden Türkçülüğünden şüphe edileceği ifade edilmiştir. Son olarak makalede bir refaha ulaşmış adamın artık hayat tarzını

beğenmemesi, biraz bilgi edinenlerin Türk kültürüne yan bakması, inkılapları hayatının bir tekamülü değil yıkılışı sanması, başkalarına göre ahlakını, zevkini, adetlerini değiştirmesi gibi davranışta bulunan insanların Türkçülük duygusuna yabancı kalmalarından kaynaklı olduğu ifade edilmiştir.

İncelenen makaleler doğrultusunda Çınaraltı dergisi yazılarında genellikle Türkçülüğün tanımı ve Türkçülüğün amacı üzerinde durmuştur. Makalelerde ilk olarak Türk milletine bir ideal aşılama arzusu görülür. Çünkü idealsiz bir milletin yaşayamayacağı, yok olmaya mahkûm olduğu ifade edilmiştir. Dergi dönemin zararlı neşriyat olarak tabir ettiği yayın organlarından dolayı birçok fikirlerin meydana çıktığını ve insanların birçok fikirler arasında ideal yokluğu ve tehlikeli fikirlere kapılma korkusu yaşadığını belirtmiştir. Bu doğrultuda yazılarında sık sık fikre karşı koymak için fikir silahı gerektiği yalnız sahip olacağımız fikrin bizi Türk adet ve geleneklerinden uzaklaşturmaması gerektiği işlenmiştir. Bu hususta derginin gayesi Türk milletine milli benliğini duyurmak, milli birliği genişletmek ve kuvvetlendirmek olduğundan yazılarında sık sık Türkçülük fikri ele alınmıştır.

Makalelerde Türkçülük, Türk ile ilgili olan her şeyi bilmek, öğrenmek, sevmek ve ilgilenmek olarak açıklanmıştır. Derginin Türkçülük anlayışında Türk tarihi, Türk adet ve gelenekleri önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Türkçü bir kişinin adet ve geleneklerini koruması gerektiği, kendi öz tarihini bilmesi gerektiği kısacası Türklüğe dair ne varsa hepsini benimsemesi gerektiği vurgulanmış ve ancak bu hususta bir Türkçünün olaylara bakış açısının bireysel menfaat gözetmeden Türk duygusu, Türk siyaseti ve Türk menfaati bakımından olacağı belirtilmiştir. Yazılarda sık sık Türkçülükte her şeyin Türk milleti için olduğu vurgulanmıştır.

Makalelerde Türkler ayrı coğrafyalarda yaşasalar dahi bütün Türklerin tek bir millet olduğu vurgusu yapılmıştır. Türkiye ve Türkiye hudutları dışında milyonlarca Türk yaşadığı ve Türkiye hudutları dışında ki Türklerin yok sayılmasının doğru olmadığı

belirtilerek hiçbir Türkçünün hariç Türk ülkelerini Türkiye'ye ilhak tasavvurunda olmadığı, Türkçülerin bu ülkeler hakkındaki tek temennisinin bunların müstakil devletler halini alarak tam bağımsızlık altında yaşamları olduğu dile getirilmiştir.

Bazı makalelerde Türkçülük dil üzerinden açıklanmıştır. Türkçenin şive ve lehçeleri ile tek ve ulu bir dil olduğu, yabancı dillerin tesirinden kurtarılması gerektiği ve saf bir Türkçe oluşturularak Türk dünyasında dil birliğinin sağlanması gerektiği hatta bu hususta hükümetin ortak büyük bir sözlük oluşturulabileceği konuları işlenmiştir.

Dergi yazılarının genelinde milletin harsı bir zümreden oluştuğu vurgulanarak Harsın yani kültürün alametleri lisan ve din olarak gösterilmiştir. Bundan dolayı Türk milletinin Türkçe konuşan Müslümanlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Türkçülüğün milletin tanımını yapınca bizim gibi Türkçe konuşan ve Müslüman olanları Türk milletine dahil ettiği dile getirilerek bu hususta yine dil birliğinin önemi vurgulanmıştır. Harsı Türkçülüğün dil birliği maksadını taşıdığı ifade edilerek Kültürel Türkçülük anlayışı üzerinde durulmuştur.

Makalelerde millet ve milliyetçilik tanımı üzerinde durularak, milliyetçiliğin gayesi konuları işlenmiştir. Öncelikle millet; dil, din, ahlak ve kültürü ortak olan insanların oluşturduğu zümre olarak tanımlanmıştır. Ve bu zümrelerden başka diğer bağların ancak müşterek ırk, müşterek kan, müşterek tarih, müşterek adet ve gelenekler olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında milliyet fikri ise yüksek benlik, orijinal oluş fikri, öz kültür, kendine ve tarihine inanma gibi en yüksek ahlaki fikirler olduğu vurgulanmıştır. Bu hususta milliyetçiliğin dil, ülkü, ırk, kültür ve his birliği olduğu, kuvvetin kanda ve soyda bulunan bir mücadele olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkçülüğünde milliyetçiliğin bir diğer ifade ediliş şekli ve iş sahası olduğu dile getirilerek iki fikrinde tek yolda tek amaca hizmet ettiği vurgulanmıştır.

Dergide milliyetçiliğin amacının soy, kan, dil, tarih ve kültür bağlarının manen ve maddeten birleştirmek olduğu vurgulanarak milliyetçiliğin tek temennisinin kendi milletini tek bir milli bayrak altında birleşmiş görmekten ibaret olduğu belirtilmiştir. Milliyetçiliğin, toplumun menfaatine büyük önem verdiği, millete zarar getirebilecek hiçbir emeli tanımadığı yazılarda sık sık belirtilmiştir. Böylece Çınaraltı dergisinin milliyetçiliği daha çok milli ruh, milli birlik, milli menfaat, milli ülkü, milli tarih, milli ahlak ve gelenek şeklinde ele aldığı anlaşılmaktadır.

Yapılan incelemeler doğrultusunda Çınaraltı dergisinin milliyetçiliğe sadece bir siyasi anlam yüklemeye de karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü Çınaraltı dergisine göre milliyetçilik ne bir ideoloji ne de bir kuramdır, milliyetçilik her şeyin kendi kendisi oluşu gibi tabii ve zaruri bir milletin millet oluşudur. Türk milliyetçiliğinin bir şahsi dava veya parti politikası gütmeyeceği belirtilerek milliyetçiliğin sadece siyasi anlam üzerinden ele alınması doğru bulunmamaktadır.

Sonuç

Çınaraltı dergisi 9 Ağustos 1941-9 Haziran 1948 tarihine kadar belirli aralıklarla yayın hayatını sürdürmüştür. Süreli yayınların neşredildiği dönemin sosyal, kültürel ve siyasi anlayışını ortaya koyduğu gerçeğiyle yapılan bu çalışmada derginin neşrettiği makaleler doğrultusunda derginin Türkçülük ve milliyetçilik anlayışı ele alınmıştır. Bu doğrultuda Çınaraltı dergisi edebi, ilmi, iktisadi, tarihi ve dini konularda önemli yazarların görüşlerine yer vererek ve o zamanın siyasal tutumu içinde ılımlı Türkçülüğü benimseyerek fikri ve edebi bir çevrenin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır.

Çınaraltı dergisi döneminin siyasal tutumuna rağmen Türkçü-milliyetçi hüviyetini hep korumaya çalışmıştır. Ülkenin zararlı ideolojilerin tesiri altında kalmasını önlemek amacıyla Türkçülüğe en yüksek bir ideal güzelliği vermeye çalışmıştır. Dergi milli birliği

korumayı, milli değer, kültür ve geleneklere sahip çıkmayı Türkçülüğün başlıca vazifesi saymıştır.

Dergide Türkçülük; Türk ve Türklüğe dair tüm konuları sevmek ve ilgilenmek olduğundan din, Türk tarihi, Türk adet ve gelenekleri üzerinde de durulmuştur. Çınaraltı dergisinin Türkçülük fikrine göre dilin Türkçeleşmesi gerektiği gibi bununla birlikte Türk tarihi, Türk gelenekleri, Türk sanatı, Türk şiiri, Türk müziği, Türk edebiyatının da Türkçeleşmesi gerekir. Türk kültürünün yabancı etkilerden kurtulup kendi aslını bularak var olup gelişmesi sıklıkla işlenen konular arasındadır. Çünkü Türkçü bir kişinin adet ve geleneklerini koruması gerektiği, kendi öz tarihini bilmesi gerektiği kısacası Türklüğe dair ne varsa hepsini benimsemesi gerektiği vurgulanmış ve ancak bu hususta bir Türkçünün olaylara bakış açısının bireysel menfaat gözetmeden Türk duygusu, Türk siyaseti ve Türk menfaati bakımından olacağı belirtilmiştir.

Çınaraltı dergisinde Türkçülüğün, milliyetçiliğin bir diğer ifade edilmiş şekli ve iş sahası olduğu vurgulanarak Türkçülük ve milliyetçilik eş değerde kabul edilmiştir. Milliyetçiliği makalelerde milli ahlak, milli adalet, milli iktisat, milli tarih ve milli gelenek üzerinden ele almışlardır. Çınaraltı dergisinde milliyetçilik dil, ülkü, ırk, kültür ve his birliğidir.

Çınaraltında millet kavramı dil, din, ahlak ve kültür bakımından ortak olan insanların oluşturduğu zümre olarak tanımlanmıştır. İnsanları millet halinde birleştiren unsurların ise dil, din, ahlak, kültür, müşterek ırk, müşterek tarih, müşterek adet ve gelenekler olduğu belirtilmiştir. Bu hususta bu müşterek unsurlara sahip çıkılmazsa bir millet olamayacağı ve millet olmadan da devlet olamayacağı vurgulanmıştır.

Çınaraltı dergisi fert veya sınıf menfaatinin milletin menfaat ve hürriyetinden üstün olmadığını, milli menfaatin her menfaatten üstün tutulması gerektiğini, milliyetçiliğin bir ideoloji ve nazariye olmadığı tabii bir şey olduğunu, milliyet olmayan yerde ahlak, ordu,

sanat, kültür ve varlık olmayacağını milliyetçiliğin hakikatleri olarak belirtmiştir

Son olarak Çınaraltı dergisi döneminin diğer Türkçü-milliyetçi hüviyette olan dergilerine nazaran daha ılımlı bir anlayışa sahip olmuştur. Bu doğrultuda birçok kitleyi bu mefkure altında birleştirmeyi başarmış ve döneminin önemli ve uzun soluklu dergilerinden biri olarak Türk matbuatında yerini almıştır.

Kaynakça

- Akansel, M.H. (1941). Milli Bir Ülkünün Hayati Ehemmiyeti. Çınaraltı Dergisi, 1(21), 12.
- Akansel, M.H. (1943). Bir Millet Nasıl Gençleşir. Çınaraltı Dergisi, 3(81), 4-5.
- Buharalı, N. (1941). Kültürü Zayıf Millet ve Kültürü Kuvvetli Millet. Çınaraltı Dergisi, 1(5), 6.
- Durmuş, G. (2013). Çınaraltının Faaliyet Sahası. Türkiyat Araştırmalar Dergisi, 34, 101.
- Erkilet, H.E. (1941a). Türkçülük Milliyetçilik. Çınaraltı Dergisi, 1(23), 4.
- Erkilet, H.E. (1941b). Milliyetçiliğe Kimler ve Niçin Muhalefet Ederler. Çınaraltı Dergisi, 1(7), 4.
- Erkilet, H.E. (1941c). Çocuklarımızın Terbiyesi. Çınaraltı Dergisi, 1(10), 4.
- Erkilet, H.E. (1941d). Milli Tesevüt. Çınaraltı Dergisi, 1(19), 2.
- Erkilet, H.E. (1942a). Türkçülük ve Milliyetçilik. Çınaraltı Dergisi, 1(3), 4.
- Erkilet, H.E. (1942b). Milliyetçilik Neden Lazımdır. Çınaraltı Dergisi, 1(24), 4.
- Erkilet, H.E. (1942c). Türkçülük Programı. Çınaraltı Dergisi, 2(27), 4.
- Erkilet, H.E. (1942d). Türkçülük Programında Dil Meselesi. Çınaraltı dergisi, 2(28), 4-5.
- Gökalp, Z. (1943). Türkçülük ve Türkiyecilik. Çınaraltı Dergisi, 3(68), 6.
- Kaynar, Ö. (2019). Çınaraltı Mecmuası İzleğinde Popüler Tarih. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Kılıç, A. (1941a). Genç İrkdaşlara. Çınaraltı Dergisi, 1(8), 10.

- Kılıç, A. (1941b). Türkçülük: Ütopyamızın İdeolojisi. Çınaraltı Dergisi, 1(5), 11.
- Korkut, Ş. (1948). Türkçülüğümüze Dair. Çınaraltı Dergisi, 11,10.
- Orhon, O.S. (1941a). İdeal. Çınaraltı Dergisi, 1(1), 3.
- Orhon, O.S. (1941b). Her Tehlikeye Karşı. Çınaraltı Dergisi, 1(18), 1.
- Orhon, O.S. (1941c). Türkçülük Vatanperverlik. Çınaraltı Dergisi, 1(16), 1.
- Orhon, O.S. (1941d). Türkçülüğün Amentüsü Şu Olmalıdır. Çınaraltı Dergisi, 1(17), 1.
- Orhon, O.S. (1942a). Yaratıcı Fikir. Çınaraltı Dergisi, 1(23), 3.
- Orhon, O.S. (1942b). Türkçülük ve Din. Çınaraltı Dergisi, 2(39), 3.
- Orhon, O.S. (1943). Türkçülük İnkılapçı Fikirdir. Çınaraltı Dergisi, 3(74), 3.
- Özlük, N. (2010). Çınaraltı Sistematik İndeks. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Sançar, N. (1941). Dün ve Dünü İnkâr Edenler. Çınaraltı Dergisi, 1(3), 14.
- Sançar, N. (1943). Milli Ananeler. Çınaraltı Dergisi, 3(78), 4-5.
- Seyfeddin, Ö. (1942). Türkün İstikbali. Çınaraltı Dergisi, 2(31), 5.
- Şahingiray (1943). Türkçülük ve Emperyalizm. Çınaraltı Dergisi, 3(68), 6.
- Tonga, N. (2005). Çınaraltı Mecmuası Üzerine. Türk Yurdu Dergisi, 25(213), 125-129.
- Tonga, N. (2012). İki Bacanağın İki Kardeş Mecmuası: Akbaba ve Çınaraltı. Değirmen Yüzyılın Dergileri, 30, 62-75.

DOĞAL GAZ JEOPOLİTİĞİ: DOĞU AKDENİZ

Geopolitics of Natural Gas: Eastern Mediterranean

Meyse GÜNGÖR

Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Giresun.
meysehisarkaya@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5017-3565

Özet

Enerji kaynaklarının tarihsel gelişimi ve bu gelişimin dünya siyasetine etkilerine bakıldığında Sanayi Devrimi sonrası petrol önemli bir enerji ve 'uluslararası güç' kaynağıyken bugün geline nokta üretim ve kullanım açısından daha kolay ve verimli olan doğal gazın hem ekonomik hem de siyasi alanda lider olma yolunda devletler için önemli bir güç faktörü haline geldiği görülmektedir. Bu çalışmada, enerji jeopolitiği ve güvenliği çerçevesinde son yılların gözde enerji kaynağı olan doğal gazın uluslararası alandaki öneminin yanı sıra gerek doğal gaz rezervi bakımından gerekse Avrasya ve Orta Doğu doğal gazının Avrupa'ya taşınması konusunda önemli bir konuma sahip olan Doğu Akdeniz'in bölge jeopolitiğine etkilerine yer verilmektedir. Aynı zamanda, güvenlik ikilemi bağlamında, bölgede yer alan devletlerinin kendi güvenliklerini artırma politikaları neticesinde diğer diğer devletlerde artan güvenlik endişelerine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Jeopolitik, Doğal Gaz, Doğu Akdeniz.

Abstract

When we look at the historical development of energy resources and the effects of this development on world politics, after the Industrial Revolution, oil was an important energy and 'international power' source, but at the point reached today, natural gas, which is easier and more efficient in terms of production and use, is important for states to become leaders in both economic and political fields appears to be a power factor. In this study, in addition to the importance of natural gas, which has been a favorite energy source in recent years, in the international arena within the framework of energy geopolitics and security the effects of the Eastern Mediterranean which has an important position both in terms of natural gas reserves and in transporting Eurasian and Middle Eastern natural gas to Europe, on the regional geopolitics are analyzed place is given. Moreover, in the context of the security dilemma, attention is drawn to the increasing security concerns in other states as a result of the policies of the states in the region to increase their own security.

Keywords: Energy, Geopolitics, Natural Gas, Eastern Mediterranean.

Giriş

Evrende varlık gösteren her şey ya maddeden ya da enerjiden oluşmaktadır. Enerji, dünya üzerinde yaşamın sürmesini sağlayan bir unsur olmasının yanında aynı zamanda günlük yaşamın her anı için bir gereksinimdir. İnsan yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan enerji, aynı zamanda devletler için de hayati önem taşımaktadır. Devletler, gerek içeride bulunan gerekse dışarıdan temin edilen enerjiyi, ülke sanayisinin ve vatandaşların kullanımına sunarak ülkenin hem ekonomik hem de sosyal gelişimini ve dolayısıyla toplumsal refahın arttırılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda söylenebilir ki, enerjinin dünya gündeminde tartışılan konuların neredeyse başında yer alması şaşırtıcı değildir.

Enerji terimi ilk olarak Johannes Kepler, Sir Isaac Newton veya Gottfried Wilhelm Leibniz gibi 17. yüzyılın ikonlaşmış astronomları,

matematikçileri, filozofları ve fizikçileri tarafından kullanılmış, ancak resmi olarak ilk kez 1807'de Thomas Young tarafından modern yorumlamalarda teknik bir terim olarak kullanılmıştır (Bokor, 2013, s. 18). Enerji farklı bilim dallarında farklı tanımlara sahiptir. Örneğin, fizikçiler enerji kavramına "iş yapma yeteneği" (Bokor, 2013, s. 18) olarak yaklaşırken, enerji kaynaklar bağlamında "tanınabilir formdaki malzeme oluşumu" (Rogner, 2000, s. 138) olarak tanımlanmaktadır.

Enerji kaynakları, tükenme durumuna göre yenilenebilir veya yenilenemez; çevrede neden oldukları küresel ve bölgesel etkilere göre kirli veya temiz olarak sınıflandırılmaktadır (Gürsoy, 2004, s. 35). 18. yüzyılda Endüstri Devriminin etkisi ile yenilenemez olarak bilinen fosil kaynakların (kömür, petrol, doğal gaz) kullanımında büyük bir artış meydana gelmiş (Yılmaz, 2012, s. 34) ve uzun yıllar üretim bu kaynaklara bağlı olarak devamlılığını sürdürmüştür. 1973 yılında meydana gelen birinci petrol krizi devletlerin enerji bağlamında yeni kaynaklara gereksinim duymasına neden olmuş, bu tarihten sonra ülkeler enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve bu kaynakları kullanma noktasında önemli adımlar atarak yenilenebilir enerji konusunda çalışmalara hız kazandırmışlardır (Karagöl & Kavaz, 2017, s. 8). Ancak bu durum fosil yakıtlara duyulan ihtiyacı çok etkilememiştir. Klasik enerji kaynakları olarak bilinen fosil yakıtlar bugün bile günlük yaşantımızın her alanında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle sanayisi gelişmiş ülkelerde söz konusu fosil yakıtların kullanımı oldukça yaygındır, hatta enerjinin neredeyse tamamı bu yakıtlardan elde edilmektedir (Çukurçayır & Sağır, s. 257). Bunun yanında yapılan enerji tercihleri ülkelerin ekonomik büyümelerine etki etmektedir; bu etki yerel, ulusal ve küresel çevre bağlamında görülürken aynı zamanda uluslararası siyasi ittifakların ve ulusal savunma antlaşmalarının şekli bağlamında kendini göstermektedir (Chow, Kopp, & Portney, 2003, s. 1528).

Gün geçtikçe artan dünya nüfusuna yönelik artan üretim ihtiyacı ve teknolojik gelişmeler, enerji gereksinimini ve enerjiye olan talebi

daha da arttırmakta, bu bağlamda küresel rekabet içerisinde olan ülkeler enerjiyi en verimli ve en düşük maliyetle elde etmeyi amaçlamaktadırlar (Adaçay, 2014, s. 88). Tüm bunlardan öte, ulusal ve uluslararası enerji politikaları gerek bölgesel gerekse küresel güç dengesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, enerji güvenliğini arttırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak için hem enerji kaynaklarının hem de bu kaynaklara ulaşım yollarının çeşitlendirilmesi, yerel kaynakların verimli ve etkili kullanılması gerekmektedir (Öztürk, 2014, s. 2).

Kısacası enerji kaynakları hem toplumsal hem de ülkeler bazında azımsanmayacak kadar önemli bir konudur. Bu kaynaklardan en önemlileri arasında sayılabilecek doğal gazın önemi de gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda birinci bölümde doğal gaz bir enerji kaynağı olarak ele alınacak ve jeopolitiği incelenecek, daha sonraki bölümlerde ise Doğu Akdeniz'de doğal gaz kaynaklarının önemine değinilecek ve işbirliği sağlaması beklenirken bölgede neden olduğu sorunlar değerlendirilerek, enerji kaynaklarının keşfedildiği bölgede sadece pozitif etkileri olmadığı görülecektir.

1. Bir Enerji Kaynağı Olarak Doğal Gaz

Doğal gaz yenilenemeyen fosil yakıt olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında doğal gazın 300 ile 400 milyon yıl önce ölen küçük deniz canlılarının ve bitkilerin kalıntılarında oluştuğu düşünülmektedir. Bu canlıların öldükten sonra okyanusun dibine battığı, burada kayaya dönüşen tortu katmanları tarafından gömüldüğü, yıllar geçip tortu kalıntılarının kalınlaşmasıyla bitki ve hayvan kalıntılarını bir baskıya maruz bıraktığı ve bu basıncın Dünya'nın ısıısıyla birleşip petrol ve doğal gaza dönüştüğü bilinmektedir. (The Need Project, 2018).

Doğal gazın bileşimi; menşei, yatağın yeri ve jeolojik yapı gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Doğal gaz esas olarak metan gibi doymuş hidrokarbonlardan oluşmaktadır. Karbondioksit, hidrojen sülfür, nitrojen ve helyum gibi bileşenler,

doğal gaz bileşiminin önemsiz bir oranını oluşturur. Bunun yanında doğal gaz tüm fosil yakıtların en temizidir ve doğal gazın yanması, çok az miktarda nitrojen oksit (NOx), kükürt dioksit (SO₂), karbondioksit (CO₂), karbon monoksit (CO), diğer reaktif hidrokarbonlar ortaya çıkarmakta ve neredeyse hiç partikül madde açığa çıkarmamaktadır (Liang, Ryvak, Sayeed, & Zhao, 2012, s. 1).

Uzun yıllar petrol üretiminin istenmeyen bir yan ürünü olarak görülen doğal gaz, diğer fosil yakıtlara kıyasla bolluğu ve düşük karbon içeriği sebebiyle son yıllarda oldukça ilgi görmeye başlamıştır (Energy Transition Institute, 2015, s. 3). Bu durumda son on yıllardır dünyanın karşılaştığı küresel ısınma probleminin etkisi de büyüktür. Doğal gaz küresel ısınma adına daha zararsız görülmektedir (Demirbaş, 2006, s. 415). Aynı zamanda diğer enerji kaynakları ile kıyaslandığında gaz halinde olması ve yanıcı-yakıcı moleküllerinin de birleşme olasılığının fazla olması nedeniyle yanma-yakma potansiyelinde daha yüksek verim göstermektedir (Balbay, 2015, s. 27).

Doğal gazın diğer fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında en zayıf tarafı stoklama sorunudur. Saklanması ve depolanması maliyetli olan bu gazın, çıkarıldıktan sonra tüketim bölgelerine en kısa sürede gönderilmesi daha ekonomiktir. Bu neden, doğal gazın tankerlerle ve boru hatlarıyla uzak bölgelere taşınmasına öncelik vererek doğal gaz kullanımının tüm dünyada yaygınlaşmasına yol açmış ve günümüzde gerek ısınmada gerekse elektrik üretiminde yoğun bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Akpınar & Başıbüyük, 2011, s. 122).

Doğal gaz tarihsel olarak geleneksel ve geleneksel olmayan kaynaklardan gelen gaz olarak ikiye bölünmüştür. Bu ayrım kimyasal özellikleri ile ilgili değil, çıkarılabilirlik kolaylığı ile ilgilidir. Geleneksel olmayan kaynaklar, ekonomik nedenlerle veya yetersiz teknoloji nedeniyle veya çıkarılmaları için belirli teknik zorluklar nedeniyle veya hatta madenciliğin çevre üzerindeki potansiyel riskleri nedeniyle kullanılmayan kaynaklardır. Ancak teknolojinin

ilerlemesi ve gaz endüstrisinin genel gelişimi, daha önce erişilemeyen kaynaklara erişim sağlamış ve etkileyici büyüklükteki kaynakların gelecekteki kullanımı için üretimi ve beklentileri artırmıştır (Gounaris & Georgios, 2014, s. 6).

İlk doğal gaz sızıntılarının M.Ö. 6000-2000 yılları arasında İran'da görüldüğü, M.Ö. 900'lerde Çin'de kullanılmaya başlanıp kuyular açılarak bambu kamışlarıyla taşındığı ve 17. yüzyılda İtalyanlar tarafından ısıtma ve aydınlatma amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Bayraç, 2018, s. 16). Doğal gaz 1816 yılında Amerika'da Baltimore sokaklarını gaz lambaları ile aydınlatmak için kullanılmış, kısa süre sonra 1821'de William Hart Fredonia New York'da ilk başarılı Amerikan doğal gaz kuyusunu kazmış ve Fredonia Gas Light Company, ülkenin ilk doğal gaz şirketi olarak 1858'de kapılarını açmıştır (The Need Project, 2018). 1885'te Amerikalı mucit Robert Bunsen, pişirme ve ısıtmada kullanılmak üzere gazı ve havayı güvenli bir şekilde yakmak için uygun oranlarda karıştıran bir cihaz yaratmıştır. Bunsen brülörü olarak bilinen cihaz, Doğal gaz kullanımına yeni bir bakış açısı açmıştır. Ancak doğal gazı uzun mesafelerde güvenli taşımının zayıflığı o zamanlar gaz endüstrisinin gelişmesine izin vermemiştir (Gounaris & Georgios, 2014, s. 7).

1920'lerde boru hattı taşımacılığının da yaygınlaşmasıyla doğal gaz kullanımı giderek çoğalmış, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra sürekli gelişim göstermiştir. 1950'lerten itibaren özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde önemli gaz yatakları bulunmuş ve kullanılmaya başlamıştır. Böylece bu yıllardan itibaren uluslararası doğal gaz piyasası da kendini göstermeye başlamıştır. 1960'lardan sonra sıvılaştırılmış doğal gaz tankerleri ile doğal gazın deniz taşıması nakli mümkün olabilmıştır (Bayraç, 2018, s. 16).

1970'lerde yaşanan petrol kriziyle doğal gaz daha da önemli bir enerji kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Almanya, Fransa ve İtalya gibi sanayileşmiş Avrupa ülkeleri doğal gaz kullanmaya yönelmeye

başlamışlar ve gaz dağıtım sistemlerindeki geleneksel dökme demirli boruların yerini sıcak kaynaklı polietilen boruların almaya başlamasıyla doğal gaz kullanımı daha da yaygınlaşmıştır (Bayraç, 2018, s. 16).

Doğal gazı işleme ve taşıma yöntemlerinin gelişmesiyle kullanımında hem miktar olarak hem de kullanım alanı olarak büyük bir artış görülmüştür. Diğer enerji türleriyle kıyaslandığında daha az maliyete sahip olması nedeniyle, doğal gazı özellikle ev ısıtması amacıyla evsel tüketimde kullanmak çok popüler hale gelmiştir. Doğal gaz evde ısıtmanın yanında, pişirme, su ısıtma, alan soğutma gibi amaçlarla da kullanılmaktadır. Doğal gazın başka bir kullanım alanı olan ticari kullanımı da ev kullanımıyla benzerlik göstermektedir. Ticari alan olarak adlandırılan ofis binaları, okullar, ibadet yerleri, oteller, restoranlar ve hükümet binaları gibi hem kamu hem de özel kurum ve kuruluşları kapsamakta, bu alanlarda da tıpkı evde olduğu gibi, ısıtma, soğutma, pişirme amacıyla kullanılmaktadır. Son zamanlardaki teknolojik gelişmelerin etkisiyle, doğal gaz ticari kuruluşlarda enerji verimliliğini arttırma amacıyla da kullanılmıştır (Saka, 2003, s. 11). Endüstriyel kullanımı da evsel ve ticari kullanıma benzemekle beraber, doğal gaz kimya endüstrisinde ayrıca çeşitli ürünler için karışım oluşturan maddeleri sağlamak ve bileşen görevi görmek amacıyla kullanılmaktadır (Gounaris & Georgios, 2014, s. 7).

Son yıllarda yükselişe geçen çevre çalışmalarının da etkisiyle elektrik üretiminde doğal gazın rolü artmıştır. Çünkü elektrik üretimi için doğal gaz kullanımı, üretilen kWh başına kömürün kabaca yarısı kadar karbondioksit salgılamaktadır. Dolayısıyla kömüre kıyasla hava kalitesini potansiyel olarak iyileştirmekte ve sera gazı salımlarını azalmaktadır (Moore, Zielinska, Petron, & Jackson, 2014, s. 8354). Fosil yakıtların çevreye olan etkileri göz önüne alındığında; taşıtların doğal gazla çalışması, doğal gazın daha temiz yanma özelliği ve azaltılmış metan dışı hava kirliliği nedeniyle benzinle kıyaslandığında hava kalitesine etkileri gözlemlenmiş ve ulaşım alanının neden olduğu çevre kirliliği de doğal gazın bu

alanda kullanımının yaygınlaşmasında oldukça etkili olmuştur (Moore, Zielinska, Petron, & Jackson, 2014, s. 8354).

2. Doğal Gaz Jeopolitiği

Jeopolitik kavramı ilk kez askeri kavramlar için kullanılmaya başlasa da daha sonra uluslararası ilişkiler alanında kullanımı yaygınlaşmış, bu alanda jeopolitik analizler yapılmaya başlanmıştır. Jeopolitik, coğrafi alanda görülen etkileşimleri ve bu etkileşimlerden kaynaklanan güç mücadelesini incelemektedir (Sevim, 2012, s. 4379). Coğrafya ve tarihin bir birleşimi olarak ifade edilen jeopolitik (Cahnman, 1943, s. 57) kelimesi aynı zamanda güç siyasetinin çağdaş bir rasyonalizasyonu olarak tanımlanmaktadır (Hagan, 1942, s. 490). Dolayısıyla jeopolitik unsuru kimi yazarlar için üçüncü dünya savaşını başlatma ihtimali olarak görülmektedir (Clover, 1999, s. 9). Jeopolitik, coğrafi faktörleri hem hükümet politikalarının hem de devletlerin 'güç' konumlarının önemli belirleyicileri olarak görmektedir (Verma, 2007, s. 3282). Günümüzde ise gerek nüfusun çoğalması gerekse teknoloji ve yaşam şartlarının gelişimi etkisiyle enerji, bu coğrafi faktörlerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Enerjinin bu önemi de yine teknolojideki ilerleme, hammaddelere erişim ihtiyacı ve uluslararası hedeflere ulaşmanın meşru yollarına ilişkin ulusal ve uluslararası siyasi amaç ve yargılarda meydana gelen değişiklikler dâhil olmak üzere birçok alandaki gelişmelerle birlikte değişmektedir (Verma, 2007, s. 3283). Dolayısıyla enerji kaynaklarına erişim konusu devletlerin oldukça üzerinde durduğu bir konudur. Küreselleşen pazarlarda, uygun fiyatlı ve mevcut ulaşım yakıtları ile enerji elde edilirken, son yıllarda petrol ve doğal gazın dünya jeopolitiğine hâkim olması beklenmiştir (Milojevic & Markovic, 2012, s. 125). Bu sebeple doğal gaz jeopolitiği hiç olmadığı kadar dikkat çekmeye başlamıştır.

Doğal gaz arzının giderek artan stratejik önemi ve birçok ülke için ithalata yükselen bağımlılık giderek büyüyen bir endişeye yol açmıştır. Değişen uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkiler nedeniyle

ithalata bağımlılık da daha sorunlu hale gelmiş, kısa vadede müzakere edilmesi zor olan bölgesel sürtüşmeler (gaz tedarik altyapısının katı doğası göz önüne alındığında) de bu konuda önemli bir rol oynamıştır. Gaz ticaretini karakterize eden ithalatçı, transit ve ihrac eden ülkeler arasındaki güçlü karşılıklı bağımlılığın ışığında, artan ithalat ve ihracat bağımlılığı ve fosil yakıtlar üzerindeki bekleyen çevresel kısıtlamalar (örneğin iklim değişikliği politikası), doğal gazın jeopolitik açıdan stratejik önemine daha da katkıda bulunmuştur (Geopolitics and Natural Gas, 2012, s. 10). Bunun yanında enerji ve ulaştırma sektörleri de toplam doğal gaz talebinin belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır (The Geopolitics of Natural Gas , s. 25). Dolayısıyla enerji sektörünün gazlaştırılması süreci ve çevresel etmenleri de göz önüne alarak ulaşımda kullanılması yine doğal gazın önemini arttırmıştır.

Peki giderek daha da önemli hale gelen doğal gazın dünya rezervleri ne durumdadır? Dünya kanıtlanmış gaz rezervleri 2019 yılında 1,7 trilyon metreküp artışla 198,8 trilyon metreküpe yükselmiştir. En büyük artış 2 trilyon metreküp ile Çin ve 0,7 trilyon metreküp ile Azerbaycan'da görülmüştür. 38 trilyon metreküp ile Rusya, 32 trilyon metreküp ile İran ve 24,7 trilyon metreküp ile Katar en büyük rezervlere sahip ülkelerdir (BP, 2021, s. 33).

Doğal gaz tüketimi 2019 yılının sonuna gelindiğinde 2018 yılında görülen %5,3'lük büyümenin gerisinde kalıp %2 artış göstermiştir. Bu büyüme genel anlamda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin tarafından sağlanırken, Rusya ve Japonya'da düşüslere şahit olunmuştur. Bunun yanında gaz üretimi 132 milyar metreküp artmış ve bu artışın neredeyse üçte ikisini 85 milyar metreküp ile ABD oluşturmuştur. Bunun yanında 23 milyar metreküp ile Avustralya ve 16 milyar metreküp ile Çin de bu büyümeye katkı sağlamıştır (BP, 2021, s. 34-37).

Doğu Akdeniz ise son yıllarda doğal gaz açısından gittikçe önem arz eden bir bölge durumuna gelmiştir. Bu bağlamda ikinci bölümde Doğu Akdeniz'de doğal gaz jeopolitiği ele alınacaktır.

3. Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Jeopolitiği

3.1. Doğu Akdeniz

Strateji uzmanları Akdeniz'i coğrafi mevki açısından üç bölgeye ayırmaktadır; Cebelitarık-Malta adası arası Batı Akdeniz, Malta Adası ile 27. boylam arasındaki bölge Orta Akdeniz ve bu boylamın doğusunda kalan bölge ise Doğu Akdeniz olarak adlandırılmıştır. Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Gazze-Batı Yakası, Mısır, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Kesimi ve Ürdün yer almaktadır (Yıldız, 2008, s. 55).

Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Ümit Burnundan geçen Avrupa-Uzakdoğu yolunu 7000 mil kısaltmasının yanında, Kıbrıs adası gibi stratejik bir adaya sahip olması, Ortadoğu ülkelerinin sahili konumunda olması gibi özellikleri ile tarih boyunca jeostratejik bir öneme sahip olmuş, son yıllarda enerji koridorunda görülen gelişmelerle bu önem daha da artmıştır (Yıldız, 2008, s. 55). Tarih boyunca bu bölgenin birçok çatışmaya sahne olduğunu ve değişen şeyin sadece çatışmaların neden olduğu aktörler olduğunu ifade eden Yıldız, ilk deniz savaşının dahi bu bölgede kendini gösterdiğini ifade etmiştir. Sanayi Devrimi süresince çok gelişme gösteremeyen bu bölge 20. yüzyıla girerken Kömür Çağı'ndan Petrol Çağı'na hızlı bir geçiş yapmasıyla dolayısıyla insanlığın enerji kavramına odaklanmasıyla tekrar dikkat çekmeye başlamıştır. Doğu Akdeniz, dünyada doğal gaz rezervlerinin %43'ünü, ispatlanmış petrol rezervlerinin %47'sini barındıran Orta Doğu'nun, Akdeniz'e, Ege'ye, Karadeniz'e, Kızıldeniz'e ve Atlas Okyanusu'na açılan kapısı konumundadır (Pamir, 2018). Dolayısıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da keşfedilen önemli hidrokarbon kaynakları bölgenin hareketlenmesine neden olmuş ve bu kaynaklar üzerinde etkin rol oynamak isteyen güç odakları Doğu Akdeniz jeopolitiğine öncelik vermeye başlamışlardır (Kedikli &

Çalağan, 2017, s. 121). Bölgede gerçekleştirilen keşifler, bölgedeki artan talebi karşılamaşının yanında aynı zamanda stratejik konumu nedeniyle fazla gazı Avrupa ve Asya pazarlarına ihraç edecek kadar büyüktür. Hatta bu sebeple Doğu Akdeniz'de bulunan ülkelerin 2030'a kadar "Avrupa'ya giden dördüncü enerji yolu" potansiyeline sahip olduğu ileri sürölmektedir (Natali, 2012, s. 2).

Aynı zamanda NATO'nun "choke-point" yani dar boğaz olarak ifade ettiği Sicilya Kanalı, Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı ve Türk Boğazları gibi en önemli noktalar bu bölgede yer almaktadır. Günümüzde enerji gereksinimine bağlı olarak artan gemi ticaretinde bu dar deniz yollarının kullanılması bölgeyi hem ekonomik açıdan etkilemiş hem de stratejik önemini daha da arttırmıştır (Keser & Akgün, 2015, s. 7). Öyle ki her gün ortalama dört bin kargo ve ticaret gemisinin Akdeniz'de seyir halinde olduğunun bilinmesi yanında, her yıl yaklaşık 40 bin Rus ticaret gemisi boğazlardan Akdeniz'e geçiş yapmakta ve dahası Avrupa'nın hidrokarbon tüketiminin %70'i bu bölgeden geçmektedir (Olgun, 2016, s. 38). Bunun yanında Hazar bölgesinin hidrokarbon kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında da alternatif bir güzergâh olan bölgede son yıllarda özellikle Kıbrıs açıklarında varlığı kanıtlanan petrol ve doğal gaz rezervleri ve bu bağlamda Akdeniz'e komşu ülkelerle uluslararası aktörlerin gerçekleştirdiği keşif ve sondaj çalışmaları Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde yeni dengelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özekin, 2020, s. 3). Keşfedilen gaz hacimleri küresel boyutta olmasa da potansiyel kaynaklar bu bölgede bulunan ülkelerin ekonomilerini etkin bir şekilde canlandırabileceği için ve aynı zamanda AB için mevcut Rusya gazına olan güven göz önüne alındığında kaçırılmaz bir fırsat olduğu için oldukça değerlidir (Taliotis, Boncourt, & Keramidis, 2015, s. 1). Aynı zamanda bu keşifler Doğu Akdeniz bölgesinin bir enerji koridorundan, enerji üretim merkezine dönüşmesi açısından önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir.

Doğu Akdeniz'de son yıllarda devam eden hidrokarbon keşifleri, bölge için yeni çıkarlara, maliyetlere aynı zamanda faydalara yol

açarak Doğu Akdeniz ve ötesindeki ülkeleri stratejik hesaplamalarını ve uluslararası görünümünü yeniden yapılandırmaya teşvik etmektedir. Çünkü doğal gazın bölgede adeta toprak konulu gibi bir egemenlik meselesi haline gelmesi, bölgeye hem jeopolitik hem de jeo-ekonomik önem ve avantajlar sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda devletler arasındaki ilişkileri de etkilemekte, zaman zaman enerji ile ilgili güvensizlikler yaratmaktadır (Tziarras, 2019, s. 6).

3.2. Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Jeopolitiği

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon sektörü, ortalama 80 yıl önce, Suudi Arabistan gibi komşu ülkelerde başarılı olan petrol çalışmalarının ardından Suriye'de başlatılan petrol arama çalışmalarıyla gelişmeye başlamıştır (U.S. Energy Information Administration, 2013, s. 1-2). Akdeniz gazının yakın tarihi ise İsrail açıklarında 1999 yılında gerçekleştirilen Noa ve 2000 yılında gerçekleştirilen Mari-B sahalarındaki keşiflere dayandırılmaktadır. Aslında bu keşifler rezerv büyüklükleri bağlamında mütevazı olarak adlandırılrsa da sonraki arama faaliyetlerine zemin hazırlamaları açısından oldukça önemli görülmektedir (Demiryol, 2020). Bu keşiften sonra 2009'da İsrail Tamar sahasında 300 milyar metreküp büyüklüğünde bir keşif yapmış, bunu 2010 yılında 510 metreküp ile son on yılın en büyük deniz rezervi olan Leviathan takip etmiştir. 2011 yılında Noble Energy Kıbrıs açık denizinde yaptığı keşfi duyurmuştur. Bu zamana kadarki en büyük keşif ise 845 metreküp ile Mısır'ın Zohr sahasında olmuştur. Bölgedeki önem arz eden son keşifler ise 2018 yılında Calypso ve 2019 yılında Glaucus-1 sahalarında gerçekleştirilmiştir (Demiryol, 2020). Bugün Doğu Akdeniz dünyadaki doğal gaz rezervlerinin yaklaşık olarak %4.5'ine sahiptir. (İnat & Duran, 2020, s. 17).

Doğu Akdeniz bölgesindeki doğal gaz rezervleri sadece deniz tabanında mevcut değildir. Bölgeye kıyıdaş devlet olan Mısır ve Libya'nın sınırları içinde yer alan bazı bölgelerin de doğal gaz açısından zengin olduğu bilinmektedir. Libya toplamda 1,5 trilyon

metreküp (Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC), 2020) doğal gaz rezerviyle dünyada 21. sırada (World Meter, 2020) ve Afrika'da beşinci sırada yer almaktadır (U.S. Energy Information Administration). Mısır ise 2,2 trilyon metreküp doğal gaz ile dünyada 16. sırada yer almaktadır (World Meters, 2017). Dolayısıyla petrol bakımından dışa bağımlı olan ülkelerin yanında enerji alanında söz sahibi olmak isteyen aktörlerin, Doğu Akdeniz ve burada yer alan hali hazırda doğal gaz zengini ülkelere yakınlaşması kaçınılmaz olmuştur.

Doğu Akdeniz bölgesi, tarihi hidrokarbon üretiminin çoğunluğunun sağlandığı sekiz önemli havzayı içermektedir. Bunlar; Kıbrıs havzası, Eratosthenes High, Lazkiye havzası, Levant havzası, Judea havzası, Nil Deltası havzası, Batı Arap vilayeti ve Zagros eyaletidir. Bölgedeki tarihi üretimin çoğu Batı Arap ve Zagros eyaletlerinden gelse de, bölgedeki son keşif faaliyetlerinin çoğunun merkezi Levant Havzasıdır (U.S. Energy Information Administration, 2013). Bu durum Levant Havzası üzerine yoğunlaşılmasında etken rol oynamaktadır. ABD Jeolojik Merkezi Araştırmalar Merkezi'nin yayınladığı rapora göre Levant Havzasında 3,46 trilyon metreküp doğal gaz ve 3 milyar varil doğal gaz sıvılarının olduğu tahmin edilmektedir (USGS, 2010, s. 2-3). Kıbrıs'ın kontrolü altında olan Nil Deltası Havzasının çoğu Mısır'ın karasuları içinde yer almaktadır. Yine aynı araştırma merkezinin başka bir raporuna göre burada ise yaklaşık olarak 6,3 trilyon metreküp doğal gaz ve 6 milyar varil doğal gaz sıvısı rezervi olduğu düşünülmektedir (USGS, 2010, s. 2-3). Batı Arap Eyalet havzası, Ürdün ve Suriye'nin büyük bir bölümünü kaplamakta ve Irak, Suudi Arabistan ve Türkiye'ye uzanmaktadır (U.S. Energy Information Administration, 2013, s. 2-3).

Yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesi, hükümetlere daima bu alanlara yatırım yapma, iç ihtiyaçlarını bir ölçüde karşılama ve bunları yerel ve küresel olarak satmak için pazarlık gücüne sahip olma fırsatı sağlamıştır. Büyük enerji tüketen ülkelerin artan ihtiyacı, eski ve yeni enerji kaynakları için "pazarın"

belirlenmesinde her zaman önemli bir faktör olmuştur. Bugün, büyük tüketici ülkelerin enerji sepetinde doğal gazın payının artması, enerji jeopolitiğinde petrolden gaza bir kaymaya yol açmıştır ve Akdeniz'de bulunan gaz kaynakları da petrolden gaza jeopolitik enerji değişiminin önemli bir parçası olabilecek bir faktör olarak görülmektedir (Kalehsar, 2019). Söz konusu rezervlerin çıkarılması ve dünya piyasalarına ihraç edilmesi sadece bölgede bulunan kıyıdaş ülkelerin değil, AB, ABD, Rusya gibi aktörlerin de Doğu Akdeniz üzerine yoğunlaşmasına neden olmuş, bölge enerji kaynaklarının kontrolü bağlamında gittikçe artan bir egemenlik mücadelesine şahit olmaya başlamıştır. 2006 yılından itibaren Avrupa Birliği, Doğu Akdeniz üzerine yoğunlaşmış ve bu bölgenin gazını ekonomik büyüme sağlamak, iklim değişikliğiyle mücadele ve Rusya'nın doğal gaz arzına bağımlılığını azaltmak için bir kaynak olarak görmeye başlamıştır (Bowlus, 2020). Çünkü Rusya ile giderek zorlaşan ilişkilerin yanında AB'nin kuzey ve güney tedarik yollarında çıkan çatışmaların ışığında doğal gaz arzının çeşitlendirilmesi her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir (Ruble, 2017, s. 341). Rezervlerin keşfinin bölgesel iş birliğine zemin hazırlayacağı düşünülürken kıyıdaş ülkeler arasında kaynakların paylaşımı, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) belirleme, koruma ve ikili işbirlikleri yoluyla çıkarlarını güvence altına alma çabalarına sahne olan bir sıcak bölge (Hot Spot) haline gelmiştir (Mevlütöğlü, 2014, s. 12). Bunun yanında bölgede hali hazırda var olan çeşitli sorunlar, keşfedilen kaynakların kullanımı ve ihracı açısından kıyıdaş ülkelere zorluklar çıkarmaktadır.

Bunun yanında bölgede bulunan yabancı şirketler de en az devletler kadar etkin rol oynamaktadır. İtalyan Eni, Mısır'daki devasa toprakları ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Lübnan'ı engelleyen keşiflerle bölgedeki en büyük hisseye sahiptir ve bu sebeple Mısır'da güçlü olan taraftır. BP (Birleşik Krallık), Total (Fransa), Kogas (Kore), ExxonMobil (Amerika Birleşik Devletleri) dâhil olmak üzere diğer Batılı şirketler Kıbrıs'taki Eni'ye katılırken, BG Filistin'deki tek sahanın sahibidir. Bunun yanında Total, Eni ile

birlikte Kıbrıs ve Lübnan'daki en aktif iki kâşiften biridir. BP'nin Mısır'da hatırı sayılır holdingleri varken Noble (ABD) ve İsraili şirketler İsrail sahalarına sahiptir. Son olarak, Rusya'daki Rosneft ve Novatek'in sırasıyla Mısır ve Lübnan'da hissesi bulunmaktadır (Bowlus, 2020).

1974'ün başlarında Yunanistan'ın, Ege'de petrol aramaya başlaması ve Kıbrıs üzerindeki gerilimi tırmandırırken ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ve KKTC'nin kurulmasıyla doruğa ulaşan (Bowlus, 2020) Kıbrıs Sorunu bölgenin en büyük problemlerinden biri haline gelmiştir ki günümüzde bu bölgede enerji konusunda aktör rol oynamak isteyen devletler, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde Kıbrıs meselesinin çözümüne öncelik vermektedirler. 2003 yılından itibaren Doğu Akdeniz'de bulunan komşu ülkelerle deniz yetki alanlarını sınırlandıran ikili antlaşmalar yapmaya özen gösteren Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) petrol ve doğal gaz arama çalışmaları meseleyi karmaşık hale getirmekle kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti ve GKRY arasında gerilime sebep olmuştur (Michaletos, 2007). 2007 yılının başlarında GKRY, Lübnan ile MEB* sınırlandırma anlaşması imzalamış ve bu bölgede 13 adet ruhsat sahası ilan etmiş ve ilk deniz kuyusunu 18 Eylül 2011 tarihinde Amerikan Noble firması ortaklığıyla delmeye başlamıştır (Ediger, Devlen, & Mcdonald, 2012, s. 86). AB ve ABD tarafından destek gören bu girişime yönelik Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı açıklama yaparak, "Kıbrıs Rum tarafının tek yanlı olarak tüm Ada adına, Ada'nın bütününe ait olan doğal kaynaklar konusunda söz söyleme, girişim yapma veya anlaşma imzalama hak ve yetkisine sahip olmadığını" belirtmiştir (Ediger, Devlen, & Mcdonald, 2012, s. 87). 21 Eylül 2011 tarihinde Başbakan Erdoğan ile dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu New York'ta "Türkiye-KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması" imzalamış ve 22 Eylül'de KKTC Bakanlar Kurulu, Türkiye Petrolleri'ne kendi yetki alanları dâhilinde petrol ve doğal gaz araması hususunda ruhsat verilmesini kararlaştırmıştır. Bunun üzerine, 23 Eylül 2011'de Piri Reis gemisi

araştırma yapmak üzere yola çıkmıştır (Ediger, Devlen, & Mcdonald, 2012, s. 87).

MEB bu devletler arasında sorun olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, ikili işbirlikleri kendini gösterirken aynı zamanda bu işbirliklerine itirazlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Kıbrıs, Mısır, İsrail ve Filistin'in bölgede gazı keşfeden ülkeler durumunda olması Mısır, İsrail ve GKRY arasında iş birliğini teşvik etmiştir. Ancak Türkiye, GKRY'nin KKTC'nin müdahalesi olmadan gaz arama yapma girişimine itiraz etmektedir (Bowlus). Çünkü GKRY, KKTC'yi yok sayarak "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına 2003 yılında Mısır ile, 2007 yılında Lübnan ile ve 2010 yılında İsrail ile MEB anlaşmaları imzalayarak bu devletlerle Doğu Akdeniz'de yetki paylaşımı gerçekleştirmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2019, s. 8). Aynı zamanda, Mısır, Yunanistan, Lübnan ve GKRY, MEB'leri kıyılarından 200 mil uzağa uzanacak şekilde belirleyen 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesini imzalamışlardır. Ancak yine bölgesel güçler İsrail, Türkiye ve Suriye bu sözleşmeyi imzalamamakla beraber ve MEB'lere ilişkin kararlarını kabul etmemektedirler. Bu durum ise bölgedeki durumu daha da karmaşıklştırmaktadır. Lübnan, İsrail ile olan deniz sınırını, İsrail'in GKRY ile ikili anlaşmasının tehlikeye attığını ileri sürerken; Türkiye, GKRY'nin adanın statüsü konusunda bir karara varıncaya kadar yalnızca 12 millik MEB'e hakkı olduğunu savunmakta ve KKTC'nin Kıbrıs Rum sularında keşif yapma hakkına sahip olduğunu iddia etmektedir. Türkiye, konumunu savunmak için Kıbrıs Rum sularına arama ve sondaj gemileri konuşlandırmış ve bölgeye sondaj gemilerini göndermiştir (Bowlus).

Doğu Akdeniz Boru Hattı (EastMed) antlaşması yine bölgede ayrı bir anlaşmazlığa neden olmuştur. 2015 yılında Kıbrıs, Yunan ve İtalyan hükümetlerinden onay alan EastMed, Doğu Akdeniz'in gaz rezervlerini Yunanistan'a bağlayan bir doğal gaz boru hattı projesi olup Yunanistan, İtalya ve diğer güneydoğu Avrupa ülkelerine yılda on milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip olması amaçlanmaktadır. Boru hattının yaklaşık 1.900 km uzunluğa, üç km

derinliğe ulaşması ve yıllık 10 milyar metreküp kapasiteye sahip olması planlanmaktadır (Tugwell, 2020). Avrupa hükümeti tarafından Ortak Çıkar Projesi (PCI) olarak onaylanan bu proje, Avrupa'nın mevcut ve gelecekteki enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek güvenli bir iletim ağı oluşturmayı amaçlayan Avrupa Şebeke Taşımacılık Sistemi Gaz Operatörlerinin (ENTSO) son On Yıllık Kalkınma Planına (TYNDP) eklenmiştir (NS Energy). 2019 yılında ise Türkiye ve Libya arasında bu projeyi engellemek amacıyla gerçekleştirildiği iddia edilen, Deniz Yetki Alanları Anlaşması kayda geçirilmiştir. Bu anlaşma Türkiye'nin 2011'de KKTC ile yaptığı anlaşma dışında Doğu Akdeniz'de bir kıyıdaş ülkeyle yapılan ilk deniz yetki alanları sınırlandırma anlaşmasıdır ve Yunanistan'ın gelecek dönemde Güney Kıbrıs ve Mısır ile yapmayı öngörebileceği deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşmalarının Türkiye'ye olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı amaçlamasının yanında Türkiye'nin MEB'ini genişletmektedir. Dolayısıyla bu anlaşma Türkiye'nin bölgesel stratejilerini göz ardı eden ve Türkiye'yi ihracat satışlarının dışında bırakan EastMed'i zayıflatmakta ve Türkiye'nin su altı boru hattının planlandığı bölgelerdeki deniz kontrolünü artırmasına olanak tanıyarak boru hattının inşasını ve işletimini tehdit etmektedir (Shaltami, ve diğerleri, 2020).

EastMed projesi için taraflar Ocak 2020'de anlaşma imzalamışlardır. Atina'da imzalanan anlaşma sonrasında konuşma yapan Yunanistan Başbakanı Kyriakos Miçotakis, üç ülke arasında gerçekleştirilen enerji ittifakının hiçbir ülkeyi tehdit amacı taşımadığını (Berberakis, 2020) belirtse de Türkiye bu projeye sıcak bakmamaktadır. Çünkü Türkiye'nin iddialarına göre bu proje için seçilen boru hattı güzergâhında Türkiye'nin kıyı şeridi atlanmasının yanında proje, Kıbrıs karasularındaki doğal kaynaklar üzerindeki eşit haklarını görmezden gelmektedir. Ancak anlaşma 19 Temmuz 2020'de İsrail hükümeti tarafından resmen onaylanmış ve imzacı ülkelerin boru hattını 2025'e kadar tamamlama planlarıyla ilerlemelerine izin verilmiştir (Tugwell, 2020). Yine de

projenin maliyeti sebebiyle hayata geçirilmesine kuşkuyla bakılmaktadır.

Kısaca toparlamak gerekirse, bölgede keşfedilen doğal gaz rezervleri bölgenin jeopolitiğinde önemli değişikliklere neden olurken aynı zamanda bir enerji denklemi oluşumuna yol açmış ve bölge ülkeleri adına bölgesel güvenlik ve istikrarı da tehdit eden bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda üçüncü bölümde, Doğu Akdeniz'de bulunan doğal gaz rezervlerinin bölgeye güvenlik bağlamındaki etkileri incelenecektir.

3. Doğal Gazın Bölgede Yarattığı Güvenlik Sorunları

Soğuk Savaş'tan sonraki süreçte Akdeniz'de gerek NATO'nun (North Atlantic Trade Organization-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) hâkimiyeti gerekse ABD'nin Altıncı Filosu'nun varlığı nedeniyle bu bölgede güvenlik sorunu gündeme taşınmamıştır. Ancak, Doğu Akdeniz'de Rusya ve Türkiye'nin yeniden ortaya çıkışı ve bununla birlikte bölgede söz sahibi olmak amacıyla artan gırışkenlikleri, Çin gibi bölge dışı devletlerin ve aktörlerin artış gösteren varlıkları bölgede başlayacak bir dönüşümün habercisi olmuştur (Şeker, 2014, s. 50). Başta ABD ve Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Türkiye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi küresel ve bölgesel aktörler bölgede yaşanan mücadelelerin birer parçası durumundadır (İnat & Duran, 2020, s. 11). 2008 yılında yeniden Akdeniz'e dönen Rusya donanması, bu tarihten itibaren düzenli olarak tatbikatlar gerçekleştirerek bölgedeki varlığını yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Bunun yanında 2012 yılında Çin ve İran, savaş gemilerini ilk kez Süveyş Kanalı'ndan geçirmiş olup, bu bölgede daha etkin olacaklarının sinyallerini vermektedir. Tüm bunların yanında, Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'de iddialı olarak nitelendirilen donanma inşa programının da bölgesel güvenlik içeriğini şekillendireceği düşünülmektedir (Şeker, 2014, s. 50). Dolayısıyla Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin yanında aynı zamanda küresel güçlerin de bölgede bulunan rezervlerin paylaşımı

noktasında geliştirdikleri stratejiler ve attıkları adımlar bölgeyi güvenlik açısından ele almayı gereklilik haline getirmektedir.

Rezervlerin bulunduğu süreçten itibaren incelenmeye başlandığında Mısır, İsrail, Yunanistan ve GKRY'nin birer ittifak bağı kurduklarını söylemek doğru olacaktır. İsrail dış ticaretinin %90'ının bu bölgeden geçmesi, bölgeyi İsrail için her daim önemli kılmıştır. Bunun yanında İsrail'in MEB'inde keşfedilen gazın, ucuz ve temiz enerji imkânlarıyla İsrail'i enerji ihraç eden bir ülkeye dönüştürmesi ve dolayısıyla İsrail refahına katkı sağlayacağı düşünülmesi (omak & şeker, 2019, s. 1499) bölgeyi İsrail için daha da önemli hale getirmiştir. İsrail'le enerji ilişkileri esasen ikili olan Mısır ve Lübnan'ın aksine, Kıbrıs ve İsrail'i ilgilendiren herhangi bir gaz meselesinin incelenmesi kaçınılmaz olarak Kuzey Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan'ı da kapsamaktadır (Antreasyan, 2013, s. 40). Ancak bu ülkeler, Türkiye'nin bölgedeki strateji ve politikalarını görmezden gelen adımlar atmakta ve Kuzey Kıbrıs'ı yok sayarak GKRY'nin tüm ada adına aldığı kararları uygulamaya koymaktadırlar. ABD de bu ülkelerin ortaklığını desteklemektedir. Türkiye'yi yalnızlaştırmak için gerçekleştirilen bir politika olarak ortaya atılan EastMed projesine destek için gerçekleştirilen zirveye ABD İsrail Büyükelçisi David M. Friedman da katılmış ve projeye tam destek verdiklerini açıklamıştır. Yunanistan, GKRY ve İsrail ise ABD'nin Suriye'den çekilmesi sonucu ortaya çıkabilecek endişelerini dile getirerek, ABD'nin Doğu Akdeniz için yeni uygulamalar geliştirmesini talep etmişlerdir (omak & şeker, 2019, s. 1500). Ancak GKRY'de artan ABD askeri varlığından rahatsız olan Rusya bu bağlamda ilgili devletlere ağrı yapmış, bu durumun devam etmesi durumunda Rusya'nın da karşı önlemler alacağının altını çizmiştir (CyprusMail, 2018). Kısacası devletlerin kendi güvenliklerini arttırmak için gerçekleştirdiği hamlelerin her biri, diğerleri tarafından kendi güvenliklerine tehdit olarak algılanmaktadır. Bu durum ise uluslararası ilişkiler disiplininde security dilemma-güvenlik ikilemi olarak bilinen ilkenin en belirgin örneklerinden biridir.

İnat ve Duran, bölgedeki durumu kısaca şöyle özetlemektedir; ABD'yi İsrail Lobisi; Rusya'yı sıcak denizlere inme düşüncesi; İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye'yi ve bu ülkelerin yanında birçok başka ülkeyi yeni keşfedilen ve keşfedilmeyi bekleyen enerji kaynakları bölgeye çekmektedir. Süveyş Kanalı'nı kontrol etmek ve İsrail'in güvenliğini sağlamak için Mısır'ın; sıcak denizlerde söz sahibi olmak için Suriye'nin, bölgenin enerji kaynakları üzerinde hak elde edebilmek için ise Libya ve Kıbrıs'ın kontrol edilmesi oldukça önem kazanmakta (İnat & Duran, 2020, s. 11) ve devletler bu doğrultuda hareket etmektedir. Dolayısıyla devletler için Doğu Akdeniz jeopolitiği geçmişe göre daha karmaşık ilerlemektedir.

Sonuç

Dünyanın gelişimi, artan nüfus enerjiye olan gereksinimi giderek arttırmaya devam etmektedir. Bugün sanayileşen devletlerin enerji gereksinimi onları enerji ithalatçısı durumuna getirmekte ve enerji bağımlılıklarını arttırmaktadır. Devletler arasındaki ilişkiler baz alındığında, enerji açısından tek bir bölgeye bağımlılık tercih edilmemekte, bu sebeple enerji tedarik kaynaklarında çeşitliliğe gidilmektedir. Aynı şekilde enerji kaynakları için çeşitliliğe giden devletler, yenilenebilir enerji kaynakları üretimine ağırlık vermeye başlamışlardır. Son zamanlarda Çin ve Japonya gibi büyük devletlerin bu bağlamda geliştirdikleri politikalar ve uygulamalar da bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Yenilenebilir kaynakların geliştirilmesi ve tercih edilmesine özen gösterilse de hala hidrokarbon kaynaklarına ihtiyaç devam etmektedir. Bölge devletlerine enerji bağımlılığını azaltma, hatta bazılarının enerji ihracatçısı haline gelme şansı sunan Doğu Akdeniz de bu bağlamda önemini korumaya mutlak devam edecektir. Ancak görüldüğü üzere, bir bölgede bulunan kaynak o bölgedeki devletlere çeşitli fırsatlar sunarken, bölgede çatışma ortamının oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Öyle ki devletlerin yaşadığı güvenlik ikilemi, birbirlerini zaman zaman tehdit olarak algılamalarına da neden olmaktadır.

Bunun yanında bugün Doğu Akdeniz'de bulunan savaş gemilerinin yoğunluğu oldukça dikkat çekmekte ve bölgede kazaen dahi olsa bir çatışma riskini artırmaktadır. Dolayısıyla devletlerin ikili ilişkilerde ve anlaşmalarda gösterdikleri özen, gerek kendi gerekse bölgenin güvenliği için önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adaçay, F. R. (2014). Türkiye İçin Enerji ve Kalkınmada Perspektifler . Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 87-103.
- Akpınar, E., & Başbüyük, A. (2011). Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğal gaz . Turkish Studies, 119-136.
- Antreasyan, A. (2013). Gas Finds in the Eastern Mediterranean: Gaza, Israel, and Other Conflicts. Journal of Palestine Studies, 29-47.
- Balbay, A. (2015). Doğal Gaz Enerjisi ve Konut Isıtmada Kullanımının Deneysel Araştırılması Siirt İli Örneği. BEÜ Fen Bilimleri Dergisi, 26-34.
- Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası Doğal gaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar . Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 13-36.
- Berberakis, S. (2020, Ocak 2). Doğu Akdeniz - EastMed doğal gaz boru hattı anlaşması Atina'da imzalandı. BBC Türkçe Web sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50973890> adresinden alındı.
- Bokor, L. (2013). The Energy Resources and Their Importance in the Local Environment. Geographical Locality Studies, 14-29.
- Bowlus, J. V. (2020). Eastern Mediterranean gas: Testing the field. European Council on Foreign Relations Web sitesi: https://ecfr.eu/special/eastern_med/gas_fields adresinden alındı.
- BP. (2021). Statistical Review of World Energy 2020. BP. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> adresinden alındı.
- Cahnman, W. J. (1943). Concepts of Geopolitics . American Sociological Review, 54-59.
- Chow, J., Kopp, R. J., & Portney, P. R. (2003, November 28). Energy Resources and Global Development. State of the Planet, s. 1528-1531.
- Clover, C. (1999). Dreams of the Eurasian Heartland . Foreign Affairs.

- CyprusMail. (2018, November 29). Officials visit ExxonMobil's drillship. CyprusMail Web sitesi: <https://cyprus-mail.com/2018/11/29/officials-visit-exxonmobils-drillship/> adresinden alındı.
- Çomak, H., & Şeker, B. Ş. (2019). Doğu Akdeniz Enerji Jeopolitiği Çerçevesinde Devletlerarası Donanma Rekabeti ve Küresel Deniz Gücü Olma Yarışı . H. Çomak, & B. Ş. Şeker içinde, Akdeniz Jeopolitiği Cilt 2, (s. 1493-1502). Nobel Yayıncılık.
- Çukurçayır, M. A., & Sağır, H. (tarih yok). Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 256-278.
- Demirbaş, A. (2006). The Importance of Natural Gas as a World Fuel. Energy Sources (s. 413-420). içinde Taylor & Francis Group.
- Demiryol, T. (2020, Eylül 7). Doğal gaz ve Doğu Akdeniz'in jeopolitiği. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği Web sitesi: <https://tr.boell.org/tr/2020/09/07/dogal-gaz-ve-dogu-akdenizin-jeopolitigi> adresinden alındı.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B., & Mcdonald, D. B. (2012). Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği . Uluslararası İlişkiler , 73-92.
- Energy Transition Institute. (2015, October). An Introduction to Natural Gas. Natural Gas Series.
- Geopolitics and Natural Gas . (2012). 25th World Gas Conference Gas: Sustaining Future Global Growth.
- Geopolitics and Natural Gas. (2012). 25th World Gas Conference "Gas: Sustaining Future Global Growth.
- Gounaris, K., & Georgios, D. (2014). Natural Gas as a Source of Energy . Institute of Research Engineers and Doctors.
- Gürsoy, U. (2004). Enerjide Toplumsal Maliyet ve Temiz ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Hagan, C. B. (1942). Geopolitics . The Journal of Politics, 478-490.
- İnat, K., & Duran, B. (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri . K. İnat, M. Ataman, & B. Duran içinde, Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları (s. 9-33). İstanbul: SETA Kitapları.
- Kalehsar, O. S. (2019). The Geopolitics of Natural Gas Resources in East Mediterranean. Daily Sabah Web sitesi: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2019/09/09/the-geopolitics-of-natural-gas-resources-in-east-mediterranean> adresinden alındı.
- Karagöl, E. T., & Kavaz, İ. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji . SETA Analiz.
- Kedikli, U., & Çalağan, Ö. (2017). Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi . Sosyal Bilimler Metinleri, 120-138.
- Keser, U., & Akgün, S. (2015). Stratejik Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu Üzerine Bir Değerlendirme . U.

- Keser, & S. Akgün içinde, Casus Belli; Kıbrıs (s. 1-14). Lefkoşa: Kıbrıs-Akdeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Lefkoşa 2015, s. 7.
- Liang, F.-Y., Ryvak, M., Sayeed, S., & Zhao, N. (2012). The Role of Natural Gas as a Primary Fuel in the Near Future, Including Comparisons of Acquisition, Transmission and Waste Handling Costs of as with Competitive Alternatives. Chemistry Central Journal.
- Mevlütöğlü, M. A. (2014). Doğu Akdeniz'in Yeni Enerji Jeopolitiğinde Bölge Ülkeleri Deniz Güçlerinin Yeri ve Etkisi. İstanbul: BİLGESAM.
- Michaletos, I. (2007). Eastern Mediterranean Oil Politics . World Press Web sitesi: <https://www.worldpress.org/Europe/2828.cfm> adresinden alındı.
- Miloevic, Z., & Markovic, S. (2012). The Changing Geopolitics of Energy. Journal of the Geographical Institute, 125-134.
- Miloevic, Z., & Markovic, S. (2012). The Changing Geopolitics of Energy . Journal of the Geographical Institute, 125-134.
- Moore, C. W., Zielinska, B., Petron, G., & Jackson, R. B. (2014). Air Impacts of Increased Natural Gas Acquisition, Processing, and Use: A Critical Review. Environmental Science and Technology, 8349-8359.
- Natali, D. (2012). The East Mediterranean Basin: A New Energy Corridor? . Event Report by Institute for National Strategic Studies.
- NS Energy . (tarih yok). Eastern Mediterranean Pipeline Project . NS Energy Web sitesi: <https://www.nsenegybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/> adresinden alındı.
- Olgun, M. E. (2016). Kıbrısta Son Söz Söylenmedi Paneli . N. Basa. içinde Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC). (2020). Libya facts and figures,. Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) Web sitesi: https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/166.htm adresinden alındı.
- Özekin, M. K. (2020). "Doğu Akdeniz'de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye . Güvenlik Stratejileri Dergisi, 1-51.
- Öztürk, İ. (2014). Energy Dependency and Security The Role of Efficiency and Renewable Energy Sources . International Growth Center.
- Pamir, N. (2018). Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz . Anka Enstitüsü Web sitesi : <http://www.ankaenstitusu.com/dogu-akdeniz-kibris-ve-dogal-gaz/> adresinden alındı.
- Rogner, H. H. (2000). Energy Resources: World Energy Assessment: Energy and The Challenge of Sustainability. USA: United Nations Development Programme.

- Ruble, I. (2017). European Union Energy Supply Security: The Benefits of Natural Gas Imports from the Eastern Mediterranean. *Energy Policy*, 341-353.
- Saka, B. (2003). Doğal gaz ve LPG'nin Kullanım Alanları, Dünyadaki ve Türkiye'deki Rezerv, Üretim ve Tüketim Miktarı ve Taşıtlarda Kullanımı. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği . *Journal of Yasar University*, 4378-4391.
- Shaltami, O. R., Massaro, L., Zabata, S., Fares, F. F., Eltekali, I. A., Elmgariaf, A. H., . . . Bustany, I. (11, August 2020). Eastern Mediterranean Gas: A Review.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2019). Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler . Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- Şeker, B. Ş. (2014). Akdeniz’e Yayılan Askeri Güç ve Enerji Paradoksu . H. Çomak, & M. Ö. Ultan içinde, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı (s. 44-60).
- Taliotis, C., Boncourt, M. d., & Keramidas, K. (2015). East-Mediterranean Gas potential: Opportunities and Barriers . The INSIGHT_E project by the European Commission: Hot Energy Topic.
- (tarih yok). The Geopolitics of Natural Gas . Report of Scenarios Workshop of Harvard University's Belfer Center and Rice University's Baker Institute Energy Forum.
- The Need Project. (2018). Secondary Energy Infobook. The Need Project Web sitesi:
<https://www.need.org/Files/curriculum/infobook/NGasS.pdf>
 adresinden alındı.
- Tugwell, P. (2020). Leaders From Israel, Cyprus, Greece Sign EastMed Gas Pipe Deal. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-02/leaders-from-israel-to-greece-set-to-sign-eastmed-gas-pipe-deal>
 adresinden alındı.
- Tziarras, Z. (2019). The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean . The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean Trilateral Partnerships and Regional Security (s. 5-11). içinde Oslo: Peace Research Institute.
- U.S. Energy Information Administration. (2013). Overview of Oil and Natural Gas in the Eastern Mediterranean Region.
- U.S. Energy Information Administration. (tarih yok). Country Analysis Brief: Libya. U.S. Energy Information Administration Web sitesi:
https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Libya/libya.pdf
 adresinden alındı.

- USGS. (2010). Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean, Fact Sheet 2010-3014,. USGS.
- Verma, S. K. (2007). Energy Geopolitics and Iran-Pakistan-India Gas Pipeline . Energy Policy, 3280-3301.
- World Meter. (2020). Libya Natural Gas. World Meter Web sitesi: <https://www.worldometers.info/gas/libya-natural-gas/#:~:text=Libya%20holds%2053%20trillion%20cubic,338.2%20times%20its%20annual%20consumption> adresinden alındı.
- World Meters. (2017). Egypt Natural Gas. World Meters Web sitesi: <https://www.worldometers.info/gas/egypt-natural-gas/#:~:text=Gas%20Reserves%20in%20Egypt&text=Egypt%20holds%2077%20trillion%20cubic,37.9%20times%20its%20annual%20consumption>. adresinden alındı.
- Yıldız, D. (2008). Tarihi Geçmişi, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğuşu . İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kayaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 33-54.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiştir. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Aljazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).